D-780

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

BÖLCSÉSZDOKTORI DISSZERTÁCIÓ

"IME MAGYARUL SZÓLL AZ EGÉSZSZ ÉNÉIS"

/Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordításáról, különös tekintettel keletkezésére és Batsányi javításaira/

Készítette: Notheisz Jánosné Huszár Anikó

b 2499

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
13.

Dolgozatomban Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordítását vizsgálom. Bár úgy tűnik, irodalomtörténetirásunk Császár Elemértől, de még korábban Arany Jánostól napjainkig megnyugtatóan rajzolta meg a "deákos klasszicizmus" és benne Baróti Szabó Dávid fejlődéstörténeti szerepét - kezdőpontként a jezsuita-barokk iskolázottságot és eredetet, előremutató elemként a Berzsenyire és Vörösmartyra is ható gazdag nyelvi fantáziát hangsúlyozva[1]; bár a verstörténet művelői csaknem minden jelentős kérdést tisztáztak a "prozódiai harc" és a "mértékes" magyar vers meghonosodása körül[2]; bár az egész korszak - és benne Baróti Szabó is - régóta témája és kedvenc területe az elsősorban nyelvészeti érdekű nyelvtörténeti, helyesírástörténeti és stilustörténeti kutatásoknak[3]; úgy gondolom, érdemes még szót vesztegetni erre a fordításra.

Ez a maga korában - manapság számunkra nehezen megítélhető módon[4] - hatalmas vállalkozás nemcsak az első formahű magyar Aeneisünk volt, hanem több mint másfél évszázadig az egyetlen jelentős is. Tekintve, hogy világirodalmi klasszikus tolmácsolásáról van szó, ez alighanem a párját ritkító jelenségek közé tartozik rendkívül kiterjedt és önmagára is - méltán - büszke fordításirodalmunkban, még akkor is, ha utóbbi kiadásai Radó Antal némi - a műnek egyébként nem használó - átigazításában[5] jelentek is meg.

Az elmélet tanúsága szerint a fordítás szükségszerűen gyorsabban évül el, mint az eredeti alkotás, az iránta támasztott kommunikációs igények úgyszólván emberöltőnként változnak, többek között azért, mert nyelve és stílusa jobban kiszolgáltatott kora stilisztikai normáinak, mint az eredeti mű.[6] Baróti Szabó Dávidnak ez a munkája már megszületése után gyors nyelvi és stílusfej-

lődés hatása alá került, és "felváltásának" a múlt század végére mindenképpen be kellett volna következnie. Hogy nem így történt, annak természetesen több oka lehet. Tudjuk, hogy eposzt nem fordít minden generáció, Vergiliusról pedig éppenséggel azt állítja jeles modern fordítója, Lakatos István, hogy "nincs nagy költője a világirodalomnak, aki oly könnyen elrabolná az ember életét, aki annyira a tolmácsoló teljes életét követelné", mint ő.[7]
A Vergilius-fordításokat számba vevő tanulmányok[8] több nevet sorakoztatnak fel, költőket, filológusokat, tanárokat, akik a múlt század közepétől egészen napjainkig kísérleteztek Vergilius életművének tolmácsolásával. Vagy tehetségük volt kevés, vagy körülményeik nem tették lehetővé, hogy elkészüljenek, illetve hogy művük megjelenhessen. Annak tehát, hogy Baróti Szabó Dávid munkája oly sokáig maradt fenn egyetlenként, ilyen okai is vannak, de úgy gondolom, az okok között a mű kétségtelenül meglevő értékeit is tekintetbe kell venni. Bizonyára igazuk van azoknak, akik épp e fordítást tekintik az egész deákos iskola csúcsteljesítményének, amelyikben az agg mesternek sikerült saját átlagszínvonala fölé emelkednie.[9]

Korunk irodalomtörténetírása Baróti Szabóhoz és különösen "Éneisséhez" - érthető módon - Vörösmarty felől közelít,[10] hiszen egy fordítás az irodalmak közötti kommunikációban - ahogy a modern elmélet megfogalmazza - akkor funkcionál, ha vagy "a nemzeti irodalom fejlődésének szolgálatában az egyedi, a különös szerepét tölti be, ilyenkor a fordítás a befogadó irodalom részévé válik", vagy "a fordítói tevékenység a nemzeti irodalmakban bizonyos

típusú művek születését vonja maga után, s elősegíti a különböző univerzáliák kialakulását", s ezekkel együtt "a fordítások révén átvett új technológiai eljárások a kevésbé fejlett irodalmak formakincsének gazdagodásához és lehetőségeinek gyarapodásához vezetnek".[11] Tekintve, hogy a 18. század második felének magyar irodalmában a fordítás nem cél, hanem eszköz, elsősorban a nyelv és stílus fejlesztésének eszköze, nyilván inkább az utóbbi hatásokkal kell számolnunk. Ebben az összefüggésben régóta közismert, hogy az Aeneis nagy hatással volt a Zalán futására. Ez a hatás az alapkoncepció rokon elemein kívül nem annyira a részletekben érezhető - mint ahogy erre többek között Horváth Károly is rámutatott -, hanem "a Baróti Szabó-fordítás nyelvi eredményeiben".[12] Arra pedig, hogy Baróti költői nyelve - és különösen Aeneisé - több szempontból előkészítette a romantikus költői nyelvet, már Arany János is felhívta a figyelmet. Értő dolgozatában elsőként hangsúlyozta, hogy Baróti "reformja" /ezen Arany nem csupán "az idegen versalakok behozását" érti, hanem "az ez alakokkal mintegy természetesen megtömörült költői nyelvet" is, melyre "az első tömeges példákat Baróti merénylete szolgáltatá",/ igen nagy hatással volt Berzsenyire és Virágra, valamint Vörösmartyra. Lapalji jegyzetben ugyanitt ezt írja: "S úgy emlékszem, Vörösmarty életrajzában is olvasható, hogy igen fiatal korában épen Baróti Szabó tette rá az első benyomásokat".[13] Jól emlékezett, az önéletrajzban valóban ez olvasható: "A' hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti Aeneisét, Rájnis Eclogáit, 's Virág Horatius leveleit, 's némelly Ódáit..."[14] Aranynak ezt a megjegyzését, mint tudjuk, Horváth János növelte koncepcióvá,[15] Szerb Antal vitte el a rá annyira jel-

lemző elegáns paradoxonig /"ők" - a deákosok - "a mi igazi preromantikusaink"/[16], s végül Horváth Károly filológiai alapossággal vette számba a tényleges Baróti-hatásokat az ifjú Vörösmarty költői nyelvében.[17]

Az eddig elmondottak talán indokolhatják a témaválasztást, de azt is jelzik, hogy viszonylag bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. Ezért azon igyekszem, hogy elsősorban a vitatott vagy nem eléggé tisztázott kérdésekre összpontosítsak - ez megítélésem szerint elsősorban Batsányi alkotói közreműködésének problémája -, egyebeket pedig összefoglalva tárgyaljak.

A rend kedvéért először arra a közismert tényre kell emlékeznünk, hogy Bessenyei programjából is következően az 1870-es évektől különösen jelentős szerep jutott a magyar irodalom fejlődésében a fordításoknak, idegen minták átültetésének. Igen tarka, sokszínű a lefordított művek sora mind a válogatás körét, mind a tolmácsolt alkotások esztétikai értékét tekintve. Sokat fordítanak például másodkézből, egy-egy világirodalmi rangú mű német vagy latin nyelvű adaptációját adaptálják magyarrá.[18] Pedig igen nagy jelentősége lehetett annak, hogy jó műveket fordítanak-e, hiszen már a Bessenyei koncepciójából kibontakozó - s még inkább a Kazinczy nyomán továbbfejlődő - fordítási program /azon túl természetesen, hogy szükségszerűen új tartalmakat is közvetített/ alapvetően nyelvi-stilisztikai érdekű is volt, s a magyar irodalom fejlődéstörténetében ezért is vált oly nagy jelentőségűvé. Amíg viszont e funkció ideális betöltése esztétikai mércével mért színvonalas alkotások átültetését feltételezte volna, a kor közgondolkodásában az irodalomról alkotott felfogás - Kazinczyéval ellentétben - még nemigen

tett különbséget szépirodalom és egyéb írásmű között, az irodalmat - e felfogás szerint - az erudició részének, tehát tudománynak tekintették. Ezért van, hogy az elméleti kérdésekben viszonylag tisztán látók közül többen arra biztatták kortársaikat, lehetőleg remekműveket fordítsanak. Még ha nem is tekintette mindegyikük a "stílt" mindenek fölött állónak, mint Kazinczy, érveik között csaknem mindig szerepelt a honi nyelv és irodalmi stílus "jobbításának" és nemesítésének igénye is. A Baróti Szabóra oly nagy hatást gyakorló Batsányi már a Magyar Museumban megjelent fordításról szóló tanulmányában arra buzdított, hogy mind a régieknek, mind a mostanialnak jelesebb munkáit válasszák ki a fordítók.[19] Gondolatmenete a következő: "Ha fordittásainkkal a' Nemzetnek használni akarunk, ...szorgalmatosan meg kell azt előre fontolnunk, ha méltó-e az a' munka arra, hogy azt nyelvünkre fordítsuk, hogy azzal Hazánk' fiait gyönyörködtetni, az olvasásra szoktatni, erkölcseiket jobbittani, elméjeket világosittani akarjuk; sőt /kivált most eleintén/, arra-is különös figyelmességgel kellene néznünk, ha a fordíttandó munka adhatna-e alkalmatosságot nyelvünknek akármiként lehető szépitésére s pallérozására." S egy a témán szempontjából ugyancsak fontos mozzanat: "E'-végből leg-alkalmatosabb lehetne, a' régi és mostani jelesebb poétákon kívül, a' görög és deák klasszikus írókat-is választani."[20]

Így jutunk Vergiliushoz. A korszak "Virgil"-imádatát aligha lehet eltúlozni. A deákosok vonzódása hozzá az iskola jellegéből fakadóan természetes jelenség, de ahogy Szerb Antal is írja, nemcsak ezt az iskolát jellemzi: "a korhoz hozzátartozik".[21] S valóban a kor költészete a Zalán futásáig hemzseg a vergiliusi /és horatiusi/

fordulatoktól, közhelyektől. E rajongásnak - mint erre újabban egyre többen rámutatnak[22] - gyökerei az iskolarendszerben is keresendők. A felső kettő /poétikai és retorikai/ osztályokban klasszikus latin auktorok /Ovidius, Cicero, Livius és mindenekelőtt Horatius és Vergilius/ szemelvényein tanulták a költészet- és szónoklattan szabályait. A fő cél a nyelvi és stilisztikai fordulatok elsajátítása volt, annak érdekében, hogy a végző diákok az egyházban, a tanári pályán és a közéletben jól tudjanak latinul írni és beszélni. Ennek során egy életre rögződtek Vergilius leghíresebb helyei, úgy is, mint a tökéletes nyelvi kifejezés legjobb példái.

A klasszika-filológiai szakirodalom az Aeneis stílusáról szólva a "sokszoros hangulati ritmusváltást" emeli ki általában, valamint azt a bravúrt, hogy szóhasználatát, mondatszerkesztését, de még a verselési technikát is ezekhez a váltásokhoz alkalmazza, s mindezt úgy teszi, hogy sikerül azért egységes epikus stílust létrehoznia.[23] Korszakunk literátorai közül a stíluskérdésekben legérzékenyebbek éppen erre reagáltak. Például Kazinczy. Csengery János is, Lakatos is azt állítja, hogy leveleiben Horatiusé mellett a legtöbbször éppen Vergilius nevét emlegeti. Előbbi Kazinczy Vergilius-élményéből azt tatja fontosnak, hogy megérezte benne azt az "egészen sajátos mágikus erőt, mely a könnyűség és erő, elegancia és nagyság, fenség és kellem e ritka vegyülésében" található, az utóbbi pedig azt állítja: "Kazinczy tudta, miért nagy költő Vergilius; eleganciáját, erejét, árnyalatait kevesen fogták föl maradéktalanabbul".[24]

A Vergilius-kultusznak persze bizonyára voltak áttételesebb okai is. Vörösmarty-monográfiájában Tóth Dezső például az Aeneisben fellelhető "erkölcsi, politikai regenerációs múltkultusz" és a latinos műveltségű nemesség szemlélete között keres párhuzamot.

Igaz, ő is rögtön hozzáteszi: "a tartalmi elemek hatásánál azonban jobban érvényesült a műfajok, s a fordítási invenciók vonzása, példája".[25]

Vergiliusszal feltehetően Baróti Szabó Dávid is korán, a jezsuita iskoláztatás során eljegyeztetett. S ahogy a kapcsolat egy életen át tartott, azt nemcsak a pálya végén létrehozott fordítás jelzi, hanem az életművön végigvonuló Vergilius-reminiszcenciák is. A Komáromi földindulás mutatja a legnyilvánvalóbb hatást. Már Csengery is kiemeli, hogy a "jelenetek", "valamint a keret és a forma közvetlen másolatai az Aeneis I. énekében olvasható tengeri viharnak."[26] A példákat tovább lehet sorakoztatni. Már a Komáromi földindulásban sem csak az Aeneis első énekének tengeri vihart ábrázoló sorai csengenek vissza, mint ahogy Csengery állítja, hanem az eposz egyéb helyei is. Beleszövi például Baróti Szabó az Aeneis III. éneke 557. sorát: "exultantque vada atque aestu miscentur harenae", ami Baróti Aeneis-fordításában így hangzik:

"..... szörnyen fel-emelkedik a' víz
Ágyából; forr, 's a' levegőre ki-hánnya fövennyét",

a Komáromi földindulásban pedig:

"...fel-puffad egészszen
A' Duna; forrani kezd; tajtékzik, okádgya fövennyét".

Felhasználja a II. ének 298. sorát: "Diverso interea miscentur moenia luctu". Itt a Komáromi földindulásbeli részlet a pontosabb fordítás: "A keserű zokogásokkal zengettek az utcák", az eposzban ugyanez:

"Zengeni kezd más-más hangú zokogással azonban
A' város."

Ebben a részletben:

"...rész a' templomba nyomódik,
És valamint, mikor a' feketéllő záporok űzik,
Meg-súnynak menedék-helyeken a' gyáva galambok"

- nem nehéz ráismernünk a II. ének 515-517. soraira:

"hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
praecipites atra ceu tempestate columbae,
condensae et divum amplexae simulacra sedebant",

amit később így fordít Baróti Szabó:

"... szegény Hekubával ez óltárt
Lányi hijába körül-vették, mint annyi galambok,
Mellyeket űz a' fergeteg; és jaj-szóval öleltók
Isteneink' faragott képit, kezeikbe szorittván".

Baróti Szabó egyik kedvenc képe a "kőszál-hasonlat". A Jésuitákról és a Batsányi János úrhoz című költeményekben szereplő változatainak:

".... miként
Áll egygy magossan fel-kelő kő-szál, fejét
Fellyebb emelvén a setét felhők kivitt
Határjaiknál, a' szeleknek hartzait
És a' le-rohanó mennyköveknek záporát
Kiállya",

illetve:

"Áll, valamint egygy kő-szál, melly a tenger' öléből
Fel-serdül, 's merevedt fővel egekbe teként,
'S orditó szeleket, riadó villámokat, hegyként
Dőlöngő habokat tsak mosolyogva visel";

minden bizonnyal a Latinusra és a Mezentiusra vonatkozó vergiliusi sorok /VII. é. 586-590. és X. é. 693-695./ voltak a forrásai:

"ille velut pelagi rupes immota resistit,
ut pelagi rupes magno veniente fragore,
quae sese multis circum latrantibus undis
mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.";

illetve:

"ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque
ipsa immota manens...".

/Az Aeneis-forditásban igy olvashatók:

"Ez, neki-szegzi magát, valamint egygy tengeri kő-szál,
Mellyet az ordittó hab meg-mozdittani nem tud:
A' pozsgó víztől környösleg rája-lövellett
Más apróbb testü kövek hasztalan' öntik haragjok';
A' neki-jött tajtékos hinár mind visszza-verődik."

és "Áll, mint a' tengerbe ki-nyúltt, és durva szelektől,
Zúgó fergetegek' dühitől, 's otromba haboktól -
Vitt kő-szirt, melly a' komor ég', 's hüllámok' haragját
El-győzvén, meg sem mozdúl...".

A Társaskötés e két sora:

"S mint mikoron harapot gyújtunk a' száraz avarban
Tűzbe borúl egygyszerre mezőnk, s el-enyészik a szattya..."

az Aeneis X. ének 405-408. sorainak lehet egyszerűsített változata:

"ac velut optato ventis aestate coortis
dispersa immittit silvis incendia pastor
/correptis subito mediis extenditur una
horrida per latos acies Volcania campos;..."

/Az Aeneis-fordítása:

"És valamint, szele támadván, a' száraz avarban
Nyár idejénn harapot gyúlaszt a' pásztor: azonnal
El-lepvén a' sárga mező közepének aszattyát
A' tűznek dühe messze terül..."/.

Bizonyára folytatható a példák sora, minthogy korántsem alapos és teljes életmű-elemzésre törekedtem. Úgy gondolom, az eddig felsorakoztatottak különösen két okból tanulságosak Baróti Aeneis-fordítása szempontjából. Egyrészt némi magyarázatot ad az egy egész életen át hordott - és részleteiben ezek szerint magyarrá tett - Aeneis-élmény arra az egyébként számomra alig megmagyarázható tényre, hogy egy - a hetvenedik éve felé közeledő, szembajjal is küszködő - aggastyán /a kor normái szerint jó színvonalon/ hihetetlenül gyors tempóban fordította le az egész eposzt. Másrészt az itt tulajdonképpen véletlenszerűen felvonultatott példaanyag azt is jelzi, hogy a vergiliusi helyek és hangnemek közül Baróti Szabó mit érezhetett különösképpen sajátjának: a nagy formátumú természeti képek festését - vihar-jelenetek -, általában a termé-

szeti képekből építkező hasonlatokat, az erőteljes érzelmek tolmácsolását. Aligha véletlen, hogy a korabeli kritika és azóta az irodalomtörténet egybehangzóan ezeket a részeket tekinti az Aeneis-fordítás legsikerültebb helyeinek.[27]

Baróti Szabó Dávid pályáján "a Vergilius-áhítatot Batsányi terelte a fordítás konkrét munkája felé".[28] A históriát, mely szerint Rájnis első ekloga-fordításának kéziratát megszerezve arra biztatta Baróti Szabót, készítse el ő is a fordítást, hogy a kettőt együtt közölve az utóbbié nyilvánvalóan jobbnak tűnjön, Kazinczy - bizonyára nem elfogulatlan - előadásában ismerjük.[29] Akár így történt, akár nem, tény, hogy Batsányinak a fordítás ügyében Rájnissal vitatkozó írásával együtt jelent meg a két ekloga-átültetés a Museum első évfolyam III. negyede, 1789. Pünkösd hava utolsó napjától keltezett Toldalékában.[30] Az eset arra utal, hogy Batsányinak megváltozhatott erre az időre a véleménye Baróti Szabó költői tehetségét illetően, hiszen tudjuk, korábban Rájnist tekintette jobb költőnek. De utal arra is, hogy a triász tagjai számára a Vergiliusszal való foglalkozás /kimondva vagy kimondatlanul/ erőpróba, s noha többször tiltakoznak ellene, vetélkedés tárgya is. Baróti Szabó Dávid az Aeneis-fordítás Pyber Benedekhez intézett ajánlásában ugyan hangsúlyozza például: "Hitesd-el magaddal egyszersmind azt-is, hogy a' mit ezen felséges Poéta' munkájinak fordittásában tettem, nem valamelly irígykedő vetélkedésből, hanem Nemzetünk' javáért, és a' Ti kedvetekért, tettem...", de ha ezt el is hisszük neki, jellemzőnek tartom, hogy ez ügyben szükségét érzi a magyarázkodásnak.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

Az említett ekloga-fordítás 1789-ből való, s több jel mutat arra, hogy éppen ez az az idő, amelyben fordulat történik Baróti pályáján. Az ebben az évben kiadott költeményes munkáiban értékelői egybehangzó megállapítása szerint - Batsányi hatására - kevesebb már a nyelvi merénylet, egyáltalán e kötet színvonala a korábbiakénál magasabb.[31] Bizonyára nem véletlen tehát, hogy Batsányi ekkor fordíttatta vele először Vergiliust, s ekkor beszéli rá a Milton-fordításra is.[32] Tarnai Andor a Milton-kultuszt egy újfajta, "a latinos franciás ízléssel szemben jelentkező szublimitás-élménnyel", a fenségesnek az angolok nyomán a klasszicizmus emelkedettség-követelményétől már némileg eltérő értelmezésével hozza összefüggésbe[33], s ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy Batsányi észrevette, "Baróti Szabó Dávid verseinek szokatlan szórendje, elavult tájszavai, latinizmusai, a legjelentéktelenebb tárgyat is egekig emelő alkalmi költeményeinek modora együttesen a fenség magasra emelő szárnyaivá válhatnak, ha a költő a kincset érő nyersanyagot helyes arányérzékkel, tudatosan alkalmazza verseiben".[34] Batsányi ettől az időtől kezdve tesz meg mindent, hogy Barótit ennek megtanulására ösztönözze, s az öreg barát ihlet-magatartása lassan változik is. Mint Rónay György írja "hovatovább megtanulta, hogy bizonyos dolgok - lábvíz, köpölyözés, hólyagszivatás - még ritmusba szedve sem lesznek költészetté".[35]

Gyanúsan egyoldalú az irodalomtörténet megrajzolta kép - a már-már legendásan műveletlen, maradi, nyers, ösztönös tehetségű költő az egyik oldalon, aki pályája kezdetén a latin nyelvű iskolai költészeten kívül úgyszólván semmit sem ismert, még a magyar elődöket sem, s még a magyar nyelv programjáról sem hallott, a mű-

velt, irodalomszervezői babérokra törő, széles tájékozottságú barát a másikon, aki igyekszik amannak tehetségét helyes mederbe terelni - de úgy tűnik, ez az igazság. S Batsányi hatása tehát nemcsak abban jelentkezik, hogy Szabó Dávid folyamatosan jobbítja költeményeit, de abban is, hogy igényesebben választja meg azt is, mit fordítson. Keresztury Dezső és Tarnai Andor feltételezik, hogy az Aeneis-fordítás tervéhez is köze lehetett Batsányinak. Emlékeztetnek arra a tényre, hogy 1804-ben, amikor Baróti Szabó hozzákezdett a fordításhoz, Batsányi - életében utoljára - Magyarországon járt; meglátogatta barátját, s körülnézett, hol találhatna mecénást, kiadót a vállalkozáshoz. Ezzel kapcsolatban idézik Péteri Takáts Légrádynak Veszprémből, 1804. november 4-én írt levelét: "Vettem Szabó Dávidnak levelét, melyben írja, hogy Batsányi úr meglátogatta, utóbb pedig levél által tudósította, hogy az ifjú gróf Festetich költséget igért Virgil magyar Éneisének kinyomtatására. Ha bizonyosan tudná, hogy számot tarthatna az ajánlás bételjesítésére, annál inkább iparkodnék a fordítással. De kunyorálni egyáltaljában szégyenl."[36] Lehet,hogy feltételezésük helyes, mindenesetre az "Énéis" ajánlásában Pyber Benedeket és Döme Károlyt említi Baróti Szabó, mint olyanokat, akik "sok únszolásokkal erőt vevének rajta", s a fordításra rábeszélték; Batsányi neve itt nem szerepel. A történetet úgy adja elő, arra ösztönözték, "elsőbben", "hogy a' még hátra-maradott kilentz Eklogát" fordítsa le. Számára ez a kívánság "türhetőnek lenni látszott", így fogott hozzá 1804-ben a fordításhoz. Ám a "pásztori dalok" után "belé-buktattták ezen mély tengerbe-is", az

Aeneis-fordításba. Könnyen lehet, Batsányi említett látogatásakor a fordítás ténye már elhatároztatott, s a munka el is kezdődött. Baróti Szabó különböző levelei arra engednek következtetni, hogy 1803 előtt viszont nem foglalkoztatta a fordítás gondolata. Egy Aranka Györgyhöz írt 1798 Szent Jakab havának 6. napján kelt levélben arról tájékoztat, hogy "Egy' üdőktől fogva barátim' tanátslásokra költeményes munkájimat szorossan vizsgálom, és egy'engeten, hogy legalább hólttam utánn a'mennyire lehet, tökélletesen ki-jöhessenek még egyszer". A továbbiakban terveiről szól, s csak a Magyarság **virágiról** tesz említést: "Miként véget vethetek ezen jobbittgatásnak a' Magyarság viráginak elrendelésére fordittom magam'. Ezen munka phraseologia és synonyma formán fog készittődni." "1803. böjt 2. hav 11dikén" pedig Virág Benedeket tudósitja arról, hogy műve elkészült. Tervekről nem esik szó. "Én már a Magyarság virágjait le-irogattam. Bételt velek jó sűrűen 33 árkus. A' köz mondásokról mit ítélsz? azokat is számosan beiktattam, gondolván, hogy velek-is ékesittetni fog a szóllás. Galibásabb munkába nem ereszkedtem vólna. El-veszti az ember benne emlékezetét, midőn rövid is akar lenni, ki sem hagyni valami szépet. Soha sem veszödöm többé: ha el-mehet irásomonn a' betű-szedő sajtóra adom..."

S ezután fog bele - 66 évesen - élete legnagyobb vesződségébe. Ez a tény két szempontból is érdekes lehet. Egyrészt úgy tűnik, a kilencvenes években jut pályája csúcsára, ekkor irja legjobb költeményeit,[37] tehát a legjobb formájában lévő Baróti Szabó találkozik az Aeneisszel, másrészt - hajlott kora miatt - az "üdő telt" túlságosan is fenyegető tényezővé válik, ezért hihetet-

len gyorsan kell dolgoznia. Az első javítgatásokkal együtt kevesebb mint két év alatt elkészítette az Aeneis-fordítás első változatát. A kéziratokat vizsgálva meglehetősen jól lehet rekonstruálni munkamódszerét, ami ez alatt az idő alatt - enyhén szólva - spártai lehetett. Napjait úgyszólván hiánytalanul a munkának szentelhette, s úgy látszik, szigorú napi penzumokat rótt magára. A kézirat lapjain rendszerint jelzi, mikor kezdett dolgozni egy-egy éneken, s azt, mikor fejezte be. A második ének végére például feljegyzései szerint 1804. június 21-én ért, 22-én már kezdte a harmadikat, s július 27-én be is fejezte. Általában másfél, két hónap alatt fordított le egy-egy éneket. Ezt nyilván csak úgy tehette, hogy mással nem kellett foglalkoznia. Az ajánlásban hangsúlyozza Baróti Szabó, hogy "a' fordíttás Virtenn lett-meg". Azt hiszem, hogy egyáltalán meglett, abban valóban nagy szerepe lehetett annak, hogy kedvenc tartózkodási helyén, Virten, Pyberék birtokán múlathatta gondtalanul napjait 1798 januárjától, nyugalomba vonulása után.

A vakációkat eddig is ott töltötte, s a Virt-rajongásnak számos költemény őrzi nyomát. Például a Virt 1785-ből, a Virttől búcsúvétel 1776-ból, a Virthez 1790-ből, és azonos címmel 1792-ből, s az 1798-ból származó Soros jámbus. Rónay György érzékletesen ábrázolja, mit jelenthetett a korábban önmagát ellátni is alig tudó, a kortárs vallomások szerint eléggé rendetlen, s az élet mindennapi dolgaiban tehetetlen agglegény paptanár számára, hogy befogadták, gondoskodtak róla, ellátták.[38] Így szentelhette napjait maradéktalanul a munkának.

Mielőtt az Aeneis-fordítás keletkezéséről részletesebben szólnék, meg kell még emlékeznem a korban szokásos fordítási módokról is. Köztudott, hogy a 18. század második felének irodalmi gondolkodása az eredetiséget másképp értelmezte, mint mi manapság, s ezért nem nagyon tett különbséget fordítás és eredeti alkotás között. Különösen a regény-adaptációk között találunk nagy számban olyan magyarításokat, amelyekben az eredetiből /vagy eredetiekből/ - a forrás megjelölése nélkül - átvettek, betoldottak derék íróink, igyekeztek sajátjukévá átdolgozni az idegen anyagot, és sajátjukénak is vallották és vallhatták azt. Aktualizáltak, magyarrá tették a neveket és a helyszíneket - Balogh Sámuel szerencsés szavával: nemzetesítettek.[39] Ha fordításról beszéltek, azt sem a mai terminológia szerint értelmezték, ezen szabad átültetést értettek, s korántsem csak regények, hanem egyéb műfajok esetében is. A költeményeket is bővebb körülírással "fordították" magyarra, s általános volt az a vélekedés, hogy a fordítóknak meg kell vivniok az eredeti írójával, hogy olyan szép vagy még szebb munkát készítsenek, mint az eredeti volt. A fordításról szólva a legnagyobb dicséret így hangzik: szebb, mint az eredeti, "tsaknem le-győzte Virgilt" stb.[39/a] Ez a szemlélet annyira általános, hogy még Batsányi is, aki pedig a szoros fordítás elméletének első propagálója volt hazánkban, párizsi tartózkodása idején a Mercure Etranger-ben így méltatja Baróti Szabó Aeneis-fordítását: "olyan különös tehetsége van a hangutánzó és hangfestő hatások keltésére, hogy versei gyakran az eredetit is fölülmúlják...".[40]

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

Keresztury és Tarnai arra is utaltak, hogy a régi századokban - nem csak nálunk - szoros fordítási módot "a bibliafordításokon kívül csak a görög szövegeknek latinra átültetésében alkalmaztak".[41] A tárgyalt korszak szabad fordítói gyakorlatát pedig részben a korabeli iskolai gyakorlatokból vezetik le. Mint arról már e dolgozatban is volt szó, az iskolai tanítás célja nem a klasszikus szövegek szoros fordítással ellenőrzött megértése volt, hanem "a hibátlan és ékes latin írás- és beszédkészség elsajátítása".[42] A célt "a legjobb aranykori auktorok imitációjával vélték elérhetőnek. Ilyen gyakorlatok voltak a "versio carminis" /vers átírása prózába/, az "amplificatio" /bővítés/ és a "coartatio" /összevonás/, a "variatio" /kifejezések cseréje/, jellemzés, leírás stb.[43] Ez az imitációs gyakorlat még olyan esetekben is hathatott, amikor a fordítói szándék már a szoros fordítás megvalósítása volt. Megfigyeléseim szerint így van ez a Baróti Szabó-fordítás némely helyén is, különösen a Batsányi-javítások előtti állapotban. A 12. ének egy közismert hasonlatának egyik részét, amikor Aeneas és Turnus a végső ütközetben egymásra rohannak, Verg. 523-525. sorát

aut ubi decursu rapido de montibus altis
dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt
quisque suum populatus iter...

például a kézirat második változatában még így fordítja Baróti Szabó:

..... vagy mikor a' nagy hegyeknek
Bértzeiről le-szakadt, zavaros tajtékot hányó
'S néki-dagadtt vizek iszonyatos zúgásokat adva
A' tengerbe rugaszkodnak; 's maga hirtelen úttyát
Mindenik el-pusztíttya, 's ezer romlással ögyítti...

Láttuk már korábban, hogy Baróti Szabó számára az Aeneisből különösen a mozgalmas természeti képek voltak a kedves helyek. Nem lehetetlen, hogy az imént idézettet is többször próbálgatta különböző körülírással még a fordítás megkezdése előtt, míg ez a variáns kialakult. A fordítástól valóban az eredetit számon kérő Batsányi azonban joggal jegyzi meg a lapszélen: "haszontalanul hosszú paraphrasis harmadfél versből", s ajánlja a maga sokkal egyszerűbb változatát:

"a' nagy hegyekről
Tajtékozva szakadtt folyamok zúgással erednek /vagy omolnak/
A' térségre..."

Az imitáció hívei - mint a már eddig is sokat idézett - Keresztury és Tarnai írják, "a nyelvi és tartalmi utánzásra a latin költőknél, például Vergiliusnál találtak útmutatást, aki felfogásuk szerint imitálta Teokritoszt és Homéroszt, vagyis számos helyüket átvette, és elevenebb színekkel, nagyobb erővel és hatásosabban fejezve ki ugyanazt, a kor véleménye szerint maga mögött hagyta görög mintaképeit".[44] Batsányival a fordítás ügyében vitázó Rájnis is Vergilius példáját hozza fel érvként a szabad fordítás mellett.[45] Igen nagy megbecsülésnek örvendtek az afféle kiadványok, amelyekben a szerzők saját latin nyelvű parafrázisukat és az eredeti szöveget párhuzamosan közölték /például Rueaus vagy Wallius/.[46] Tényszerűen igazolható nyomára nem bukkantam, de csaknem bizonyos, hogy Baróti Szabónak is volt Rueaus-féle Aeneise. A nála összehasonlíthatatlanul korszerűbb klasszika-filológiai műveltséggel rendelkező Batsányinak is birtokában

volt ilyen példány - a Heyne-féle Aeneis mellett - könyvtárának az OSZK kézirattárában fellelhető katalógusa szerint.[47]

A szabad fordítás hívei az újabb - főleg német /vagy latin nyelvű német/ - irodalomban is bőségesen találhattak példát elméletük alátámasztására. Keresztury és Tarnai Johann Scheffer hatását emelik ki, aki "a közmegbecsülést kivívott Gymnasium styliben Laurentius Humfredus alapján kétféle fordítást különböztetett meg: az egyik szorosabb /adstrictius/, a másik szabadabb /liberius/. A szorosabb fordítás két faja a gyermeki /puerilis/... és tudományos /erudita/ versio. Az első szót szóval ad vissza, s csak az egyik nyelv törvényeit nézi; a másikra a tudósok görögből latinra történő átültetéseit hozza fel például a szerző. Az igazi fordítás azonban a szabadabb módszerű eljárás... A jó interpretátor túl akarja szárnyalni az eredetit, s ekkor "non modo sensum sed et omnes virtutes ujus exprimere conatur. Quae ut omnium est difficillima, sic omnium laudata, etiam apud veteres."[48] Ehhez hozzátehetjük, hogy hasonló teóriákat a korban oly kedvelt Sulzernél is találhattak. Verseghy például tőle veszi az Analytica III. részének 39. §-ában kifejtett fordítási elveit. Háromféle fordítást különböztet meg: gyermeki /imitatorum servus pecus/, szolgai és szabad utánzást. Ő is az utóbbit tekinti legjobbnak, mert "aki szabadon, lelkesen utánoz, annak szelleme idegen szellemnél fog lángot, de a láng, mellyel él, ezután már az övé, a saját lelkesedésének tüze, melege. Az ilyen munkában van szellem, méggedig eredeti szellem, míg a lelketlen utánzatok csak másolatok".[49] Az e teória alapján kibontakozó

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

saját gyakorlatát pedig így ítéli meg: "Úgy bántam akármelly idegen gondolattal, mintha sajátom lett volna és képzelésemnek vezető kezét követvén, sokszor azt olly szabadon meg-változtattam, hogy az enyimnek az idegennel való hasonlatosságát talán még a' fürkésző Kritikus sem sajdítthatná meg."[50]

Ilyen körülmények között rukkolt ki Batsányi a lényegében máig érvényes copia elvvel.[51] Természetes, hogy a többség nem fogadta lelkesen,[52] s ebben alighanem félreértések is szerepet játszottak. Többen nem értették, hogy Batsányi elvileg különbséget tesz imitáció és fordítás között, az ő szoros fordítási elveit a szó szerinti fordítással, lényegében az imént vázolt gyermeki fordítással azonosították /noha Batsányi "reguláiban" több helyen hangoztatta, hogy nem erről van szó/, s ilyenformán "a nyelv tisztaságát látták veszélyeztetve az idegen fordulatoktól".[53] Kétségtelen, a szoros fordítás gyakorlata szült az így tolmácsolt művek nyelvében idegenszerű fordulatokat például Baróti Szabó gyakorlatában is, ez azonban nem a teória, hanem a belőle sarjadó nem mindig helyes praxis hibája, s jórészt annak a fordítói eljárásnak tudható be, amit Rónay György "mozaik--technikának" nevez.[54] A "különös regulák" között Batsányi is óv az idegenszerűségektől, amikor ezeket írja: "A soloecizmusok hibák, mellyek olly szó-ejtéseknek öszve-kötéséből állanak, mellyek a' nyelvnek különös tulajdonságához képpest, egybe nem köttetődhetnek, szenvedhetetlenné teszik a' fordíttást. Éppen olly kevessé tűrhetők ennek a' termékeny atyának gyermekei, tudni-illik: a' Graecismus, Latinismus, Gallicismus, Germanismus 'sat. Azomban: az elmés Fordittó a' szóllásnak bizonyos új al-

kalmaztatásaival, mellyekre néki p.o. az eredet-írásban valamelly különös hathatós mondás, vagy eleven gondolat, alkamatosságot ád, ékesíttheti mind-azonáltal, vagy-is inkább az eredet-íráshoz hasonlóvá teheti fordíttását."[55] Olvasatom szerint régies terminológiával olyasmit fogalmaz meg itt, amit a fordításelmélet ma is az egyik alapkérdésnek tart, hogy ugyanis "a fordítást lényegében kétféle oppozició jellemzi: ragaszkodás az eredeti mű grammatikájához, illetve alkalmazkodás a befogadó irodalom grammatikájához".[56] Batsányi javításait vizsgálva Baróti Szabó Aeneis-fordításának kéziratán egyébként látni fogjuk majd, hogy több helyen írja át maga vagy javasolja átírásra a szó szerint fordított helyeket, ha a magyar sort idegenszerűnek ítéli vagy nem érzi elég emelkedettnek.

A szabad fordítás gyakorlata pedig természetesen nem a fordítandó művet tolmácsolja. Az eredeti írójával való versengés nyilván hagyományos fráziskincs és stílus alapján és a költői kifejezésmód konvencióinak megtartásával vihető végbe leginkább, s ez a gyakorlatban "az eredeti művek hangulatának, stílusának teljes ~~nem~~ elsikkadását jelentette" - mint ahogyan Keresztury Dezső és Tarnai Andor találóan megállapítják,[57] s ezzel együtt lehetetlenné teszi azt is, hogy az átültetés a honi nyelv és stílus hajlékonyabbá tételét szolgálja, noha a korszak kiterjedt fordításirodalmának - mint láttuk - ez az egyik legfontosabb feladata.

Ami Baróti Szabó Dávid "fordíttási módgyát illeti" - bár nem írt külön elméletet - aligha lehet vitás, hogy elvben az elsők között fogadta el Batsányi nézeteit. Erre utal az a tény, hogy az

e témáról Rájnissal vitázó Batsányi Baróti Szabó-fordítással érvel,[58] s az is, hogy az Aeneis-fordítás közös munkája során az elveket tekintve nincs nyoma köztük nézetkülönbségeknek. Igaz, egy példában láttuk már, az ő gyakorlatában ott kísértenek azért az "imitációs" hagyományok. Az Aeneisnek az Olvasóhoz intézett előszavában azt írja saját módszeréről, hogy "közép-szerű szabadsággal élni bátorkodott némelly helyeken". Megítélésem szerint ez nem a szoros fordítási elvtől való eltávolodást jelenti, inkább azt a szándékot vélem kiolvasni belőle, hogy a "gyermeki fordítás" vádját elháritsa, s jelezze, hogy a betű szerinti fordítás és a szabad fordítás /imitáció/ között középúton kíván járni. Egyébként Földi is igy értelmezte a maga számára Batsányi elveit.[59]

Visszatérve most már az Aeneis-fordítás keletkezésére, annyit tudunk tehát, hogy Baróti Szabó 1804 tavaszán, Virten kezdte a munkát Pyber Benedek és Döme Károly rábeszélésére, s csakhamar felvette a kapcsolatot Batsányival is.

Nem tudjuk pontosan, melyik Aeneis-kiadásból dolgozott. Batsányi értekezése fontosnak tartja, hogy "a fordittásban a munkának leg-jobb ki-adásával éllyenek; az az a'melly az irásnak rendit leg-jobban, leg-igazabban elő-adgya, és nehezebb, 's homályosabb helyeit jegyzésekkel világositya". A korszakban a legtájékozottabbak a göttingai Christian Gottlob Heyne kommentáros szövegkiadásait becsülték a legtöbbre.[60] Hatását a Göttingában tanuló magyarok közvetitették. Kazinczy is rajongott érte, noha erőfeszitései ellenére sem sikerült személyes kapcsolatba kerülnie vele, s a klasszikus szerzők értelmezése terén számára "mindvégig Heyne ma-

radt a legfőbb tekintély".[61] A Heyne-féle Vergilius-kommentátorokban - ahogyan Borzsák írja - különösen azt becsülhették, hogy "a holt szöveg nyelvi értelmezésén túlmenően az ókori világot a maga teljességében akarta megjeleníteni", s "a tárgyi vonatkozású tudnivalók közlésén túlmenőleg a biztos ítéletű mester esztétikai megfigyeléseit".[62] Batsányi is őt tartotta legtöbbre, s Baróti Szabó Aeneis-fordítását javítgatva többször hivatkozik is rá. Például, amikor a X. ének 872. sorát, amelyről a különböző kiadások vitatták, hogy Vergiliusé-e vagy utólagos betoldás, ilyen megjegyzéssel hagyatja ki a fordításból: "et furiis agitatus amor et conscia virtus - ezt Heyne mint idegen féltot ki-jegyzi, a' fordittók pedig /Franzia, Német/ mind el-haggyák, s jól teszik."

Ebből következően is valószínűnek látszik, hogy Baróti Szabó nem Heynéből fordit. A magyarországi nagyobb könyvtárakban fellelhető Aeneis-kiadások ilyen vitatott helyeit /például a X. ének 714-719. soraiban a sorok sorrendje/, a különböző módon interpretált részeket /pl. X. ének 185-193. sor/ és az argumentumokat Baróti Szabó fordításaival összevetve próbáltam nyomára bukkanni, melyik kiadást használva dolgozhatott. Nem jutottam megnyugtató eredményre, mert olyan benyomásom alakult ki, mintha hol az egyik, hol a másik kiadványt használta volna. Valószínű, a kérdés megoldása sokkal egyszerűbb, mint gondoltam. Szabó Dávid egy 1808. július 3-án kelt levélben írja Batsányinak: ".... A Párizsi nyomtatványnak hasznát vettem. A'szerént osztottam-fel tsaknem mindenütt a §-sokat. Az Aszteldami ki-adás apud Jac. Vestnium 1344 sokkal kevesebbre osztya-fel."[63] A talányos évszám - 1344 - minden bizonnyal figyelmetlenség eredménye, s a Jakobus Westenius költségén Amszterdamban valójában 1746-ban kiadott Vergiliusból

dolgozott. Minthogy a jelzett könyvön a kiadás évszáma római számokkal van feltüntetve MDCCXLVI., feltételezésem szerint hibásan, felcserélve az egyes elemeket, ilyenformán írta át a levélben Baróti Szabó arab számokra: MCCDXLIV. Ez az 1746-os amszterdami kiadás egyébként rendkívül terjedelmes, mert rengeteg magyarázatot sorakoztat fel. Gondozói, bizonyos Petrus Burmannus, halála után pedig unokaöccse [illegible], ifjabb Petrus Burmannus, Servius Philargyrius Pierius, továbbá Fulvius Ursinus, Georgius Fabricius, Franciscus Nansius, Joh. Musonius, Tanaquillus Fabrius és mindenekelőtt korának egyik leghíresebb holland klasszika-filológusa, Nicolaius Heinsius jegyzeteit, kommentárjait használták, megtoldva a magukéval, így hát a szövegváltozatokat illetően Baróti Szabónak volt miből válogatnia, s ezért a sokféleség nála e tekintetben. Úgy vélem tehát, ebből a színvonalas kiadványból dolgozott. Valószínű azonban /az imént tárgyalt évszámcsere is erre utal/, hogy nem sokat törődött ő a filológiával.

A levélben jelzett párizsi nyomtatvány alapján a bekezdések újra felosztása kapcsolatban lehet Batsányinak a javítások során tett azon kifogásaival, hogy a sorok "nem végződnek az értelemmel", azaz, ahogy Négyesy írta Baróti Szabó hexametereiről: "... a sorok közepén fejeződnek be a mondatok, s az új mondatok áthágdosnak a következő sorba."[64] A XI. ének 2. változatában Aeneas Pallast siratő beszéde egy részének, Vergilius 55-60. sorának fordításában arra is akad példa, hogy a mondat a bekezdés határait sem tiszteli, azon is "áthágdos":

... at non Euandre, pudendis
volneribus pulsum aspicies nec sospite dirum
optabis nato funus pater. ei mihi quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis Jule!
Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
imperat ...

Baróti Szabónál:

de gyalázatos hartz'al hallottad'
Nem fogod Évander vádolni, halálod híni
Sem fogod a' te szégyenletesen életre sóvárgó
Magzatodért! Jaj, olasz nép, 's kedves Júle! mi-nemű
Gyámolod hűlott-el. Könyves szózattyait illy-képp
Végezvén, Pallást el-mozdittya...

Az idézett fordítás-részlet első felével kapcsolatban az eredeti hívebb követését várja Batsányi Baróti Szabótól, ezért idézi a lapszélen a latin szövegből: "non vulneribus pulsum aspicies". A záró két sorhoz fűzött megjegyzése pedig így szól: "Mennyi szaggatott vers! éppen 22 nem végződik az értelemmel, sem a' periódussal." Maga is ajánl egy változatot, amelyik szabadabban interpretálva Vergiliust némileg tömöríti Baróti Szabó szövegét - elhagyva a körülíró "könyves szózattyait illy-képp Végezvén" formulát -, ám az elsődleges cél inkább az lehet, hogy legalább az új bekezdés új mondattal kezdődjék:

Jaj! melly oszloposság! melly gyámola dőlt-le fiamnak!
Így sírván Pallást el-mozdittya; 's ki-választ...

Lehetséges tehát, hogy a paragrafusok ügye ilyen problémák miatt került elő.

Mivel a szakirodalom tanúsága szerint Baróti Szabó Aeneis-fordítása körül Batsányi alkotó közreműködésének kérdése vitatott vagy nem eléggé kidolgozott, megpróbáltam ennek alaposabban utánajárni. Az egyik probléma, amire választ kerestem, milyen mértékű volt a beavatkozás, a másik, hogy mi motiválta változtatásaiban, milyen elvek szerint javított. Az elsővel kapcsolatban Keresztury Dezső és Tarnai Andor még alkotói és baráti együttműködésről beszéltek,[65] Lakatos István viszont már azt állítja, hogy "Batsányi hosszú évekig, fél Európán keresztül cipelte magával az ősz költő Aeneisét, és nemcsak énekről énekre, sorról sorra átnézte, hanem úgyszólván átírta, átköltötte az egészet".[66] Ami pedig a másik kérdést illeti, Keresztury és Tarnai pontosan körvonalazták a javítás elveit, amikor ezt írták: "Megfigyelésünk szerint munkájában itt is a tömör folyamatosság, a változatosság s a tartalmasság igénye vezette" /mint Baróti Szabó önálló költeményeinek javításakor/; "ezekhez járult az eredetihez mind formában, mind tartalomban, mind szellemben való lehetőleg teljes költői hűség követelménye." Ám ők is megjegyzik, mindezek pontosítására részletes stiluskritikai elemzésre volna szükség.[67] Vizsgálataim eredményeit táblázatokban foglaltam össze /1-18. sz. melléklet/.

Maga a javítás munkája - mert Batsányinak Baróti Szabóhoz írt levelei elvesztek vagy lappanganak - csak töredékesen rekonstruálható. Láttuk már, Baróti Szabó 1804 tavaszán kezdte az Aeneist fordítani, s az egyes énekek mellé jegyzett dátumok alapján megállapítható, hogy általában másfél havonta egy-egy éneket lefordítva 1806 elejére el is készült vele. Az utolsó évszám a 12. ének

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

első változatának kéziratán - minthogy az elejéről 75, a végéről 108 sor hiányzik - az 593. sornál olvasható: 1805. január 28. /Az OSZK Kézirattárában a fordítás ezen első változatának kéziratai egységesen nagyobb formátumú keretezetlen lapokon találhatók, az egyes "könyvek" "foglalatai" nem az énekek előtt, hanem együtt, a mű elején vannak. A már említett 12. éneken kívül az 1. ének töredékes./ [68]

A munkáról Baróti Szabó levelekben is tájékoztatta barátját. Ahogy a fordítás menetéről beszámol, az teljesen egybevág a kéziratlapokon jelzett dátumokkal. Az első levél 1805. július 8-án kelt, s ebből megtudhatjuk, hogy az Aeneisből "nagyobb rész nála is magyar; de még tisztára . nintsen írva", s hogy most éppen "a tizedik Könyv vagyon előtte". Idéz is "Júnó beszédgyének némelly részéből", a X. ének 86-99. sorait.[68/a] Ennek a levélnek a tartalma, de főleg a hangneme nem enged arra következtetni, hogy Batsányit már most felkérte volna fordítása elbírálására. A következő, 1806. február 20-i levél lényegében az első változat elkészültét jelzi: "Itt körül-belül igen sokan betegeskednek és halnak. Ebből én ösztönt vettem magamnak, hogy a munkába vetten Énéissel nyakra-főre siessek. Mit mondék! tovább nem viszen: azt, a'mit már készítgetten, ki-nyalogatom, valamint a' medve a' kölykeit. Be szeretnén, ha közelebb vólnál hozzám! hamarább és tökélletesebben ki-fejtődzhetném a' galibából. Mikor fogsz erre felé jőni? Szívesen várunk. Azomban, ha erőm engedi, a javítgatással fogom az üdőt tölteni, hogy bölts ítéleted kevesebb kivetni-valót találljon." A levél végén a 12. ének befejező, Turnus haláláról

szóló részének fordítását idézi /921-952. sor/.[69] A levélből ~~Belőle~~ segítségkérés érződik. Batsányi feljegyzése szerint február 24-én kapta kézhez, és feltűnően gyorsan, 25-én már válaszolt is rá. Hogy mit, nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy ekkor kérte Baróti Szabótól a kéziratokat.

Baróti Szabó levelének az a része - "hogy... az Énéissel nyakra-főre siessek! Mit mondék! tovább nem viszem!" - ellentmondásos kissé, mert alighanem a végéig "vitte" már. E levélből is kitűnik, hogy fordítói munkamódszerében a "közönséges regulák" között a Batsányi által is javallott metódust követte, mely szerint jobb először egyvégtében sokat fordítani, s aztán csiszolgatni a szöveget. Batsányi szerint "az ember, ha az egész Darabnak fordíttását eleintén tsak hamarjában, és mintegy első hevenyében papírra veti... a' Fordíttásnak eredeti hangzatot ád", azzal pedig, hogy "lassanként jobbítgattya, ... a gántsoktól, és hirtelenkedés' hibáitól meg-menti".[69/a] Baróti Szabónak az utóbbi tevékenységhez nem nagyon volt türelme. Úgy látszik, kevés időt fordított a "ki-nyalogatásra", a kéziratokat csakhamar elküldte Batsányinak. Azt hiszem, Keresztury és Tarnai helyesen feltételezik, hogy egyszerre küldte el az egész fordítást.[70] Ezt látszik igazolni, hogy az I. ének utolsó lapján, a hátoldalon olvasható - megítélésem szerint Batsányi írásával - a II. ének 831. sorának /Camilla halála/ magyar fordítása:

"az hólttak'
Lenge homályaihoz bús lelke nyöszögve le-ránúl."

Baróti Szabó ugyan kivánesian várhatta, milyen ítéletet mond barátja gyorsan készült fordításáról, de abból, hogy már 1806. Bőjt' második havában elkészitette a Pyberhez irt ajánlást, s az Olvasóhoz intézett bevezetőt is/az OSZK-ban fellelhető kéziraton apróbb szövegváltoztatásokkal már megvan ugyanis a Batsányinak köszönetet mondó részen kivül, tehát ez is korábban készült 1808. Szent Jakab hav. 21 dik napjánál, mint ahogy a végső, nyomtatott változat jelzi/, arra következtethetünk, hogy nem gondolhatott olyan alapos, hosszan tartó javitgatásokra, mint ami végül is bekövetkezett. Nem tudjuk, a kézirat ezen első változatai meddig maradtak Batsányinál, s azt sem, pontosan milyen ítéletet mondott a fordításról. Hogy véleménye nem lehetett hizelgő, arra nézve Keresztury és Tarnai Virág 1806. szeptember 11-én Kazinczynak irt leveléből idézik: "Hallom, Batsányi Szabót igen le-hurrogatta Vergiliusa miatt, noha mindég fel-kérte revisója alá".[71] Jellemző lehet az is, hogy dicséret alig fordul elő a kéziratlapokon Batsányi megjegyzései között, kifogás annál inkább. Mindössze egy-két helyen, igy a 3. ének 194-204. sorának forditását olvasva fejezte ki elismerését. A részlet Aeneis elbeszélésében egy tengeri vihar leirása:

tum mihi caeruleus supra caput astitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
continuo venti volvunt mare magnaque surgunt
aequora, dispersi iactamur gurgite vasto
involvere diem nimbi et nox umida caelum
abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.

exeutimur cursu et caecis erramus in undis.
ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse viae media Palinurus in unda.
tris adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.

Az első négy sor fordítását:

A' korbann egy kék, 's éjjel-, szélvész'el-ijesztő
Felhő hirtelen el-kezdett terjedni felettem:
A' viznek szinét környösleg el-üli setétség
A' széltől dagadott tenger fel-forra...

- Batsányi még nem érzi elég kifejezőnek. Valószinü a "környösleg el-üli setétség" fordulatot tartja elsősorban sikerületlennek, és az "inhorruit unda tenebris" jelentését és hangzásértékét hiányolja, mert ezt igy javitja: "A' viznek szinét borzasztva borittya setétség". A következő sorban szórendcserével és az igealak megváltoztatásával pergőbbé teszi az előadásmódot: "Fel-forr a' széltől dagadott mély tenger." Az első soron Baróti Szabó Dávid maga változtat /érzésem szerint nem válik okvetlenül előnyére/, igy alakul ki a négy sor végső szövege:

Egy' gyász-szinbe borúltt, 's haragos zivatarral ögyittett
Felhő hirtelen el-kezdett terjedni felettem;
A' viznek szinét borzasztva borittya setétség.
Fel-forr a' széltől dagadott mély tenger; ...

A folytatással már Batsányi is elégedett. A lapszélen elragadtatással jegyzi meg: "bravo-bravissimo".

"..... hegyekre
Nőnek az egymással-vívó habok; erre meg arra,
Fel meg alá, széllyel veretődünk. A Nap homállyal
Bé-vonatott, és a' vizes éj az egeknek el-állta
Fénnyét; villámlik, tsattog, 's a' mennykövek hűllnak.
A' nap 's éjtszaka köztt Palinúr maga sem tuda tenni
Választást, 's valamelly jel utánn indúlni. Bolyongunk
Három kétes nap', 's három otsillagtalan éjjel."

Az utolsó mondat után újabb elismerő megjegyzés olvasható: "igen természetes, gyönyörű". Valóban kitűnő ennek az utolsó sornak a fordítása. Olyannyira, hogy második fele újabb Aeneis-fordításunkban, Lakatosnál is visszatér.

Bizonyára nem véletlen, hogy éppen vihar-kép tolmácsolása nyerte meg Batsányi tetszését. Mint ahogy már korábban utaltam erre, Baróti Szabó maga is az ilyen képekben lelhette különösen örömét, és teremtette meg egész pályáján fordításuk költői eszközeit. Nem tudom, Rónay György ismerte-e Batsányi véleményét, ugyanis ő is az iménti részletet idézi Baróti Szabó-portréjában, amikor arról ír, hogy ilyeneket olvasva Vörösmartyban feltámadhatott "a Zalán hangjának sejtelme".[72]

Megfigyeléseim szerint Batsányi az első változat kéziratát javította - az egyes éneket különböző mértékben -, s az egészet /valószínűleg ugyancsak egyszerre/ vissza is küldte Virtre, így maradtak azok meg Baróti Szabó hagyatékában. /A javításokat lásd az 1-13. számú melléklet táblázatain. Itt jegyzem meg, hogy a kéziratlapokon Baróti Szabó is rengeteget változtatott aláhúzá-

sokkal, áthúzással, föléírással, s mivel szokásához hiven apró betükkel "sürüen" irja tele az "árkusokat", nagyon nehéz megbizhatóan elkülöniteni Batsányi javitásait az övéitől. Ezért a táblázatok adatait nem gondolom vitathatatlanul érvényesnek./ Batsányi javitásai az első változaton nem alaposak, és azokat bizonyára maga sem gondolta véglegesnek, legtöbbször inkább csak a legfeltünőbb hibákat jelölte, az eredetivel való tüzetes összevetés szándéka nélkül. Időnként az a gyanúja támad az embernek, hogy sok helyen csak a magyar szöveget vizsgálta metrikai, nyelvhelyességi és stiláris szempontból, és a latinhoz inkább csak ott hasonlitotta,ahol valami homályt érzett. Azokon az énekeken viszont, ahol második javitásai is fennmaradtak /X-XII./, a fordítást elemző munka már sokkal aprólékosabb, gondosabban veszi számba, hol tér el a magyar szöveg az eredetitől. Itt valósul meg leginkább, amire Baróti Szabó is célzott az Olvasóhoz intézett előszóban: /Batsányi/ "a' meg-visgáltatásra hozzá küldött 12 könyvet egygyenként által-olvasgatta, a' deákkal figyelmetesenn öszve-vetette, a' gántsokat szorgalmatosan kijelelte, 's több izbenn maga-is jobbitgatott rajta." Ezért is különböztettem meg a táblázatokon "az eredetihez hivebben" és "nyelvhelyesség, stilus" rovatokat, az utóbbiba a magyar szöveg hibáinak korrigálását felvéve. Jól tudom persze, hogy a javitások igen nehezen, nagyon sokszor csak a "lajstromozó" szubjektiv önkénye szerint választhatók szét ilyenformán, hiszen - mint ahogy már mondtam is - Batsányit a magyartalanságok gyakran épp arra késztetik, hogy a fordítást Vergilius szövegével egybevesse. Minden-

esetre azért a táblázatok számadatai is jelzik a javítások módjában az imént említett különbségeket, hiszen míg az első változaton összesen 840 javításból 499 célozza a magyar szöveg "jobbítását", és jóval kevesebb, 341 közelíti az eredetihez, addig a második változatokon fordított az arány, 483 javításból 175, illetve 308. Például X. ének 258-59. sorainak:

/Aeneas/ "principio sociis edicit, signa sequantur
atque animos aptent armis pugnaeque parent se"

fordítása eredetileg így szólt:

Társaihoz elsőbben így szóll: zászlóknak alája,
És neki-bátorodott szívvel fegyverre, tsatára!

Batsányi az első változatban mindössze az "elsőbben" kifejezést javítja "leg-előbb"-re. /Gondolom nyelvhelyességi okok miatt, vagy hogy a daktilusok számát növelje a sorban./ A második változatban azonban - nyilván a latinnal alaposabban összevetve a magyar szöveget - már a következőket jegyzi meg a lapszélen: "Sic non Aeneas loquitur, sed Poëta narrat /historice/". Azaz arra utal, hogy a narrációs viszonyokat tekintve Baróti Szabó nem követi híven Vergiliust, - mint ahogy erre másutt is akad példa - az oratio obliqua-t oratio recta-ként fordítja. Batsányi megjegyzése nyomán Baróti Szabó a következő végső változatot alakítja ki:

Inti vezéreit itt: zászlójok rendre kövessék,
És neki-gyúlasztván szívök, készüllyenek hartzra.

Az első változatot nem javítja olyan alaposan Batsányi, mint a másodikat még azokon a helyeken sem, ahol egyébként az eredetihez igazítja némileg a magyar szöveget. Erre talán azok a legjobb pél-

dák - nem egy ilyen akad -, amikor saját korábbi javításait javítja újra. Ilyen többek között a X. ének 395-396. sorának fordítása. A kérdéses latin szöveg:

"Te decisa suum, Laride, dextera quaerit
semianimesque micant digiti ferrumque retractant."

Baróti Szabónál az első változatban:

Téged' Laride, jobbod tsonkittva keresgélt,
'S fél-hóltt újjaid a' kardon reszketve mozogtak.

Batsányi először azért nem érzi jónak ezt a fordítást, mert "kimarad az, ami legszebb a' versben: Te suum quaerit". Ahogy mondja, "az egy' suum-ba van az egész erő". Az a változat, amit ő ajánl, viszont egy hexameterrel hosszabb, mint az eredeti, és a második sor fordítását igen szabadon kezeli

Téged, urát, keresett Láride jobbod el-esvén
Válladtól, 's a' fél-hóltt kéz reszketve mozogván
A' kardon, kardot már nem markolhata többé.

Baróti Szabó a második változatban szó szerint átveszi ezt a verziót, ott viszont Batsányi egyrészt azt jegyzi meg, hogy "Lárides, nem Láride", másrésszt aláhúzza a "kardot már nem markolhata többé" fordulatot, és ezt írja mellé: "sőt még most-is - semianimes digiti micant ferrumque retractant". Ezután alakítja ki Baróti Szabó a nyomtatásban megjelent szöveget:

Téged' Lárides, keresett el-ütött karod; és már
Fél-hóltt újjaid a' kardon még mozognak, és azt
Meg-markolni, ha tsak módgyokban vólna, szeretnék.

Batsányi tehát visszaküldte a kéziratokat Virtre és javításait, valamint kritikai megjegyzéseit figyelembe véve Baróti Szabó alaposan átgyúrta újra az egészet, és elkészítette a második, szándéka szerint most már alighanem véglegesnek tekintett változatot. Erre utal, hogy ezt a példányt cenzuráztatta /cenzora Vezekényy Imre komáromi tanártársa volt/, s az is, hogy kifejezetten a nyomtatás módjára vonatkozó megjegyzések is találhatók a lapszéleken /pl. a negyedik éneken olvasható: "itt nem kell előre kezdeni, csak egy' végtibe mennyen"/. Az első éneket kivéve ezek is megvannak az OSZK Kézirattárában. Az első változathoz képest valamivel kisebb formátumú keretezett lapokon, a "foglalatok" az egyes énekek előtt, előttük üres lap, középre felírva nyomtatott betűkkel, hogy hányadik könyv.[73] Batsányi valószínűleg olyasmit írhatott, hogy alaposan át kell dolgoznia Baróti Szabónak a fordítást, mert a második változat az elsőhöz képest korántsem csak a Batsányi által kifogásolt vagy javított helyeken változott meg. A szöveg nem azonos a végül is nyomtatásban megjelenttel, attól mindegyik ének eltér. Mindegyiken viszonylag sok a javítás, de megfigyeléseim szerint Batsányié csak a három utolsón található. Az imént láttuk, ezek most már sokkal alaposabbak, mint a korábbiak, és igyekeznek az eredetihez közeliteni a fordítást. /A javításokat lásd a 14-17. sz. melléklet táblázatain./

Ezeket a kéziratlapokat most már feltehetően énekenként küldözgették oda-vissza Bécs és Virt között. Hogy melyeket és mikor, nem tudjuk. A legfontosabb megválaszolatlan - és sajnos egyelőre alighanem megválaszolhatatlan - kérdés az, hogy miután a második

változathoz képest a szöveg még alakult, formálódott a nyomdába adás előtt, ezekhez az újabb javításokhoz van-e köze /s ha van, milyen mértékben van köze/ Batsányinak.

Az 1806 és 1810 közötti időszakból csak három Batsányihoz írt Baróti Szabó-levél maradt fenn. Az egyik 1808. július 3-án kelt, ebből korábban idéztem már az amszterdami és a párizsi nyomtatványokra vonatkozó részeket. Ebben a levélben köszöni meg Batsányi eddigi szíves fáradságát, és kéri, hogy ezt továbbra se sajnálja: "Ezt Virgiliustól meg nem fogod vonni, hogy Nemzetünk előtt kedvet találljon. Én már öreg létemre a' munkában nagyon meg-fáradtam; 's tsak alig várom, hogy tőlle meg-szabadullyak. Te is meg-untad már; de Hazánk javára törekedtünk. Ha helyben-hagyást nyerend annál Énéis, köz veled a' dítséret."[74] Ennek alapján Keresztury Dezső és Tarnai Andor joggal feltételezik, hogy ekkor egészíthette ki az előszót a Batsányi érdemét elismerő sorokkal.[75] Kérdés, hogy a fordítás-javítás melyik stádiumában tarthatott éppen. Elképzelhető, hogy az előszó kiegészítése a második változat elkészültét jelzi. A javítás mindenesetre nem fejeződött be 1808-ban. A következő, 1809. április 10-én, Szabó Dávid hetvenedik születésnapján kelt levél egyrészt arról értesíti Batsányit, hogy "Kúltsár az újságibann ki-hirdette a' napokbann a' Magyar Virgíliuszt", másrészt további javítgatásokról tanúskodik: "Egy' néhány változtatásokkal terhellek újra. Meg kell vallanom, hogy Virgiliusz értelmét sokbann ki-nem ütöttem vala. De az-is igaz, hogy a' verseknek új végződései nem kis bajomba kerültek."[76] A "ki-hirdetés" 1809. március 25-én történt meg a Hazai- és Kül-

földi Tudósítások lapjain: "Igaz hazafiúi örömmel jelenthetjük, hogy Nagytiszteletü Baróti Szabó Dávid Úr régen munkában lévő Aeneássát kicsinosítgatva s megegyengetve már sajtó alá adta. Így tehát ezen öreg, de fáradhatatlan tudós hazafinak tollából nemsokára látni fogjuk Virgiliusnak mind Eclogáit, mind Aeneisét, melyek Bécsben nagy gondviselés alatt nyomtattatnak."[77]
A levél hangneme az erről szóló részben mentegetődző, röstellkedő. "Nyilván Pyber úr volt benne" /a kihirdetésben/ "a' nester; mert a' múltt hetekbenn Pestenn járt." - írja Baróti Szabó, s ebből az érezhető, hogy ebben a stádiumban Batsányi még korántsem ~~érezhette~~ tarthatta eléggé "kicsinosítgatottnak és megegyengetettnek", azaz nyomtatásra érettnek a teljes fordítást, legfeljebb az első öt éneket. Könnyen lehet, hogy a levél második része /"Egy' néhány változtatásokkal terhellek újra"/ az OSZK-ban lévő kéziratok második változatának 11. vagy 12. énekére vonatkozhat, mert a 11. éneken történt Batsányi-javításokban olvasható legtöbbször, hogy "szaggatottak a versek", hogy "nem végződnek az értelemmel". Ezek korrigálására gondolhatott tehát itt Baróti Szabó.

Úgy tünik, a második kötetben 1813-ban megjelent 6-12. énekből másodszorra Batsányi csak az utolsó hármat javította, pontosabban csak ezek javításait vette figyelembe Baróti Szabó a végső változat kialakításában. Erre enged következtetni az a tény, hogy amikor Batsányi Párizsba szökött 1809 októberében, akkor az utolsó hat ének kéziratai még nem kerültek Doll Antalhoz, a kiadóhoz. Ezt tanúsítják Batsányinak már Párizsból 1810. február 26-án feleségéhez írt sorai és egy Baróti Szabó levél is. Ez

utóbbi 1810. január 18-i keltezésű. Előzménye egy 1809. szeptember 9-i Batsányi levél, amelyben - nyilván, mert szökni készült - arra kérte barátját, hogy hallgasson, amig ő nem jelentkezik. Azt is kérhette, küldje el Baróti Szabó az utolsó négy éneket Dollhoz Bécsbe, legalábbis a válaszból erre lehet következtetni. /Gondolom, először azért ezeket, mert közülük hármat már másodszor igen alaposan átjavitott, a másik három ének javitásain pedig dolgozhatott éppen, a Gabriellához irt levél tanúsága szerint, s azokat Párizsba is magával vitte./ "Én, szavadat követvén, a négy utolsó könyvet megigazitva, Doll Antal uramhoz legottan fel-küldötten, és valamivel később egy izbenn a 6-dik, más üdőtájbann a 7-dik könyvnek bővebb meg-jobbittását is."[78] Batsányi pedig ezt irta feleségének Párizsból: "Ob der alte halbtote Greis, bei Komorn, noch lebe? oder ob er vielleicht zu seinen Vätern emigriert sei? weiiss' ich nicht. Eben so wenig ist es mir bekannt, ob er die noch zurückgebliebenen lezten 4 Gesänge nach Wien geschickt, der was er sonst damit gemacht habe? - Bekomme ich sie jemals in di Hände, so werde ich nicht entstehen, auch dieselben nebst den drei noch gedruckten, welche ich darum mit nahm, noch einmal zu verbessern und nach Zeit und Umständen so zu vollenden, dass auch der zweite Band füglich gedrucht werden könne. Ohne diese neue Verbesserung u. Vollendung aber soll man den Druck ja bleiben lassen; - ungeachtet aller Kritiken, Korrekturen u. wirklichen Verbesserungen, welche ich schon vorhin daran gemacht habe. Sollte gleich der gute Alte seine Laufbann eher, als ich die meinige, beschliessen und die gehoffte letzte grosse Freude nicht mehr erleben;so wende ich doch sein Werk

nicht minder, als es bischer geschenen ist, sorgfältig ausbilden und die vollständige Ausgabe besorgen. Meine vieljährige, tätige Freundschaft, meine unveränderliche Vaterlandsliebe, und der schon gedruckte erste Band seiner Uebersetzung, mögen und werden ihm hiefür die sicherste Garantie leisten."[79]

Világos tehát, hogy az első öt ének kinyomtatása még Batsányi jóváhagyásával történt /"der schon gedruckte erste Band seine Uebersetzung"/, s nem, mint Keresztury és Tarnai feltételezik, az ő irányítása nélkül.[80] Hogy az első öt ének nyomdába adott példányán volt-e újabb Batsányi-javítás, nem tudjuk. Megítélésem szerint a Baróti Szabónál maradt és az OSZK-ba került második /de nem végleges/ változaton /mint arról volt már szó/ nincs.

A kiadás Batsányi távozásával elakad. Láttuk a Gabriellához küldött levélből, Batsányi szerint újabb változtatások nélkül nem szabad kiadni a második kötetet, Baróti Szabó viszont a már említett 1810 januári levélben azt írja, hogy nem hajlandó többet változtatni: "Több igazittást nem tészek; nem-is látok szükségesnek lenni. Doll uram, nem kétlem, közlötte véled a dolgot. Azért kiméld-meg s ne fáraszd semmit magadat; és az ő-hozzá küldött egy'engetéseimet meg-tartván tsak menny a' dologbann."

Szegény öreg Szabó nem érti, mi történt. Itt áll nagy művé kiadás előtt, s egyszercsak, ahelyett, hogy a nyomtatás megkezdéséről értesítenék, felszólítják, hallgatásra kérik mindaddig, míg Batsányi levelét nem "vevédi". Hallgat "tsaknem egy fertály esztendejig", de aztán türelmét veszti. Nyilvánvalóan fogalma

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

sincs róla, mi történik barátja körül, a javítgatások felőrlik erejét, a környezete ezt már amúgy is feleslegesnek tarthatja, és a kiadást sürgeti /lásd az idő előtti kihirdetést és Batsányinak egy későbbi megjegyzését arra vonatkozóan, hogy az Aeneis "ki-nyomtatását némellyek... szünetlenül, és igen nagyon sürgették; magok-sem tudván tulajdonképpen, mit tselekesznek, és nelly igen nagyon vétkeznek..."[81]/, azt hiszi, Batsányi "feredőzik", s megfeledkezik róla, ezért nyilván meg is bántódik. Még 1808-ban egy levélben szó esett arról, hogy barátja "ferdőbe" fog menni Bádenbe, s nem tudja, meddig marad ott.[82] Majd két év elmúltával emlegeti fel Baróti Szabó a dolgot, amikor ezt írja: "Az elmúltt 9-ber 9-dikén azt írád neken, hogy míg további leveledet nem vejendem, hallgassak magam-is. Hallgattam tsaknem egy fertály esztendejig. Már, elunván a' hosszú várakozást, meg kell szóllalnom, és tégedet, hagyásod ellen-is előznöm: hogy mind magad, mind pedig sajtóra adott munkán felöl, legalább röviden tudósits. Reménylem, hasznodra szolgált a ferdőbe való ki-rándulás: ha úgy, nagyon örvendek rajta."[82]

Amikor megtudta, mi történt, bizonyára kétségbe is esett. Ország-világ elé áll hát, és a Magyar Kurir 1810. okt. 30-i számában közzétett nyilatkozatában kijelenti, ő elkészült a fordítással, több változtatást nem kíván tenni rajta, a kéziratait Párizsba vitték akarata ellenére, a késedelmes megjelenés nem az ő hibája: "Sz. Mihály Havának 10-dik napjánn, 1809-ik esztendőbenn a' Magyar Kurir által ki vala hirdetve, hogy nyomtattatik Bétsben Doll Antal könyvtáros úrnak költségével, Haykul Antal Úrnak műhelyében a' Magyar Éneis, 's hogy már az első öt ének

ki van nyomtatva, és ha majd el-készül az egész munka, tudósítta-
ni fogjuk a' Publikumot iránta.

Azóta már sok üdő el-folyt, a' nyomtatás folytatása, nem tudom,
mi titkos okból akadályt szenved. - Midőnn levelem által sürgetém a'
dolgot, az emlitett Könyvtáros Úr azt felelte: hogy Titt. Bacsányi
János Úrnak /ki magát a' ki-adás kormányzására önként ajánlotta, ki
most, úgymond, bizonyosan Párizsbann van, de nemsokára Bétsbenn
fog lenni/ jelenléte és hire nélkül tovább nem mehet a' munkábann,
minthogy ő nékie ezt meg-tiltotta, 's a' kéz-írást is mind el-vitte
magával.

Meg-illetődtem ezenn reménytelen újságonn. Azonban nállam pár-
ban maradott írásból a' munkának még hátra-maradott többi részeit
is úgy el-készitettem, hogy semmi változtatást nem kivánok bennek.
- Jelentettem ezt-is, de haszontalanúl, Doll Antal Könyvtáros Úr-
nak. Mit fog az üdő szülni, nem tudhatom. - Azért kötelességemnek
tartottam lenni, hogy a dolgot, netalán valami gyanúságba essem,
az Érd. Publikumnak voltaképpen ki-jelentsem. - Virtenn, Sz. Mi-
hály havának 22-ik napjánn, 1810-ik esztendőbenn."[84]

A 6-10. ének kéziratai tehát Batsányihoz kerültek Párizsba.
A feleségéhez irt - idézett - levél tanúsága szerint egy részüket
magával vitte, azokat pedig, amelyeknek sorsa felől érdeklődött,
ezek szerint Doll juttathatta el hozzá. Keresztury Dezső és Tarnai
Andor Batsányi linzi iratai között megtalálták az I. és a VI-XII.
ének kéziratának egy-egy példányát. /Nekem ezeket nem volt módom
megtekinteni./ A VI-XI. éneken Batsányi-javitásokat találtak, s
ebből joggal következtethettek arra, hogy Batsányi a munkát Pá-

rizsban is folytatta.[85] Erre utal Dollnak Párizsba küldött, 1811. március 24-én kelt levele is, amelyben azt írja, hogy az öreg Szabót semmiképpen sem lehetett rábeszélni, hogy várjon Batsányi korrektúráira, és azt tanácsolja, hogy engedjék útjára őt: "Der alte Szabó wäre auf keinen Fall zu bereden auf Ihre Correcturen zu warten, da er, wie ich aus einer Aesserung des Assessor Biber merkte, fürchten würde, wegen Ihre Abreise auch nicht gut angesehen zu werden. Lassen Sie ihn also immer die Freude, seine Übersetzung nach seiner Alt vollendet zu wissen, und arbeiten Sie an der Ihrigen, die dann doch Ihnen allein gehört und unter Ihren Namen erscheinen kann nach M an u scrip te fort..."[86] A párizsi javítások azonban, minthogy nem kerültek vissza Virtre, nem játszottak szerepet a végső, nyomtatott változat kialakításában, hiszen a második kötetet a nála párban maradt példányból adatta ki Baróti Szabó Pesten. Doll levele jelzi, hogy a kötetnúzás közte és Szabó között Pyber közvetítésével 1811 tavaszán még tartott, mígnem 1811. május 25-én arról értesíti Batsányit, hogy Baróti Szabó új kiadót talált: "An der Fortsetzung von Szabó wird, wie ich höre, in Pest schon gedruckt."[87]

Ezzel Batsányi közreműködése a magyar "Énéis" létrejöttében lényegében befejeződött, noha, mint Keresztury Dezső és Tarnai Andor írják, "a folytatást még 1811 elején is kezébe akarta venni", s ennek igazolásául idézik Gabriellához ez ügyben 1811. január 31-én még Doll értesítései előtt küldött levelét: "Ich hoffe, dass der alte Uebersetzer Virgils, bei Komorn, noch lebt; u. dasser über das Schicksal seiner halbtot geborenem Aeneide schon längst beruhiget ist. Solle er geschrieben haben, so bring seinen

Brief mit, Du solltest ihm aber vorher durch jemanden schreiben lassen, dass du nächstens nach Paris abgereist und nicht mehr zurückgehst. Die Uebersetzung der "Eclogen" könnte er mitschicken; so wie auch ebenfalls die nachträglichen Verbesserungen zur Aeneide. Lass ihm auch die beiläufige Zeit deiner Abreise bekannt machen, damit er sich danauch richten weiss. Sein Verleger könnte das... am füglichsten tun."[88] Nem tartom valószínűnek, hogy Gabriello az előzmények és félreértések után vitt volna kéziratokat Párizsba, annak pedig, hogy az eklogákat javította volna Batsányi, nem találtam semmi nyomát.

Bizonyára másképp alakultak volna a dolgok, ha Batsányinak nem kell menekülnie. A levelek hangnemében arra lehet következtetni, hogy kettejük eddigi példás baráti- és munkakapcsolatában beállt átmenetileg némi zavar, amiért végeredményben egyikük sem hibáztatható. Ha érezhetett is Baróti Szabó olyasmit, hogy magára maradt nagy vesződségében, ez végül is csak abból fakadhatott, hogy nem ismerte a körülményeket. Batsányi, mint láttuk, nagy bajai közben is mindent megtett, hogy öreg barátján segítsen. Ő maga is látta valószínűleg, hogy a javítások kikényszerítésében szinte a végsőkig elment. Így írt erről:"... De mennél sürgették az említett Urak a' még akkor igen hibás és tökélletlen munkának ki-nyomatását, annál szentebb kötelesség vala reám nézve, azt szíves barátságunkhoz képest akadályoztatnom.., hogy azon első fordíttás, úgy, a'mint volt, közre-botsátassék. Kéntelen valék a' szükséges jobbíttást szegény barátomnak minden levelemben ajánlani, 's a' végett rajta, saját hajlandóságom ellen-is, szinte

majd' irgalmatlanúl kenénykedni! Háromszor kellett az egész nagy munkát meg-jobbíttania, háromszor mintegy egészlen újra öntenie; a'mit ő, noha igen nagy bajjal és fáradsággal, meg-is tselekedett - mind addig igyekezvén, állhatatoskodván, a'míg lehetséges volt! Ter conatus erat - ter patriae cecidere manus! Látván utóllyára, hogy többé nem győzi - kéntelen valék magam-is, lehetőképpen segedelmeskedni, hogy leg-alább a' munka kevesebb fogyatkozásokkal jöhessen napvilágra; /mind Virgilius' verseinek igaz értelmére, mind a' Fordíttó' hexametereinek tökélletesebb, szebb, jobb folyamattyára nézve/."

Láttuk, Batsányi végül is sokkal több javítást tartott szükségesnek, mint ami a körülmények miatt a végleges változatba bekerült. A táblázatok számadatai azt mutatják, hogy így is igen jelentős a Batsányi-javítások száma. Ám ezen túl legalább ilyen fontosnak érzem azt a szerepét, hogy magát Baróti Szabót késztette javítgatásokra.

Az összesitő táblázatokba tehát az OSZK Kézirattárában található első változat I-XII. és a második változat X-XII. énekén tett Batsányi-javításokat vettem fel. /Újra meg kell emlitenem, nem lehetetlen, hogy a nyomdába adás előtt Batsányi az első kötetben még Bécsben megjelent első öt éneket másodszor is átjavította, e kéziratlapok azonban nem lelhetők fel./ Összesen 1323 javítást regisztráltam /lásd a 18. számú mellékletet/. Ebből 413 szó szintű, 472 szószerkezet szintű, 258 sor, 122 két sor /összesen tehát 502 sor/ és 58 két sornál nagyobb terjedelmű szöveg. Ha egy sort átlagosan 5 szóból és 2 szószerkezetből állónak veszünk, és a két

sornál hosszabb javított szövegek terjedelmét átlagosan öt sorban állapítjuk meg, akkor a Batsányi-beavatkozások mértéke hozzávetőlegesen 1110 sor. Véleményem szerint ennek ellenére sem beszélhetünk arról, hogy Batsányi átírta volna Baróti Szabó szövegét, hiszen e tekintetben a táblázatokból csak a "szó szerint átveszi" és a "részben átveszi" rovatokat kell figyelembe venni, s ezek alapján a nyomtatásban megjelent végső szövegből összesen mintegy 450-470 sornyi lehet Batsányié. Minthogy számításaim szerint a Baróti Szabó Dávid fordította Aeneis 11627 sor, a konkrétan Batsányinak tulajdonítható szöveg ennek körülbelül mindössze 4 %-a. Azokat a javításokat, amelyeknél Batsányi ugyan ajánl saját szövegváltozatot, de Baróti Szabó másképp változtat, illetve azokat, ahol csak jelzi a hibát, e tekintetben úgy kell figyelembe vennünk, mint olyan helyeket, amelyeknél Batsányi inspirálására Baróti Szabó maga változtat a szövegen. Azok a javítási típusok, ahol Batsányi jelzi az általa észlelt hibát, de nem javít bele a szövegbe, egyébként feltűnő módon a második változatok korrigálásakor szaporodnak meg /lásd a 13. számú és a 17. számú mellékletek táblázatait/, tehát ott, ahol Batsányi különös alapossággal hasonlítja a fordítást az eredetihez. /Míg az első változat 12 énekén mindössze 44 ilyen jellegű javítás található, addig a második változat 3 énekén 252. Az első változaton ez az összes javításnak hozzávetőlegesen 5 %-a, a másodikon több mint a fele./

Főképp a XI., de méginkább a XII. ének második változatainak javításain figyelhető meg, hogy ha nagyobb beavatkozást lát szük-

ségesnek Batsányi az eredeti "értelmének kiütéséhez", akkor igen gyakran csak jelzi a hibát. Ilyenkor vagy annyit ir a lap szélére: "másképp" illetve "másképp óhajtanám" vagy idézi azt a latin szövegrészt, amelynek forditásával elégedetlen, esetleg magyarázatokat is fűzve hozzá. Ezek a magyarázatok hol tárgyilagosak, hol már-már komikusan hatnak. Például Drancés Turnushoz intézett szavait, a XI. ének 362-363. sorát:

"... pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus."

- a kézirat második változatában még igy forditotta Baróti Szabó:

"... Mindnyájan, Turne, könyörgünk
A' békét add visz'a nekünk, 's a szüzet creszd ki."

Batsányi megjegyzése ehhez: "nints rekesztve" /mármint a szűz/. Persze nemcsak az "creszd-ki" ide nem illő fordulata irritálhatta, hanem bizonyára a latin szerkezetet hatásossá tevő figurát szerette volna viszontlátni a magyar változatban is, ezért irhatta a sor mellé: "pacem simul pacis pignus". Közreműködése nyomán Baróti Szabó igy alakitja a kérdéses sor végső változatát:

"A' békét add visszza nekünk, 's a' béke kezessét."

Ugyancsak komikus hatása van annak is, amit Batsányi azokhoz a sorokhoz fűz a XI. ének kéziratának második változatán, amelyekben Arrunsz igyekszik tőrbe csalni Camillát:

"... az ifjú
Titkonn, rá-készűlt zaboláját arra tsavarja,
E' nyilást, meg ama nyilást, és mind az egész' körét
'S öltözetének egész' tsinnyát meg-járja szemével..."

Itt Batsányi Baróti szövegét így kommentálja: "Ezt a' szót nyilás kétszer elő-hozván /az aditus gyanánt/, jusson eszedbe, hogy itt egy' szűzről, leányról van szó. Meg-botránkoztathatnád könnyen valamelyik keresztény olvasódat, mikor a' tüzes ifjúval a' szép szűznek e' nyilását, meg ama nyílását, és mind az egész körét, öltözetének egész tsinnyát, szemével titkonn meg-járattatod."

Megesik, hogy amikor Batsányi a lapszélen a latin szöveg idézésével jelzi, a fordítás mely részletével elégedetlen, és Baróti Szabó ennek hatására változtat, nem mindig talál jobb megoldást. A XII. ének 661-662. sorát:

"Soli pro portis Messapus et acer Atinas
sustentant aciem"

- például a kéziratok második változatában így adta vissza Baróti Szabó:

"A' kapunál tsak kettő vi, Mesz'ápus, Atinás."

Batsányi Vergiliust citálva hívta fel barátja figyelmét arra, hogy a "tsak kettő vi" nem pontos fordítása ennek a résznek: "soli sustentant aciem" /azaz egyedül állják a harcot/. De nem az /és nem is jobb/ az ennek nyomán kialakított végső változat sem:

".... A kapunál
Tsak ketten viszik a' terhet, Meszszápus, Atinás."

Kétségtelen, Baróti Szabó Dávid szinte fenntartás nélkül fogadta el a nála jóval fiatalabb barát véleményét, hiszen Batsányi 1323 változtatási javaslatából 1266 alkalommal korrigálja a szöveget, s csak 57 helyen tart ki eredeti álláspontja mellett /lásd a 18. számú mellékletet/. Ennek ellenére Batsányi nem a

fensőség pózából hirdette véleményét. Több példát lehetne hozni arra, hogy a javítások során valóban partnernek tekinti öreg barátját, saját megoldásait, javaslatait nem tartja mindig okvetlenül jobbaknak, ítéleteit megfellebbezhetetlennek. A XI. ének 154-155. sorát:

"haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset"

például így fordítja Baróti Szabó a második változatban:

"... Tudtam, mire kísztet az első
Ditsőség-meg-kívánás a' nagy nevet osztó
Mars' mezejénn, 's az első viadalbann mit tehet a' szép
Tisztelet..."

Bár mindegyik sor körmönfont kissé, s alig adja vissza az eredetit, Batsányi csak a "ditsőség-meg-kívánás" fordulatot érzi kissé nehézkesnek és magyartalannak, amikor helyette a "ditsőségre való vágyást"-t ajánlja. De aztán így értékeli saját szövegét: "noha ez sem tetszik". Végül Baróti Szabó a következő leleménnyel oldja meg a dilemmát:

"Tudtam, mire kísztet az első
Tüz, hadi ditsőségre midőn gerjesztetik a' szív,
És az első meg-vivásbann mit okozhat az édes
Tisztelet."

A IV. ének 412., szállóige-szerű sorát: "improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?" - eredetileg így ültette át magyarra Baróti Szabó: "Rosz' szerelem, mire nem vetemitted az emberi szivet?" Batsányi a lap szélére írja kifogásait, majd maga is

ajánl egy fordítási változatot: "Mivel a' rosz', úgy tetszik kevesebbet jelent valamivel, mint itt kívántatnék: improbe több mint malo. Cogis is több, mint vetemitted: nem lehetne-e erősebben ki-ütni így: Ah szerelem, te gonosz! mire nem sanyarittod az embert!" Tény, hogy ez a sor erőteljesebb, mint Baróti Szabóé, a benne található öt daktilus miatt pergőbb is, Batsányi utóbb mégis elégedetlen vele, gondolom azért, mert a sorkezdő indulatszó és az értelmezői helyzetben lévő megszólítás /"te gonosz"/ eltér az eredeti vergiliusi sorszerkezettől, meg talán azért is, mert nála kimarad a "pectora" fordítása, noha Baróti Szabóban benne volt. Ezért hát végül ezt jegyzi meg: "de hiába: amabban" /Baróti Szabó fordítási változatában/ "én még-is tsak több szebbet érzek, ezért azt a' le-írásban meg-is hagytam". A nyomtatásban megjelent végső változatban egyébként Baróti Szabó a sor elejére megtalálja a magyarul legkézenfekvőbbnek látszó, bár a latinból jelentésárnyalatában némileg eltérő jelzőt: "Vak szerelem, mire nem vetemitted az emberi szivet!?"

Többször előfordul az is, hogy Batsányi amint keresi a jobb megoldást, több szövegváltozatot ajánl. Például a II. ének szentencia-szerű híres 354. sora oxymoronjának fordításakor /"una salus victis nullam sperare salutem"/.[90] Az első változatban ez Baróti Szabónál így szerepel:

"A' győzetteknek fő biztok, biztok, ha nintsen."

"Talán közelebb jtunk hozzá így" - írja Batsányi, s egymás alatt felvonultat négy megoldást is:

"A' győzttek' menekvések ez egy':nem várni menekvést
vagy A' győzettek' védőjök ez egy':el-válni reménytől
vagy Egy' győzettek' mentőjök:el-esni reménytől
vagy A' győzettek' segedelmek ez egy':el-hagyattni reménytől."

A nyomatott szövegbe az eredetit talán leginkább megközelítő ötödik változat került:

"Ez szabadítt-meg, ha már nintsen szabadúlni reményünk."

Ami a javítások okát és jellegét illeti, egy helyütt említettem már a dolgozatban, miért különböztettem meg alapvetően "az eredetihez hívebben" és a "nyelvhelyesség, stílus" rovatokat, az elsőbe azokat a javításokat felvéve, amelyekkel a magyar fordítást valamilyen szempontból Vergilius szövegéhez közelíti Batsányi, a másodikba pedig azokat, amellyel a magyar szöveg nyelvi, stilisztikai és metrikai hibáit igyekezett korrigálni. Arról is volt szó, hogy a javítások jó részét voltaképpen csak igen szubjektív döntések alapján lehet ide vagy oda besorolni /lásd 32-33.l/ A XII. ének 70-71. sorának:

"illum turbat amor, figitque in virgine voltus:
ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam..." - második változatbeli fordítása például a mondatfűzés nehézkessége miatt igen szerencsétlenül, már-már kétértelműen hangzik magyarul:

"A szerelemtől ég Turnus, 's a' lányra merőn néz.
Még annál inkább neki-gerjede kedve; 's Amátát
Illy-képpen szólíttya..."

-, s ez önmagában is elég a változtatáshoz. Batsányi kérdezi is margón: "a szűzre gerjede kedve?" Ennek alapján tehát a javítást be-

sorolhatnánk azok közé, amelyek a nyelvhelyességi, mondatszerkesztési hibákat számolják fel. Ám mint annyi helyen, a magyar szöveg sutasága megszüntethető azzal, hogy hívebben fordítják az eredetit. Batsányi jelzi is, hogy ezt kellene pontosabban visszaadni:"in arma ardet" /azaz harcra hevül/. Így alakul ki a végső változat:

"A' szerelemtől ég Turnus, 's a' szűzre mohón néz,
'S még inkább fel-hevül a' meg-vivásra, 's Amátát
Illy-képpen szóllittya...",

s ezért került ez a javítás az "eredetihez hívebben / jelentés, kép, hangulat" rovatba. Ha pedig - mondjuk - Batsányi tőről metszett magyaros tájnyelvi fordulat jelenlétét kifogásolja, mint "heroicum carmen"-be nem illőt, akkor természetesen ezt a javítást a "nyelvhelyesség, stílus / tájszó, magyaros fordulat" rovatba soroltam, de a dolog természetéből következően ezzel a fordítást az eredeti hangnemhez is közelítette. A továbbiakban példák segítségével valamivel részletesebben vizsgálom majd az egyes javítási típusokat. Látni fogjuk, hogy Batsányinak szinte mindegyik beavatkozása az általam felállított csoportok közül legalább kettőbe, az esetek jelentős részénél háromba is besorolható lenne. Ilyenkor megkísérlem az eredeti szándékot rekonstruálni, és a besorolást igyekeztem ennek alapján elvégezni.

Amikor elkezdtem a gyűjtőmunkát, természetesen voltak az egyes javítási típusokra vonatkozó hipotéziseim. Kezdetben külön vettem számba például az inverziók és elisiók kiküszöbölését célzó javításokat. A táblázatok azonban egy idő után önvezérlővé is vál-

tak, mert egyre inkább bebizonyosodott, hogy sem az inverziók sem az elisiók miatti javítások száma nem olyan nagy, hogy érdemes lenne ezt külön rovatban nyilvántartani. Ezért az előbbiek a mondatszerkezeti, az utóbbiak az egyéb nyelvhelyességi hibák közé kerültek.

Kezdetben mindenképpen logikusnak látszott az is, hogy a szándékukban a magyar fordítást az eredetihez közelitő javítások közül külön számoljam azokat, amelyek azért születtek, mert Batsányi úgy látta, Baróti Szabó Dávidnak a vergiliusi szöveg elsődleges jelentését /a szöveg értelmét/ sem sikerült visszaadnia, illetve azokat, amelyeknél azért kellett beavatkoznia,mert ezt a jelentést más eszközökkel, másmilyen hatású képekkel, más hangulati tartalmakkal, az eredetitől némileg eltérő hangnemben közvetitette a fordítás; vagyis - a jelentéstan terminológiájával - igyekeztem külön csoportositani a denotatív és a konnotatív jelentés közelitését célzó beavatkozásokat. Ezért a táblázatokban külön szerepeltek "az eredetihez hivebben", "jelentés", "kép" és "hangulat,hangnem" rovatok. Minthogy azonban a konkrét fordításjavitás szintjén az eredeti kép, hangulat és hangnem megközelitése is más jelentésü szavak /szószerkezetek/ kiválasztásával és cseréjével oldható meg leginkább, ezért a lajstromozásban főképp az "eredetihez jelentésben" rovat szaporodott, noha megfigyeléseim szerint Batsányinak az összes javitáshoz képest tulajdonképpen viszonylag kevésszer kellett azért közbeavatkoznia, mert Baróti Szabó félreértette a latin szöveget. Ezért döntöttem úgy, hogy a fent emlitett javitási tipusokat összevo-

nom, így alakult ki a táblázatok első vízszintes rovata.

Amikor tehát az itt számba vett Batsányi-korrekciókról esik szó, elsőként azt kell hangsúlyozni, hogy a kéziratok első fogalmazványaiban is viszonylag kevés "leiterjakab" fordult elő. De azért előfordult. Például a XII. ének 289-291. sorának

"Messapus regem regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
adverso proterret equo"

- Baróti Szabó tolmácsolta első változata így hangzott:

A' tirhéni királyt, Aulestest, a'ki királyi
Tzimben' vólt, a' tett frigyet meg-rontani vágyó
Mesz'ápus dühödten el-gázoltattya lovával."

Azaz hibásan olvasva Vergiliust nem tett különbséget "proterret" /rémít, ijeszt/ és "proteret" /elgázol/ jelentése között. Batsányi erre fel is hívta a figyelmét: "adverso proterret equo, nem proteret. Osztán alább nem gázoltattya" - folytatja tovább, "hanem gerellyel üti fejbe". /Valóban a folytatásban, a 294-95. sorban: "telo... trabali desuper... ferit"./ A kérdéses sort Batsányi javítja is: "Mesz'ápus szem-közbe szökik vele, 's el-ijeszti lovával." Ezt Baróti Szabó részben átvéve alakítja ki a végső változatot:

"Messzápus szem-közt szállván, el-ijeszti lovával."

Ugyancsak erősen félreértett például a XI. ének 718-721. sorának fordítása is. Camilla az Aunus fia elleni csatában:

"... pernicibus ignea plantis
transit ecum cursu frenisque adversa prehensis
congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit..."

Baróti Szabó átültetése egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy a latinban Camilla gyors futásával megelőzi a lovat /"perniciibus... plantis transit ecum cursu"/, nála:

"... a' lóra heven fel-pattan; az emlőt
Hátra-ragadgya; reptül meg vi, 's rá sújttya haragját."

"Dehogy pattan fel a' lóra!" - írja neki Batsányi. "Gyalog fut utánna, 's el-érvén meg-kapja a' lova fékjét, 's zabolját, 's úgy öli meg." Magyarázatképpen a VII. ének 805-807. soraira is hivatkozik, itt ugyanis a seregszemlében éppen arról szól Vergilius, hogy Camilla milyen gyorslábú, futásban a szeleket is megelőzi /"illa... adsueta... proelia virgo dura pati cursuque pedum praevertere ventos"/. Ezek után a Batsányi kifogásai nyomán kialakított változat a nyomtatott szövegben:

"... 's gyors lábaival meg-előzi futásban
'A paripát; annak fékjét meg-kapja kezével,
Szembe-szökik, 's vele meg-viván, rá sújttya haragját."

Úgy tűnik, különösen a seregszemlék fordításában vét elég sok hibát Baróti Szabó. Többször felcseréli a neveket, nehezen boldogul azon fordulatok visszaadásával, hogy ki hová való, ki küldte ebbe vagy abba a seregbe, miről híres, kitől származik, s azok miről nevezetesek stb. E helyek persze fordítás szempontjából alighanem a legnehezebbek is, hiszen ahogy Trencsényi-Waldapfel Imre írja egy helyütt, a VII. könyvet záró enumeratio heroum például "sokatmondó utalásokat tartalmaz a régi itáliai településekre és néprajzi hagyományokra vonatkozóan, végső fokon Vergilius kora tudományos meggyőződésének megfelelően a római nép ethnogenezise felöl tájékoztat."[91]

E javitási típusokat vizsgálva a par excellence fordítási hibák "ki-jegyzésénél" fontosabbnak érzem azt, hogy Batsányi gyakran sokkal pontosabban rekonstruál a latin alapján egy-egy képet, jelenetet mint öreg barátja. Az alábbi részlet például /Verg. XI. é. 565-566. sor/, amikor Metabus a gyermek Camillával menekülve áthajitja a dárdára kötözött kislányt a folyón,

"dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor
gramineo donum Triviae de caespite vellit..."

- Baróti Szabó második változatbeli fordításában igy hangzott:

"A folyományba lövelli magát; ált' úsz'a 's leányát
/Már Triviának fel-szentelttet/ kelevézzivel egy'ütt,
Mint győzött, a' pázsitról fel-vészi..."

Batsányi a latinból idézett első sor végén álló appositio praedicativa participiummal történő fordítását kifogásolja /győzött/, ezzel kapcsolatban a margóra irja: "victor - itt a participiumnak nints hely'e"; nem tartja pontosnak a "leányát kelevézzivel egy'ütt" fordulatot, ugyanis: "nem a' leányt a' dárdával, hanem hastam cum virgine, mert azon függött"; s végül a "pázsitról fel-vészi" szerkezetet javitja igy: "pázsitból fel-ránttya". Az indoklás: "a' földbe bé-nyomúlt dárdát ki-ránttya - vellit". S ez valóban igy értelmes, hiszen a dárdához erősitett kislány épen maradását csak úgy képzelhetjük el, hogy a dárda hegye a túlsó parton a földbe fúródott, nem pedig a földre esett. Ezek után a Baróti Szabó kidolgozta végső változat igy hangzik:

A' folyományba lövelli magát; ált-úszsza, 's dsidáját
'S a' Trivánnak adott ártatlan, gyenge leánnyát
A' pázsitról, mint győztes, fel-ránttya..."

Hasonló javítás található az egyébként már elsőre ritka jól sikerült Aeneas-Didó szakitási jelenet egyik részletén is. Vergilius szövegét /IV. ének 362-364. sor/:

"Talia dicentem iandudum aversa tuetur
huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis, et sic accensa profatur..."

- itt igy forditotta Baróti Szabó:

"... Didó, nem győzvén türni beszédit,
Rá-néz fel-mérgedve, tüzes szemeit erre meg' arra
Forgatván: 's titkos pillantásokkal egész'en
Meg-járván, a' költekezőt, igy szóllal..."

"Mig beszéllett Énéás mindig rá-nézett Didó, 's nem akkor kezdett rá-nézni, mikor már nem győzte türni beszédit: Talia dicentem iandudum aversa tuetur." - korrigál Batsányi. Az általa ajánlott szövegváltozat:

"... Mig igy szóll ez: mind-egy're haraggal
Tartottan néz rá Dido, tüzes szemeit erre meg'arra
Forgatván: 's titkos pillantásokkal egész'en
Meg-járván a' költekezőt, igy szóllal..."

Ez aztán a javitások során csiszolódik, s belekerül az "accensa" nem a legpontosabb, kissé körülirt forditása is az utolsó sorba /"mély bújábann"/. A nyomtatott szöveg ugyanis igy hangzik:

"... Mig ezeket mondá, már régtől fogva haraggal
Néz el-hajolva reá Didó, szemeit erre meg' arra
Forgatván; 's titkos pillantásokkal egészszen
Meg-járván, mély bújábann illy szókra fakad-ki..."

Javitásaiban Batsányi az apróbb, fel-villantott képek funkcióját is pontosabban érzékeli, mint Baróti Szabó. Jól látja például, hogy ez a hexameter az agg mester forditásában: "El-küldvén Priamot, majd itt fog termeni Pirhus" gyenge átirata a II. ének 662. sorának:

"iamque aderit multo Priami de sanquine Pyrrhus."

Pedig nem mindegy, hogyan, milyen hangon szól itt Aeneas, hiszen Priamus halálával példálózva próbálja rávenni atyját, Ankizest a menekülésre. Ezért javitja Batsányi igy e sort: "Majd itt lesz' Pirhus Priamus' vérével el-ázva", szinte hiánytalanul visszaadva a latin szöveg hangulatát.

Amikor Aeneas elbeszéli Didónak Trója pusztulását, jelenbe transzponáltan, érzékletesen felidézi azt a jelenetet, ahogy a görögök színlelt távozása után a trójaiak kitódulnak a kapukon, s szemügyre veszik az ellenség elhagyott táborhelyét:

"hic Dolopum manus, hic saevos tendebat Achilles
classibus hic locus, hic acie certare solebant."

/II. ének 30-31. sor/

Baróti Szabónál az első változatban:

"... Emitt vertek vala sátort
A' Dolopok' dandári, meg ott a' mérgos Achilles,
Itten volt az hajók' és ottan az ütközet' helye."

Batsányi észreveszi, hogy az idézett latin szöveg utolsó szószerkezetében a "certare" infinitivusa képes valamit felvillantani az elmúlt csatákból, ezért Baróti Szabó statikus utolsó sorát dinamikusabbá alakítja: "Itt állott az hajó-sereg, ott verekedtenek öszve".

Az egyes képek fordításakor Baróti Szabó metaforikusabb, mint Vergilius. Batsányi ezeket a metaforákat rendre kigyomlálta a szövegből. Nem tagadom, miként hajdan Arany János, én is sajnálom egyiket-másikat, bár kétségtelen, az esetek nagy részében pontosabbá vált nélkülük a fordítás. Ám a javítások vizsgálata során úgy tünt, e korrekciók nemcsak annak köszönhetők, hogy Batsányi igyekezett a magyar szöveget a lehető legpontosabban a latinhoz közeliteni, hanem annak is, hogy Baróti Szabónál jobban kötődik a nyelvi és képi konvenciókhoz, s ezért nem fogadja el annak ilyén jellegü újitásait. Tény, hogy Baróti Szabó metaforikus leleményei gyakran a képzavar határán járnak /ezekről később lesz még szó/, de Batsányi talán olyan helyeken is korrigál, ahol a merészebb fantázia új képi értékeket hozna létre. Batsányi költészetét jellemezve Mezei Márta azt állapitotta meg, hogy "formai megoldásokban, képi, nyelvi fantáziában... nem hoz meglepően új eredményeket", s hogy "képi fantáziája amúgy is szegény, inkább a valóságos, a lényeges határozott és erőteljes megragadásában rejlik

költői ereje."[92] Úgy vélem, ezt a költői magatartást igazolják javításai is.

Például XII. ének 768. sorának egy részletét "servati ex undis" a kéziratok első változatában így fordította Szabó Dávid: "... a' víz torkából a' szárazra ki-kapván." Batsányi "a víz torkából" metaforát változtatja elképpen: "az habok veszedelmiből szárazra ki-hatván". Ugyancsak szabadabban, a latintól eltérő metaforás szerkezettel ülteti át magyarra Baróti Szabó az V. ének 142-143. sorát:

"infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
convolsum remis rostrisque tridentibus aequor."

A fordítás kéziratbeli változata:

"Szántatik az tenger 's az hajók' rezes orraik, és mély
Mellyibe-vertt evezők-által meg-nyílik egész'en."

Gondolom, Batsányi elsősorban "az tenger' mély mellyibe vertt evezők" metafora miatt változtat így:

"Szántatik a' tenger, 's az hajók evezőjivel, és réz
Orraival szélyt-túródván, nyildoklani látszik."

Valószínű, nem tartja jó képnek ezt sem: "... harmad nap le-vetett hideg éjet az égről" a XI. ének 210. sorának fordításaként /"tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram"/, mert így javítja: "Tel-kel az harmad nap, s hideg éjet el-oszlat az égről." Ezen a részleten pedig:

A' fel-sodródott sok füst a' fényes egekre
Éjet emelt",

amelyik a XI. ének 187. sorának fordítása /"conditur in tenebras altum caligine caelum"/, bizonyára "a füst éjet emelt" megszemé-

lyesítő metafora jelenléte miatt változtat ilyen módon:

"A sok füst az eget mélységes homályba borittya."

Ugyancsak metaforikusabb az eredetinél a II. ének 45-46. sorának, Laokoón szavainak fordítása is a kéziraton. Vergilius szövege:

"aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
aut haec in nostros fabricata est machina muros"

Baróti Szabó átültetésében:

".... vagy Akivusi maggal
Terhes ezen ló vagy falaink' veszedelmire készültt..."

Baróti Szabó itt nyilván azt vette figyelembe, hogy később, amikor a csalfa Szinon megnyitja az ajtaját, a ló valóban kiadja magából, világra hozza /"reddit"/ a görög harcosokat. /v.ö. II. ének 258-260. sor:

"inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon illos patefactus ad auras
reddit ecus..."/ Ez a jelentésárnyalat benne is volt e részlet fordítása első változatában:

"... meg-nyittya titokbann
A' fa-lovat Szinon: annak az ő méhébe rekesztett
Danaókat meg-eresztí..."

Batsányi azonban joggal kifogásolta magyartalansága, nehézkessége miatt az "annak az ő méhébe" fordulatot és a kontextusba sehogyan sem illő "meg-eresztí" kifejezést. Az ennek nyomán kialakult végső változat magyarul gördülékenyebb ugyan, de elveszti a latinban meglévő metaforikus többletjelentést:

"... meg-nyittya titokbann
A fa-lovat, 's ki-botsáttya Szinón az üregbe rekesztett
Ellenséget."

S mert Batsányi az eredetihez közelítve a 45-46. sor fordítását az "Akivusi maggal Terhes" szerkezetet "Spártai göröggel Terhes"-re cseréli, elvész onnan is.

A szereplők beszédmódjának visszaadásával láthatóan sokat küszködik Baróti Szabó. Nehezen találja meg azt a hangnemet, modort, amelyik az adott szituációhoz illik. Ha tömören kellene szólni, gyakran körülményeskedik, ha a szövegben irónia bujkál, azt kérdéssé alakítja, ha az elhallgatásnak lenne funkciója, a szereplőket tovább beszélteti stb. Ennek bizonyára az az oka, hogy korábban saját költészetében nem alakult ki az a frazeológia, amely lehetővé tenné, hogy a fordításban árnyaltan legyen képes alkalmazkodni a megszólaló szereplő lelkiállapotához. Megfigyeléseim szerint még a fenséges, patetikus és helyenként /elsősorban Aeneas és Dido párbeszédeiben a IV. énekben/ a felfokozottan indulatos hangnem visszaadása sikerült neki. Ez nyilván összefügg "barokkos" iskolázottságával és saját költői hajlamaival. Egyébként az egyes szereplők beszédmódját a szituációhoz alkalmazni, ez a Batsányi-javításoknak mindegyre visszatérő tárgya.

Kezdjük a példákat. Aeneasnak egy XII. énekbeli beszédével /Vergiliusnál 564-573. sor/:

"... celso medius stans aggere fatur:
nequa meis esto dictis mora /Juppiter hac stat/,
neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,

JATE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

ni frenum accipere et victi parere fatentur,
eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
scilicet ex-pectem, libeat dum proelia Turno
nostra pati rursusque velit concurrere victus?
hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi:
ferte faces propere foedusque reposcite flammis."

Baróti Szabó Dávid ezt így fordította a kéziratok második változatában:

"... a' dombról illy szózatit adgya. Hagyásom
Tellyék-bé szaporánn. Vélünk van Jupiter. A' tsak
Most jött gondolaton senkit kéttségbe ne hozzon.
A' várt /mint had okát/ és a' Laurensi királynak
Országát, ha nyakaskodnak, 's nem akarnak hajolni;
El-rontom ma, 's magass tetejét föld-színre terittem
Tudn'illik még tetszeni fog Turnusnak az hartzra
Adni magát, 's vesztes létére, ki-jőni magános
Baj-vivásra velem, bé-várjam? ezenn dühös hadra
Oh, polgárok, ez a' város nyújtott okot. Üszköt
Izibe! Meg-másolt hitiért tüz-vész'el adózzon."

Batsányi először azt jegyzi meg, hogy Aeneas szövegét a sor elején kellene kezdeni /"Kezdgyed a' verssel ezt a Oratiot!"/. Legalapvetőbb kifogása az egész szövegrész hangnemének visszaadására vonatkozik, s ezzel kapcsolatban Heynét is idézi: "allocutio militum, a charaktere: orevitas et asperitas! a' mint Heyne jól mondgya." Baróti Szabó átültetéséből az "asperitas" hiányzik. Az ő "Énéása" - ebben a szakaszban - nem kemény és határozott, ha-

nem inkább magyarázkodó. Ezen a hibán egyébként az átdolgozás is csak kis mértékben javított.

Ami pedig a részleteket illeti, Batsányi elsőként az "országát" szót nem tartja megfelelőnek a magyar változatban. Magyarázata szerint "regna ipsa - Fő várát ubi regnet seden regni, imperii." A latintól erősen eltérőnek, s magyarul is kissé sutának érzi a továbbiakban a "Tudn'illik még tetszeni fog Turnusnak" fordulatot, elsősorban mondatszerkesztési okok miatt, mert a "tudn'illik"-hez kapcsolódó ige: "bé-várjam" igen távolra, a mondat végére került. Szerinte ide "majd bizony azt várom - kellene". "Ha tudn'illik van" - magyarázza tovább - "a verbumnak is ott kell lenni - scilicet expectem." Ehhez hozzátehetjük, hogy a tudn'illik ellenszenves eliziojával és főképp magyarázkodó jelentésével eleve nem illik ide, felfogásom szerint ugyanis a "scilicet expectem" kezdetű részben Aeneas egyszerre gúnyos is, és az oratio felépítéséből következően - a csúcsponthoz közelítve - egyre indulatosabb is. Itt azt is megjegyzi Batsányi, hogy "lassú is a' vers a' fordittásban", s valóban egy spondeusszal több van benne, mint az eredetiben, és ez sem illik a kemény, határozott hangnemhez. Az "ezen dühös hadra... ez a' város nyújtott okot" szegényes átirata a latinnak, mert eltünteti a "hoc caput haec summa belli nefandi" metaforáit. Batsányi ezért ki is irja a margóra a latin szerkezetet, és magyarázza is: "itt a' kútfeje, s itt legyen vége ezen gonosz hadnak". S végül a befejező rész sem adja vissza az eredetit. Az "üszköt Izibe!" felkiáltás kissé előkészitetlenül hat, különösen úgy, hogy az első tagja sorvégen,

a második a következő sor elején található. A "meg-másolt hitiért tűz-vész'el adózzon" ugyan frappáns, tömör fordulat, jól is hangzik magyarul, ám egészen más a hatása, mint az eredeti szövegnek, az ugyanis szabadon magyarítva: a szerződést követeljétek vissza tüzekkel. Batsányi magyarázata itt is találó: "foedusque reposcite flammis - Arra, a'mire már frigy-kötéssel, szent szövetséggel kötelezték magokat, kénszerittsük őket tűzzel, vassal. Nem a' boszszúállás, nem a' valóságos fel-égetés - noha azzal gerjeszti őket - itt a fő idea!" A Batsányi intenciójának hatására a Baróti Szabó kidolgozta végső változatban egyébként alighanem ez a záró rész sikerült legjobban: "Tsak tüzet : a' békét tűzzel kell visszza-szerezni", noha hiányzik belőle a latinban oly kifejező, indulatot, dühöt hordozó - ott "f" - alliteráció. A javítások nyomán a végső változat ilyenné alakult:

"Késedelem nélkül végződgyék, a'mit hagyandok
A' mi részünkönn fog Juppiter állani. Senki
Én-neken ne legyen restebb, hogy ha marja tanátsom.
A' várt, /e' had' okát/ és a' Laurensi Királynak
Fő székét, ha nyájaskodván nem akarnak hajolni,
El-rontom ma, 's magass tetejét föld-szinre le-húzom.
Tudn'illik meg-várjam-e, míg Turnusnak az hartzra
Tetszeni fog rá-számni magát, és újólag akarjon
Meg-győzött létére velem viadalra ki-szállni?
Oh polgárok! Ezen gonosz hadnak kút-feje nem más.
Tsak tüzet: a' békét tűzzel kell visszza-szerezni."

Könnyen lehet, hogy Batsányinak legkeményebb kézzel épp a dikciók fordításába kellett belevakoznia. A leghosszabb önálló Batsányi-részletek mindenesetre a XI. énekben, Drancés és Turnus tanácsbeli szópárbajának fordításában találhatók. Először itt is rendszerint csak jelzi a hibát, aztán 7, 8, 10 sorokat, sőt egy alkalommal egy egész kéziratlapot /23 sort/ is átír.

Különösen egy-egy szövegegységen belül a hangnemek árnyaltabb változását képtelen visszaadni Baróti Szabó. Batsányi főképp a második változatok javításaiban figyelmezteti többször emiatt. Így van ez azokban az esetekben is, amikor a szöveg indulatosból irónikusba vált. Például Turnus, amikor látják, hogy a trójaiak a város felé nyomulnak, ezekkel a szavakkal vet véget a tanácskozásnak /XI. ének 460-461. sor/:

"cogite concilium et pacem laudate sedentes
illi armis in regna ruunt..."

Baróti Szabó fordítása majd egy sorral hosszabb:

"... most már
Gyűllyetek-össze tanáts-polgárok, s ülve henyélve
A' békét dítsérjétek, 's fegyverrel ömöllyön
A' Trósz, 's lepjen meg..."

Ez "rövidebben és ironice van mondva" - figyelmeztet Batsányi, és jelzi, hogy csak ennyit kellene magyarul visszaadni: "cogite concilium...; et laudate sedentes pacem, o cives!" Ehhez képest a Baróti-féle "ülve, henyélve", s a körülményes bevezető megszólítás olyan körülírás, ami nem illik az ábrázolt helyzethez. Ő egyébként sem nagyon meri átültetni magyarra azokat a fordulatokat,

amelyek a szöveg szerves részének tekintik a kommunikációs helyzetet és a kontextust. Az itt idézett részlet második felében is szükségét érezte, hogy az egyszerű utalást a kint levő ellenségre: "illi" feloldja és magyarázza: a trósz. A Batsányi kommentárjai nyomán kialakított végső változat már tömörségben és hangnemben is közelít az eredetihez:

"Üllyetek összse,
'S a' békét ditsérjétek, pólgárok! Azok meg
Rontsanak így közzénk."

A tömörítés a szövegkörnyezet miatt is fontos, mert csak így van értelme a folytatásnak: "nec plura locutus corripuit sese", azaz többet nem szólva kirohant.

A következőkben arra látunk példát, hogy az irónikus éllel elmondott szövegrészt Jupiternek Junohoz intézett szavaiban - mert bizonyára nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy az elmondottakat nem konkrét jelentésükben kell érteni - kérdés formájában adja vissza Baróti Szabó /10. ének 607-610. sor/:

"o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
ut rebare, Verus /nec te sententia fallit/
Troianas sustentant opes, non vivida bello
dextra viris animusque ferox patiensque pericli".

A kézirat második változatában:

"... Húgom
'S egyszersmind kedves Feleségem! Czípria nyújt-ë
Illyen erőt, a'mint véled vala, Teucer' hadának?
Gondolatod téged nem csalt-ë meg? úgy-ë, hogy hartzot

Győző, nagy-szivü 's a' terhek' viselésire termett

Nép ez?"

"Ez itt irónice és nem kérdezve van mondva" - írta a lapszélre Batsányi. Úgy tünik, Baróti Szabó a végső változat kialakításakor igyekezett is megszívlelni ezt a tanácsát, a végeredmény azonban így is felemás:

"..... Húgom

'S egyszersmind kedves Feleségem! Czipria nyújt - azt

Ítéled, 's meg sem tsalódol - Teucer' hadának

Illyen erőt, nem az hartz-győző kar, 's minden esetre

El-szántt bátorság, 's a' terh viselésire szokott szív."

Az eposznak ugyanebben a részében - az istennők veszekedése közben - Juno magából kikelve ő e szavakkal fordul Venushoz /10. ének 85. sor/:

"'Aeneas ignarus abest' : ignarus et absit."

Vergiliusnál a mondat első felét dühösen, sértődötten idézi Juno Venus korábbi szövegéből, aki azt panaszolta atyjának, hogy Turnus már a' trójaiak táborát fenyegeti, Aeneas pedig távol van, és semmit sem tud erről /Verg. 10. ének 25. sor: Aeneas ignarus abest..."/.

Fordításában Baróti Szabó is visszautal arra, ahogyan ő korábban Venus szövegét magyarra ültette: "Nints jelen Énéás és semmit sem tud ezekről", a replika második részét azonban teljesen félreérti. Az egész latin sor fordítása alapos körülírással így hangzik nála:

"Énéás nem tud, 's nintsen jelen? aztat ohajtom

Néki: jelen se legyen, 's ne tudgyon semmit ezekről."

"Ezt a' jeles verset más-képpen kell fordittanod." - irja - joggal - Batsányi. "Junó úgy, a'mint most van, tellyességgel nem szóllhat." Példát is hoz egy másfajta szövegváltozatra, amelyikben ugyancsak elsikkad a latin sort hatásossá tevő szójátékszerű figura sententiae, de legalább tömör és hangulatában, hangnemében hasonlít némiképp az eredetihez: "po. Távul Énéás, és nem tud semmit ezekről. Ám légyen!" aztán magyarázattal próbálja érzékeltetni, hogy miről is van szó az eredetiben: "az az mi közöm néken vele? vádollyad őtet!" Úgy tűnik, Baróti Szabó ezt is félreérti, és e magyarázatot felhasználva alakítja ki a végső változatot: "Énéás semmit sem tud? Vele semmi közöm sints."

Mint ahogy az eddig idézettekből is látszik, Baróti Szabónál a szereplők szinte mindig hosszabban szólnak, mint az eredetiben. Alapos körülírással és kommentárral fordítja például a sebesült Sacésnak Turnushoz intézett szövegéből az első mondatot is. A latinban /XII. ének 653. sor/:

"Turne, in te suprema salus: misere tuorum.",

a kézirat második változatában pedig:

Turne! te benned van már végső biztta, reménnye
A' nyomorúlt népnek; vérid' veszedelmit előzd' meg."

"Minden versből mindég kettőt hármat? - a sietve s iszonyodva szóló embernek nints is ideje illy hosszú construkciókra" - írja - helyesen - Batsányi, hiszen Saces ekkor már sebesült, nyíl találta el az arcát. Batsányi arra is felhívja barátja figyelmét, hogy "lassú is a vers". Bizonyára arra gondol, hogy a lélekszakadva rohanó és beszélő ember nem nyilatkozhat meg kifejezően olyan

hexameterekben, amelyekben a méltóságteljesen gördülő spondeusok dominálnak. A Batsányi javasolta fordítási megoldás tömörít is a szövegen, és a daktilusok számát is növeli: "Turne! te vagy már egy' segedelmünk, oh könyörülly-meg..."

A párbeszédes részek, a szereplőket megszólaltató helyek a fordításban igen gyakran retorizáltabbaknak tűnnek, mint az eredetiben. Rendszerint már az ezeket bevezető idéző mondatok is hosszabbak, szertartásszerűbbek. Ha Vergiliusnál valaki egyszerűen csak szól vagy beszélni kezd, az Baróti Szabónál inkább "illy szókra fakad ki", "ajakát illy szókra fakaszttya", "illy szózatot ejte", vagy "így ejti beszédit". Gondolom, azért kedvelte különösen Baróti Szabó ezeket a formulákat, mert időmértékesen ütemezve mindegyikben daktilus található, s ezért könnyen a hexameterbe illeszthetők.

Bővebben, körülírásokkal fordítja a megszólítások egy részét is, és ezek hangneme néha bizony még az ábrázolt helyzethez sem alkalmazkodik. A XI. énekben például olyan szavakkal fordul Aeneas a latin követekhez, akik azért jöttek hozzá, engedné meg halottaik eltemetését, mintha valamelyik Pyber születésnapjára készülne magasztaló költeményt írni:

"Fenn-termett Olaszok! mi kaján és mostoha sors vont
Hartzba velünk..."

/Vergiliusnál XI. ének 108-109. sor: "quaendam vos tanta fortuna indigna, Latini, implicuit bello"./ Csak miután Batsányi figyelmezteti, hogy "éppen nints itt helye a' ditséretnek", hagyja el a "fenn-termett" jelzőt, s alakítja át a szöveget így: "Titeket,

oh Olaszok..." Az efféle bővítésekben - ezek gyakran jelentkeznek egy-egy szereplő bemutatásakor, jellemzésekor is a jelzők felesleges halmozásában - alighanem az alkalmi költészet gyakorlata során kialakított technika is kisért.

Amikor a III. énekben Aeneas Andromachéval találkozik, és ő sorsáról mesél, aztán Aeneas családja felől kérdezősködik, s közben trójai emlékek idéződnek fel benne, lelkiállapota ábrázolásában az elhallgatásnak van kitüntetett stilisztikai funkciója. Például az alábbi részletben is /III. ének 339-341. sor/:

"quid puer Ascanius? superatne? et vescitur aura,
quem tibi iam Troia.....
.....
ecqua tamen puerost amissae cura parentis?"

Baróti Szabó kitölti a szünetet, folytatja a gondolatmenetet, mintha nemcsak Vergilius szövegét, de a hozzá fűzött magyarázatokat is leforditaná:

"... Miként van
A' kisded fiad Ascanius? Még él-e, kit immár
Trója körös-környyül vétettvén szülé Kreúza?
Milly fájdalma van el-veszett Any'ának utánna?"

Csak Batsányi beavatkozása után kezd a forditás az eredetihez hasonlitani:

"... Miként van
Gyermeked, Ascanius? Vallyon még él-e, kit akkor
Szülé Kreúza neked, mikoronn már Trója...
Érzi-e vajjon már a' gyermek az anyja halálát?"

Végezetül e javítások között vettem számba azokat, amelyre amiatt volt szükség, mert Baróti Szabó összekeverte az elbeszélői viszonyokat a fordításban. Más összefüggésben idéztem már erre példát a dolgozat 33. lapján. Hasonló hiba fordul elő a kéziratban a VI. ének 893-898. sorainak fordításában is. A latin szöveget:

" [Sunt geminae Somni portae; quarum altera fertur
cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.]
his ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
prosequitur dictis portaque emittit Averna:
ille viam secat ad navis, sociosque revisit,"

- elsőre így ültette át magyarra Baróti Szabó:

Két kapuknn őröng a' tarkás álom: az egy'ik
Melly szaruból készült, igaz árnyékoknak az úttya,
A' más szép elefánt-tsontokból áll; hanem a' mély
Pokloknak tsak hiú, 's hazug hírek jőnek ezen ált fel
Így szóll, és ki-botsáttya fiját és véle Sibyllát
Anchizes a' tzifra kapuknn.

Batsányi az első sorban a Vergiliusnál nem szereplő "tarkás álom" szerkezet jelenlétét is kifogásolja, de legfőképpen az "így szóll... Anchizes" fordulatot, és arra hívja fel barátja figyelmét, hogy itt nem "oratio recta" szerepel a latinban, nem Anchizes beszél a két álom-kapuról, hanem a költő /"ut videt non Anchises narrat, sed Poeta, idet így szóll huc vix aptum est"/. S valóban, a Vergiliustól idézett utolsó előtti sorban a "dictis" nem a kapuról

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.

mondottakra, hanem mindarra vonatkozik, amit Ankizes korábban beszélt a fiának. Egyébként már az sem közvetlen idézet, hanem "oratio obliqua" volt. Ezek alapján Batsányi az idézett első és utolsó két sort így fordítja:

"Két álom-kapu van: mely'eknek az egy'ike szaruból
Készült /: mint mondgyák :/ /fertur/ 's igaz árnyékoknak
az úttya."

Illetve:

"Illyképp folytatván fia -, s ennek társa, Sibylla -
Közt az öreg szavait mind egy'iket által ereszti
A' szebb tsont-ajtón."

Batsányi javitásainak csupán a lényegét figyelembe véve alakitja ki Baróti Szabó a maga végső változatát:

"Két álom-kapu van: mondgyák szaruból van az egygyik,
Az, mellyen ált az igaz képek szabadon ki-mehetnek:
Át-látszó elefánt-tsontból van a' másik, hanem mély
Poklokból tsak hamis hírek repdesnek ezenn fel.
A' fia 's a' szűz közt eddig folytatta beszédgyét
Ankizes, 's itt mind-kettőjöket által-ereszti
A' szebb tsont-ajtónn."

Említettem már, hogy Batsányi Baróti Szabó Aeneis-fordítását különösen azért dicsérte a párizsi Mercure Entranger-ben, mert szerzőjének a hangutánzó és hangfestő hatások keltésére van szerinte különös tehetsége /v.ö. 16. l./. Horváth Károly is azt tartja Baróti Szabó egyik legnagyobb érdemének, hogy példát adott Vörösmarty számára, miképpen lehet Vergilius módján a magyarban

is zengő hatású szavakat, színes és hangfestő jelzőket keresni és találni /lásd 17. sz. jegyzet/. Ha ezzel összevetjük, hogy a táblázatokban viszonylag kevés olyan Batsányi-javítást regisztráltam, amely szándéka szerint hangzásban és a metrum természetében igazította a fordítást az eredetihez /lásd a táblázatok második vízszintes rovatát/, könnyen adódna a konklúzió, azért van így, mert e tekintetben Baróti Szabó viszonylag híven követte az eredetit. A valóság azonban nem ilyen egyszerű. A vergiliusi szöveg - mint arra sokan rámutattak - fonostilisztikai értékekben rendkívül gazdag. A magyar nyelvű szakirodalomban Vermes Stefánia foglalkozott legalaposabban e kérdéssel, aki az eposzt, az eklógákat és a Georgicont elsősorban az utánzást kiváltó hangjelenségek fajtái szerint és a cselekvés tempóját utánzó lejtésű sorok alapján vizsgálta.[93] Tanulmánya nyomán is rendkívül tudatosnak és következetesnek látszik a hangzás megválasztása és az ábrázolt jelenethez, természeti jelenséghez, emberi tevékenységhez és lelkiállapothoz alkalmazása Vergiliusnál, és az is nyilvánvaló, hogy a hexameter lassítása vagy gyorsítása is mindig a velük kifejezett tartalom függvénye. S ehhez még azt kell hozzátennünk, hogy az alliteráló sorok száma pedig szinte megszámlálhatatlan, illetve /mert a filológia úgy látszik mégsem ismer lehetetlent/ J. Kvičala kimutatása szerint 9896 sorból 7178, azaz a sorok 72,5 %-a.[94]

Baróti Szabó Dávid fordítása - noha kétségtelen, hogy vannak e tekintetben igen jól sikerült helyei - hangzásértékben meg sem közelíti az eredetit, s ez részben törvényszerű, hiszen a nyelvek

közti különbségek természetéből következően az átültetésnek nyilvánvalóan az akusztikai réteg áll ellent leginkább.[95] A probléma tulajdonképpen az, hogy Baróti Szabó munkája egy elvárhatósági szint alatt marad, s méginkább alatta maradt volna Batsányi javításai nélkül. Az említett Mercure Entranger-beli cikk az V. ének 481. sorának /"sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos."/ fordítását idézi pozitív példaként:

"A' bika földre terül, 's páráját nyögve ki-fújja."

Amikor Batsányi ezt a sort méltatja, akkor-nyilván akaratán kívül - némileg saját magát is dicséri, mert neki is köszönhető, hogy ilyen kifejező lett. Első változata ugyanis Baróti Szabó fordításában még így hangzott:

"El-dől a' bika, 's páráját nyögve ki-fújja.";

Batsányi pedig a lapszélen a következő variánst ajánlotta:

"A' bika földre-terül, 's végső párája ki-hibban /vagy ha ez nem tetszik: ki-múlik/."

Elsősorban nyilván azért látta szükségesnek a változtatást, mert a sorkezdő "el-dől" jelentését nem tartotta megfelelőnek a "procumbit" fordításaként. Ezen kívül azonban azt is kifogásolhatta, hogy a Vergiliuséhoz képest kevés a sorban a daktilus. A Batsányi ajánlotta megoldás ezeken a hibákon is javít; benne jó helyre, az ötödik félláb után kerül a cesura, s ráadásul, mert a latin sor hangzásértékét alapvetően egy másik mássalhangzóhoz kapcsolt tremulánsok és spiránsok határozzák meg, e tekintetben is közelíti a fordítást a latinhoz. Hozzátéve persze, hogy a nyomtatott változat szerencsésen ötvözi hangzás szempontjából

kettejük leleményét azzal, hogy a sor végén megtartja az eredetiből a "nyögve ki-fújja" szerkezetet.

Horváth Károly többek között a nyolcadik énekbeli híres lódobogást utánzó sort méltatja, és mutatja ki hatását az Árpád emeltetése befejezésében: "Napkelet ifjainak dobogó paripái tiporták" és a Zalán futása V. énekének 77. sorában: "Népe fut, ő leesik, s dobogó paripája tipor rá."[96]

A kérdéses hexameter Vergiliusnál /VIII. ének 596. sor/:

"quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum",

Baróti Szabónál pedig:

"Tördelik a' dobogó paripák körmökkel az ösvényt."

Batsányinak e sor létrejöttéhez is van némi köze, mert a kéziratban még így volt olvasható:

"Fel-törik a' dobogó paripák körmökkel az ösvényt."

A szócserét /"fel-törik" helyett "törd elik"/ hitem szerint azért javasolta, mert azzal, hogy felpattanó zárhanggal /"t"-vel/, nem réshanggal /"r"/ kezdődik a hexameter, keménységben sokkal inkább megközeliti az eredetit. Efféle javitásra másutt is akad példa. Az V. ének futóversenyt ábrázoló jelenetében, amikor Nisus, aki az élen szaladt, elesett, de hogy legalább barátja, Euryalis győzhessen, elgáncsolja a nyomában szaladó Saliust, akkor:

"emicat Euryalus, et munere victor amici
prima tenet...." /V. ének 337-338. sor/.

Az első szószerkezetet ebből Baróti így fordította: "Fel-pattan

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

Eurialus". Ezt Batsányi "Neki-pattan Eurialus"-ra javitotta azzal a megjegyzéssel, hogy "igy erősebb az ejtés" - nyilván amiatt, mert a rés hangot itt is zárhangra cseréli.

Vitathatatlan, hogy Batsányi az eredeti szöveg hangzásának visszaadásában és abban a törekvésben, hogy a daktilusok és spondeusok arányát változtatva a hexameter gyorsítását vagy lassitását a latinhoz hasonlóan a magyar szöveg is a tartalomhoz igazitsa - tehát funkcionális metrikai kérdésekben - sokkal igényesebb volt, mint öreg barátja, és gyakran javasolt is változtatásokat emiatt. Hogy a táblázatokban ez mégsem mutatkozik kellőképpen, annak az az oka, hogy az ilyen jellegű korrekciók a legtöbbször másféle javitásokkal együtt jelentkeznek, s ezért másutt vettem számba őket. Erre az eddigiekben is láthattunk példákat, és ilyen jellegű az V. ének 838-839. sorának forditásán tett javitás is.

Vergiliusnál: "cum levis aetheris delapsus Somnus ab astris
aëra dimovit tenebrosum et dispulit umbras..."

Baróti Szabó forditásában:

"... mikoronn le-lövelkedik a' friss
Álom az ég' fen' bólttyairól..."

Batsányi a "friss" jelentését nem tartja megfelelőnek a "levis" forditásaként, és magyartalannak érzi, korrigálja is az igehasználatot: "le-lövelkedik"; s ezen kivül az általa javasolt két sorban igyekszik megközeliteni az "ejtésben" a latin könnyedségét, lágyságát.

"... mikoron' a' lengeteg álom az égről
Könnyetskén le-lövelli magát..."

A végső változat a "lengeteg" jelző helyett jelentésben talán az eredetihez közelebbit talál, a "tsalfás"-t, ám Batsányi korábbi leleménye hangzása és daktilikus ritmusa miatt alighanem jobban illenék a versbe. A végső, nyomtatásban megjelent változat ugyanis így hangzik:

"... mikoronn a' tsalfás álom az égről
Könnyetskén' le-lövelli magát..."

A táblázatokban az "eredetihez hívebben / hangzás, metrum" rovatban tehát végül is csak azokat a javításokat regisztráltam, amelyek megítélésem szerint kizárólag emiatt születtek. Például a X. ének 488. sorának

/Pallas/ "curruit in volnus /sonitum super arma dedere/"

Baróti Szabó-féle fordítását:

"Artzra terül, szomorún hangozván fegyvere rajta"

Batsányi így változtatta meg:

"Földre zuhan: zuhogott testén a' fegyver-is egy'ütt"

A XII. ének 10. sorának /"tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit"/ fordításában:

"Ekkor hevültében' imilyképpen szólíttya Latinust" - pedig azt kifogásolta, hogy a mondanivalóhoz, az ábrázolt érzelmek hevességéhez képest kevés a daktilus a sorban. "Lassú vers, holott: ita turbidus infit" - írta. Baróti Szabó ennek megfelelően változtatott is:

"Ekkor imillyképpen szólíttya hevülve Latinust."

Ezt a részletet /X. ének 198-200.sor/

Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,

Fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,..." - így tette eredetileg magyarrá Baróti Szabó

"Oknus-is, a' jósló Mántó', 's Hetniria földin'

Gyorsan gördülő folyomány' fija hartzos hazája'

Kebléből sereget vvezet..."

Batsányi a "gyorsan gördülő" szerkezetet már a kéziratok első változatában "gyors szaladással eső"-re változtatta, ám Baróti Szabó ezt nem vette figyelembe. A második változaton aztán ezt írta a margóra: "sőt itt igenis lassan gördül, vagy-is alig mozdúl a' vers!" A végső változatban aztán sikerül Baróti Szabónak négy egymás utáni daktilusszal pergőbbé tenni a sort: "Nedvivel öntögető folyomány' fija..."

Javításai során elég gyakran kellett leírnia Batsányinak, hogy "lassú a vers". Elsősorban azért, mert Baróti Szabó "Éneisének" a verselés szempontjából alighanem az az egyik legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy kevés hexametereiben a daktilus. Igen sok a "versus spondaicus" a fordításban, de ezek nem funkcióban lévők, mint Vergiliusnál, ahol tudatosan alkalmazva lassúságot, nehézkességet, otrombaságot stb. fejeznek ki, hanem szükségből termettek, s részben helyesírási elveiből is fakadnak, különösen abból, hogy ritka kivételektől eltekintve kettőzi a szavak végén az "n"-t. Jellemző, azt egyszer sem kellett leírnia Batsányinak, hogy túl gyors a vers. Ő egyébként éppen prozódiai okok miatt tartja rossznak a szóvégi "n"-nek nyújtását: "... az "n" betűnek megkettőztetése annál szükségtelenebbnek lenni látszik, mennél bizonyosabb az, hogy úgy-is igen sok nyújtott szavaink 's hosz-

szú hangozatú szillabáink vagynak, és hogy nyelvünkben a' spondéus felette nagyon uralkodik; a' mellynek számát tehát nem kell szükség nélkül szaporíttanunk."[96]

Említettem már, hogy Négyesy - és nyomán a modern verstani szakirodalom is - egyrészt úgy jellemzi Baróti Szabó hexametereit, hogy "rosszkor vesznek lélekzetet", hogy "kevés bennük a numerus", másrészt, hogy "a sorok közepén fejeződnek be a mondatok, s az új mondatok áthágdosnak a következő sorba." /v.ö. 24. lap/

Olyan Batsányi-javításokat, amelyek a numerozitás tekintetében közelítenék a fordítást az eredetihez olyanformán, hogy a cezúrák helyét is ott szabják ki a magyar sorban, ahol a latinban volt, nem találtam. A kor gondolkodása szerint ugyanis "formában fordítani" alighanem csak annyit jelentett, hogy a hexametert hexameterrel adják vissza, legfeljebb az érzékenyebbek - láttuk Batsányi is - igyekeztek gyorsítását vagy lassítását az ábrázolt tartalomhoz igazítani, de a sorok belső tagolására már nem voltak tekintettel. Úgy tűnik, Baróti Szabó - amennyire tőle tellett - a kétségtelenül leggyakoribb vergiliusi sormetszést, a penthémimerészt /az ötödik félláb után található a cezura/ igyekezett követni, de ettől is rendkívül sok helyen eltért, hexameterei gyakran váratlanul, rossz helyen döccennek. Erre utalnak Négyesy kifogásai is.

A főleg Szuromi Lajos és Kecskés András kutatásai nyomán kibontakozó újabb verstani szakirodalom különösen a "szimultán" vagy "bimetrikus" ritmuselv felfedezése óta a magyar nyelvű hexametert is egyre inkább úgy vizsgálja, hogy a szótagidőtartamok alapján

kialakuló verslábat és a hangsúlyt egymásra vetiti, s ennek alapján nyomatékmegosztó és nyomatékösszegző szótaghelyzeteket különböztet meg.[97] A magyar időmértékes sort akkor tartják általában jónak, ha a hangsúly, a nyelvi nyomatékmaximum nem "időmértékes ritmikai völgyben, /thesisben/" fordul elő.[98] Megjegyzem, a szimultán /bimetrikus/ vers teóriájától függetlenül Horváth István Károly már korábban is állitotta, hogy a magyar hexameterben a "kötelező latinos cezura mellett gyakran egy másik is fellép, amely a magyaros tagolás szinte öntudatlan, benső igényének engedelmeskedik."[99] A javitások vizsgálata során úgy tünt, mintha Batsányi hexametereiben jobban érvényesülnének a hangsúlyok is, mint Baróti Szabóéiban, ám ez sejtés csak inkább, és bizonyitására /vagy elvetésére/ e dolgozatban nem vállalkozom. Mindez egyébként sem lehet nála természetesen a tudatosság szintjén végzett költői gyakorlat eredménye; ritmusérzéke működhetett igy.

A táblázatokban még egy rovat szerepel, amelybe metrum miatti javitásokat vettem fel /alulról a második vizszintes sor/. Itt az előbbiekkel szemben azok a korrekciók szerepelnek, amelyek nem a latin szöveghez kivánják igazitani a magyar hexameter "folyamattyát", hanem azért születtek, mert a versek egy lábbal rövidebbek vagy hosszabbak a kelleténél. Noha prozódiai kérdésekben voltak véleménykülönbségek Batsányi és Baróti Szabó között /Keresztury Dezső és Tarnai Andor azt emelik ki, hogy a "h" kérdésében nem értettek egyet,[100] mint tudjuk ugyanis, Baróti

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Szabó a latin mintájára - a ható ige kivételével - nem fogadta el mássalhangzónak;[101] s ehhez hozzátehetjük, hogy Batsányi a "muta cum liquida" kérdésében sem osztotta teljes mértékben Baróti Szabó nézeteit/,[102] ezek a javítások megfigyeléseim szerint mégsem emiatt születtek.Batsányi azokat a hexametereket kifogásolta, amelyek Baróti Szabó prozódiai elvei szerint is rosszak. Ebben is annak megnyilvánulását érzem, hogy verstani kérdésekben kortársai között ritka toleránsnak mutatkozott.[103]

Azokat a javításokat, amelyek azért születtek, hogy a mondatok "ne hágdossanak át" olyan gyakran a következő sorokba, bár természetesen van metrikai vonatkozásuk, a következő, "az eredetihez hívebben / mondat- és szövegszerkezet" rovatban vettem számba. Más összefüggésben idéztem már rá példákat, itt most azt jegyzem meg, hogy az efféle korrekciók esetében Batsányi rendszerint a margón jelzi észrevételeit. Ilyeneket ír például, hogy "ne kezd a versust a' végin! az utolsó szóval", vagy hogy "eddig 18 vers" /másutt 22/ "nem végződik az értelemmel". Ez a javítási fajta egyébként kizárólag a kézirat második változatán fordul elő.

Batsányi a grammatikai szerkezet fontos részének tartja "a' kerek-beszédeket" vagy "periodusokat". A fordításról írt munkájában külön is foglalkozik ezzel a "különös regulák" között: "Megkívántatik a' fordíttótól..., az-is, hogy a' kerek-beszédeket /periodusokat/ ezeknek egygyik a' másikával való egybe-kötésöket, a' mennyire tsak lehetséges, változtatás nélkül meg-hagyja, mert az Íróknak különböztető minéműségök jó részint a'

kerek-beszédeknek módgyában, és öszve-kaptsolásában vagyon. A nyelvnek külömbsége, az értelmesség, és a jó hangzat az egyedül, a'mi a' Fordíttónak szabadságot adhat a' változtatásra. A'mi tehát ezen három eseten kivül valamelly periodust - bár még ollyan hoszszú lenne-is az - többekre fel-oszt, vagy többekből egygyet tsinál, avagy azoknak kötésöket el-óldgya, - nem fordítt jól."[104] Barátját is többször változtatásra ösztönzi emiatt. Ezek a javítások is főként a kézirat második változatán fordulnak elő, s ilyenkor vagy a lapszélre írja: "Ragaszd öszve a' periódus tagjait" illetve "nagyon meg van szaggatva", vagy a mondaton belül egy ige igenévvel történő felváltását javasolja, mint például a XI. ének 640-645. sorának fordításában. Vergilius szövegét:

"... Catillus Jollan
ingentemque animis, ingentem corpore et armis
deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
caesaries nudique umeri, nec volnera terrent:
tantus in arma patet."

- így fordította Baróti Szabó:

"És a' nagy-szivü, nagy-testü, 's nagy kelevézü
Herminiust le-sodorja, kinek két válla tsupasz vólt,
'S tsak sárgás haja fedte fejét, vesztére nem hajtott;
Így vólt a' fegyver közepett a' sebre ki-téve!"

Batsányi részben a "nagy" jelző háromszori előfordulását kifogásolta Herminius jellemzésekor: "nagy-nagy-nagy! A' harmadik

sok, és nem csak a kelevéz nagy: hanem minden fegyvere."; az idézett harmadik sor utolsó szava mellé pedig ezt írta: "tegyed itt: 'hajtván', hogy ne legyen úgy meg-szaggatva."

Ezekkel a változtatásokkal Batsányi kétségtelenül növeli valamelyest az igenevek számát, noha Baróti Szabó szövegében amúgy is éppen elég akad belőlük.

A szerkezet miatti javítások harmadik típusában azokat a beavatkozásokat rögzítettem, amelyek azért történtek, hogy a mondatszerkezetben rejlő stilisztikumot /legtöbbször ismétlést/ átmentse az eredetiből.

Vergilius II. énekének 499-502. sorát:

"... vidi ipse furentem
caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
vidi Hecubam centumque Nurus Priamum que per aras
sanquine foedantem, quos ipse sacraverat ignis."

- elsőre így ültette magyarra Baróti Szabó:

"A' küszöbön láttam, melly sok vért folytata Pirrhus
'S a' két Atrides, Hecubát, sok számtalan aszszonyt,
És az öreg Priamust az tömjént mellyet az égnek
Gyújtott a' szent óltárok köztt vérbe keverni."

A latin mondatszerkezetben a "vidi" ismétlésének nemcsak erősítő és az öldöklést, vérontást elképzeltető, hanem tagoló funkciója is van; második megjelenése a sor élén Aeneas elbeszélésében hangulati váltás kezdete, amennyiben az első részben az öldöklő görögökről, a másodikban a vérző, szenvedő trójaiakról esik szó. Batsányi javasolt változtatásaiban az első rész élére

helyezi a "láttam"-ot, ezzel közeliti a forditást az eredeti latin struktúrához, s ugyan nem az eredeti helyére, de beiktatja a másodikat is. A sutaságokat megszüntető és a magyar szöveget a latinhoz közelitő egyéb változtatásokat már Baróti Szabó végzi, igy alakul ki a második változat:

"Láttam azon köszöbönn melly sok vért folytata Pirrhus
'S a' két Atridés, Hekubát és a' számos arákat
Láttam, 's a' vénhedtt Priamust, a'mellyet az égnek
Gyújtott vólt, ugyan az tömjént vérébe keverni
A' szenteltt óltárok köztt."

Ehhez képest a nyomtatott változatban ismét alakul a szöveg, s jelentésében újra közelebb kerül az eredetihez:

"És Priamot láttam, ki saját vérébe keverte
Most ugyan-az tüzeket, a'mellyeket önn-maga gyújtott
'S szenteltt vólt fel az óltáron."

A XI. ének 843-847. sorában Opis ezeket mondja Camilla halálára:

"nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
non tamen indecorem tua te regina reliquit
extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
per gentis erit aut famam patieris inultae."

Batsányi igen jól látta, hogy az igei állitmányokhoz kapcsolt tagadószóknak van itt kitüntetett szövegszervező szerepük /"nec profuit", "non reliquit", "neque patieris"/. Baróti Szabó forditásához:

"... Te, ki szent berkeknek örültél,
Érdemlett hasznot nem tudtál venni Diána
Tiszteletéből; vállaidon tsak hiába viselted
Fegyvereink! de halálodnak szűz aszszonyod majd
Ditsőséget adand; nem lesz' nevezetlen el-ested
A föld' népei köztt, meg fog tartani halálod"

- ezeket a megjegyzéseket fűzi: "non indecorem reliquit - nem hagyta ditsőség nélkül halálodat v. nem hagyott ditsőség nélkül halálodban" és "neque sine nomine erit hoc letum. Ez a negativa itt szükséges in nexu idearum". Ezek nyomán a kifogásolt helyen a nyomtatott változatban így alakul a szöveg:

"... Ám múlásod nem hagygya királynénk
Ditsőség nélkül; nem leszsz nevezetlen e' földnek
Számos népeinél, vagy boszszúlatlan halálod;
Oh nem leszsz..."

Ebbe a javitási tipusba vártam az időszerkezetnek az eredetihez igazítása miatti korrekciókat is, ám azt tapasztaltam, hogy ilyen jellegű Batsányi-beavatkozás alig fordult elő. Ennek az az oka, gondolom, hogy-az + adott nyelvállapotot, a latin és a magyar nyelv különbségeit és azt figyelembe véve, hogy az eposz időszerkezete meglehetősen bonyolult - az idősíkok váltásait sok helyen meglepően jól adta vissza Baróti Szabó. Az alábbi latin szöveg például /II. ének 21-30. sor/ időváltásokkal erősen megtűzdelt:

21. "Est in conspectu Tenedos, notissima fama
22. insula, dives opum Priami dum regna manebant,
23. nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
24. Huc se provecti deserto in litore condunt.
25. nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas:
26. ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
27. panduntur portae; iuvat ire et Dorica castra
28. desertosque videre locos litusque relictum.
29. hic Dolopum manus, hic saevos tenebat Achilles,
30. classibus hic locus, hic acie certare solebant."

Baróti Szabó fordításában a nyomtatott változatban így olvasható:

"Nem távúl fekszik Tenedos-sziget: oz jeles-hirű
És gazdag vala, míg Priamus' birodalma virágzott
Most csak öböl, 's az hajók' meg-szállására szegény rév.
Itt el-titkollyák magokat. Gondoltuk, hogy eddig
Már el-ment ellenségünk, 's közel-éri Micénát.
Trója tehát hoszszas búját egyszerre felejti,
És kapukat nyittat, Forr a' nép, 's nézni ki-zúdul
A' Danaóknak tábor-helyét, 's a' puszta mezőket
És az üres rév-partot. Emitt vertek vala sátort
A' Dolopok' dandári, meg ott a' mérges Akilles;
Itt állott az hajó-sereg, ott verekedtenek-öszve."

A fordítás itt szinte teljes pontossággal követi a latin idő-viszonyokat. A 21. sorban az "est" /praesens imperfectum/ Aeneas elbeszélésével egyidejü létezést fejez ki - magyar megfelelője: "fekszik" /jelen idő/. A 22. sor végén "manebant"

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

/praeteritum imperfectum/ jóval az elbeszélés megkezdése előtt létezett állapot jelölése - magyarul: "virágzott" /múlt idő, Baróti Szabó és a kor terminológiájával "egészszen múltt"/. Ehhez viszonyítottan korábbi állapot kifejezésére a 21. és 22. sorban "notissima" /est/ és "dives" /est/ - magyarul: "jeles-hírű és gazdag vala" /múlt idő/. A 23. sorban "nunc"-kal hangsúlyozott jelen, "sinás" /est/ és "statio" /est/ /praesens imperfectum/ az elbeszéléssel egyidejű állapot kifejezése - Baróti Szabónál: "most öböl", "szegény rév" /jelen idő/. A 24. sorban: "se condunt" /praesens imperfectum/, az elbeszéléshez képest múltbeli, de abban megjelenítő módon jelenként ábrázolt cselekvés - magyarul: "el-titkollyák magokat" /jelen idő/. A 25. sorban "abiisse rati" és "petiisse rati" praesens perfectum, az elbeszélő visszavált múltba -, a fordításban: "eddig" /az elbeszélés során jelenben ábrázolt eseményig!/ "el-ment" /múlt idő/ illetve "közel-éri" /a magyar itt a "gondoltuk"-kal azonos idejűséget fejez ki, ezért logikusan: jelen idő/. A továbbiakban /26-30. sor/ átéltként, jelenbe transzponáltként előadott események dominálnak az elbeszélésben: "solvit", "panduntur", "iuvat ire" illetve "iuvat videre" /praesens imperfectum/ - magyarul "felejti", "nyittat", "forr", "ki-zúdul", s ettől csak az iménti jelenhez képest korábbi eseményeket ebből a jelenből felidéző "tenebat" és "certare solebant" /praeteritum imperfectum/ tér el - Baróti Szabónál: "vertek vala sátort" és "verekedtenek-ösztvet".

Ez a dolgozat nem nyelvészeti illetékességű, az igeidők fordításának részletes vizsgálata amúgy is külön tanulmányt érdemelne, ezért csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy igehasználat tekintetében e fordításra ugyanaz jellemző, mint az egész korszak irodalmi nyelvére, azaz hogy az írók az igeragozásnak a mainál sokkal gazdagabb rendszerével éltek.[105] Az iménti példában is láttuk, Baróti Szabó is többféle múlt időt különböztet meg /mint ahogy az "Orthographia- és Grammatica-béli észre-vételek"-ben is beszél "alig-múlttról" és "egészszen múlttról"/. Bárczy Géza szerint a felvilágosodás korában az irodalmi nyelvben általánosan használt elbeszélő múlt /láték, szereték/ és a befejezett múlt /láttam, szerettem/ között nem volt semmi funkcióbeli különbség, ezeket főleg azért használták az írók, hogy stílusukat változatosabbá tegyék.[106] Ezt Baróti Szabó Aeneis-fordításbeli igehasználatára is érvényesnek érzem. Az egyhangúság elkerülése végett variálja legtöbbször a különböző múlt időket; no és akkor, ha a metrum úgy kívánja. Az "-t", "-tt"-s "egészszen múltton" kívül gyakran használja az "alig múlt"-at is. Például a VI. ének 684-686. sorainak fordításakor:

"Ő, mikor Énéást meg-látá jőni, ki-nyújtá
Két kezit, és örömében sírt, 's illy szózatot ejte."

Előfordul nála a "vala" segítségével képzett folyamatos múlt /az imént idézett sorokban is volt rá példa: "vertek vala sátort"/ és az -t, -tt jeles múlt idő többes harmadik személyének "-nak" "-nek" ragos alakja is /ugyancsak az előbb idézettekből: "verekedtenek"/. Egyébként ebből az is látszik, hogy nem egy bizonyos

latin igeidőt fordít következetesen egyféle múlttal, hiszen például a praeteritum imperfectum fordítása e rövid példában is háromféle módon történik, egy -t, -tt jeles múlttal, annak -nak-nek ragos alakjával és "vala" segítségével.

Változatosan fejezi ki Baróti Szabó a jövő időt is. A "fog" segédigés szerkezet mellett - legtöbbször vele azonos funkcióban - elég gyakori nála az -nd jeles alak is. A latin és a magyar igeragozási rendszerek különbözőségeiből következően gyakran magyar jelen idejű igealakkal is fordítja a futurumot. Szinte gyűjteménye a jövő idő különböző kifejezési módjainak az alábbi rövid fordításrészlet /Vergilius I. ének 289-291. sor/:

"hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;"

Baróti Szabónál:

"Ezt a' napkeleten gyűjtött zsákmánnyal igen dús
Lelket /légy bizonyos/ meg-látod üdővel az égbenn;
Itt leszsz ő; fogjuk segedelmül őtet-is hini.
Akkor a' háborgás ki-veszend..."

Itt tehát három futurum imperfectumot fordít háromféle módon /"accipies" - "meglátod üdővel", "vocabitur" - "fogjuk segedelmül hini" és "mitescent" - "kiveszend".

Természetes persze, hogy a nyelvek különbségei miatt a magyar fordítás nem követi mindenütt olyan pontosan a latinban meglévő időszerkezetet, mint az idézett példákban. Előfordul, hogy - mondjuk - praesens perfectumot is jelen idővel ad vissza

Baróti Szabó, s ilyenkor az "elbeszéltből" a "megjelenített" felé mozdul el a fordítás, ezek az eltérések azonban alapvetően nem sértik az epikus szöveg időviszonyait. Így a következő részletben sem /Verg. II. 550-553/:

"... hoc dicens altaria ad ipsa trementem
traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
implicuitque comam laeva, dextraque coruscum
extulit ac lateri copulo tenus abdidit ensem."

Illetve:

"... Mondá, 's el-halt magzattya' ki-ontott
Vérében tsuszomót a' szent óltárnak elejbe
Nagy dühösen hurtzollya; 's haját bal kézbe ragadván
Jobbjában villám pallosát nékie-ránttya,
'S markolatig kegyelem nélkül tüdejébe meritti."

A Baróti Szabó Aeneis-fordításáról alkotott negatív ítéletek között leggyakrabban az olvasható, hogy rendkívül hosszan fordítja Vergiliust. Csengery úgy találta, hogy a fordítás 1334 hexameterrel, az egész egy heted részével,[107] számításaim szerint meg többel, 1731 sorral hosszabb, mint az eredeti. A kor nyelvállapotát és a két nyelv különbségeit figyelembe véve a bővülés tényét természetesnek vehetjük, hiszen - mint ahogy Popovič mondja - "a nyelvek nem oszthatók fel olyan szimmetrikus szemantikai mezőkre, amelyek az eredeti alkotásban és a fordításban hiánytalanul fednék egymást, ezért gyakran rákényszerülünk, hogy egy szót több szóval adjunk vissza, hogy a szövegen kívüli összefüggésekre hagyatkozzunk, vagyis interpretáljunk."[108]

A probléma itt az, hogy a bővülés mértéken felüli, s az eddigiekben is láttuk, hogy ennek egyik alapvető oka a Baróti Szabó fordítói gyakorlatában kísértő imitációs technika. A különböző összefüggésekben /különösen pedig a szereplők beszédmódjával kapcsolatban/ idézett példák arról is meggyőzhettek bennünket, hogy Batsányi igen gyakran irtja a körülírásokat. A "tömörít, betoldást elhagy" rovatban azokat a javításokat vettem figyelembe, amelyekben a rövidités az elsődleges javítási szempont, illetve azokat, amelyek nem érintkeznek más "jobbító" tendenciákkal. Úgy láttam, hogy a fordításban a körülírásokat Batsányi leginkább olyankor kárhoztatja, amikor úgy ~~látja~~ véli, hogy elveszi a dikció erejét, illetve amikor a sok beszéd ellentmond az ábrázolt szituációnak. A XI. ének 896-902. sorának

"Interea Turnum in silvis saevissimus implet
nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
ingruere infensos hostis et Marte secundo
omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
ille furens /et saeva Iovis sic numina pellunt/
deserit obsessos collis, nemora aspera linquit."

fordítása ugyanis a XI. ének második változatában eredetileg így hangzott:

"A' loses helyre ki-fut szaporán Turnushoz azonban
A' komor hír, és Akka szaván meg-döbben az ifjú
Hüledez, háborodik, mikor hallya, hogy fel van aprittva
A' Volskus sereg, és az halál ki-ragadta Kamillát.

Ellenben közelitt Trójának fegyvere, 's mindent
El-gázoltt, 's már a várast rettegteti. Fel-kel
Mérges haragjában', 's /: mint hogy Jupiternek imígyen
Tetszett vólt/ a' tselre fogott erdőköt el-hagy'a."

Baróti Szabó fordításában többek között azt kifogásolja Batsányi, hogy az "meg-döbben", "hüledez", "háborodik", "igen nagy amplifikáció, 's nem illik Turnus hexameteréhez. Trepidat, mint valamelly vetula" - írja -, "holott: "ille furens". legalább egy'et el-hagyhatnál! Tedd ki generice: ingentem tumultum fert iuveni."

Az eredetihez hasonló tömörséget kérne számon Batsányi a XII. ének legelején található híres hasonlat fordításától is, amelyben a haragvó Turnust oroszlánhoz hasonlítja Vergilius. A kifogásolt részlet igy hangzik a latinban, majd Baróti Szabó fordításában:

Verg. XII. ének 6-9. sor:

"... gaudetque comantis
excutiens cervice toros fixumque latronis
impavidus frangit telum et fremit ore cruento"

"... emelvén
Bő nyaka nagy-szálú szőrit, 's az orozva rá-szórtt
Dárdákat bátran széllyel-veti, törteli, ronttya,
'S véres szájából iszonyúan fújja dagállyát."

"Rövidebben ejteni ezt" - írja Batsányi, s igaza van, hiszen a "bő" jelző már betoldás, a "frangit" ige jelentéstartalmát pedig három igével fejezi ki Baróti Szabó: "széllyel-veti", "törteli", "ronttya". Az egyébként igen kifejező: "véres szájából iszonyúan

fújja dagállyát" is hosszúnak tűnik a tömör és "r"-ektől kemény "fremit ore cruento" fordításaként. Ezért jelzi a margón Batsányi részeire bontva a latin szöveget, hogy mit kellene lefordítani: "1° gaudet excutiens comantis toros, 2° frangit telum, 3° fremit ore cruento". Baróti tömörít is ennek hatására, bár a végeredményt tekintve kissé színtelenné is vált a szöveg:

"... neki-rázza serénnyét,
És a' vadakra menők' kezitől testébe-lövellett
Lántsákat bátran szétt-tördeli, 's fújja dagállyát."

Keresztury Dezső és Tarnai Andor úgy látták, hogy Batsányi tömörítő szándékának hatására az általa javított énekekben "csak" átlag 40, a többiekben 100 sornyi a "hosszabbodás".[109] Én ilyen összefüggést nem találtam. Azt hiszem, a terjedelem növekedése nagyjából egyenletes, és ha abból indulunk ki, hogy melyik ének hány sorral hosszabb, azért nem kapunk valós képet, mert az eredetihez képest a "plusz" sorok száma a leghosszabb latin énekeknél lesz várhatóan a legnagyobb.

Célszerűbb tehát azt vizsgálni, hogy alakul az egy vergiliusi sorra jutó sorok száma Baróti Szabónál.

Ezt tartalmazza az alábbi táblázat:

Énekek száma	Vergilius	Baróti Szabó Dávid			Vergilius egy sorára jutó sorok száma B. Sz-nál
1.	756 sor	824 sor	+	68	1,09
2.	804 sor	865 sor	+	61	1,07
3.	718 sor	790 sor	+	72	1,10
4.	705 sor	796 sor	+	91	1,13
5.	871 sor	1082 sor	+	211	1,24
6.	901 sor	1118 sor	+	217	1,24
7.	817 sor	944 sor	+	127	1,15
8.	731 sor	830 sor	+	99	1,13
9.	818 sor	927 sor	+	109	1,13
10.	908 sor	1156 sor	+	248	1,27
11.	915 sor	1164 sor	+	249	1,27
12.	952 sor	1131 sor	+	179	1,19
Összesen:	9896 sor	11627 sor	+	1731	Átlag: 1,17 sor

Azt láthatjuk tehát, hogy átlagosan 1 vergiliusi sorra 1,17 Baróti Szabó-sor jut, ami azt jelenti, hogy hozzávetőlegesen 5,7~6 sorra jut egy sor bővítés, s e tekintetben a Batsányi által bizonyosan alaposan javított énekek /X-XII./ sem kivételek, sőt bennük az átlagosnál nagyobb is a növekedés.

Nem egy példa akad egyébként arra is, hogy Batsányi beavatkozása nyomán - abból a szándékból fakadóan, hogy hiánytalanul "ki-üsse" az eredeti értelmét - bővül a szöveg a kéziratbeli változatokhoz képest. Ezeket a javításokat összegzi a táblázatok ötödik vízszintes rovata.

Az V. ének 71. sorának "ore favete omnes et cingite tempora ramis" - meglehetősen gyengén sikerült Baróti Szabó fordítása így szólt:

"Jó szót mindnyájan; zöld ág fejetekre..."

Helyette a

"Jó kedvvel vegye mindenitek szándékomat, 's zöld
Ágakkal légyen fejetek koszorúzva..." - változatot ajánlja a következő megjegyzéssel: "Több ugyan így a' vers; de nem olly kedvetlen, homályos." A végső változatban aztán még tovább bővül:

"Jertek azért mindnyájan majd 's kedvezve fogadván
Szándékom', ki-ki zöld ággal koszorúzza a' fürtjét."

A XI. énekből Latinus szövegének egy részét:

"... infanda per orbem
supplicia et scelerum poenas expendimus omnes"

- Baróti Szabó igencsak szabadon magyarítva így adta vissza:

"... kemény ostort, hallatlan adózást
Vontunk ránk rossz tettünkért."

Batsányi az "infanda supplicia poenas omnes" intenzitását, energiáját kéri számon - joggal - a magyar változattól is. Az eredetit kétségtelenül sokkal inkább megközelítő, ugyanakkor Baróti Szabóéhoz képest a szöveget egy sorral meg is toldó fordítás így hangzik:

"... gonosz tettünkért számtalan ínség'
Fájdalom' és nyomorúsággal, 's kínokkal adóztunk,
Bújdosván az egéssz földön."

A Batsányi-javítások tüzetesebb vizsgálata előtt - minthogy szegény Baróti Szabónak az irodalomtörténet sokáig latinizmusai és inverziói miatt keltette "büdös hírét" - több mondatszerkesztési hiba miatti beavatkozást vártam. Akadnak ugyan inverziók a végleges, nyomtatott szövegben is, de korántsem olyan bántók, mint Baróti Szabó korábbi saját műveiben. Egyet-kettőt Batsányi is kiirtott a kéziratbeli változatokból, de az összes javításokhoz képest ezek száma elenyésző. A "legszebb példány" alighanem a II. énekben fordult elő, a 771-772. sor fordításaként:

"A mikor így fel-alá járván, jajgatva keresném:
Íme Kreúsának szomorú, nagyságra pediglen
Szálasb, mintsem előbb vala, képe vetődik elémbe."

"Sérül a fül" - írja tömören a lapszélre Batsányi, s a kifogásolt utolsó sort így javítja a kézirat első változatán: "A vóltnál szálabbó képzettye vetődik elémbe", ami aztán a nyomtatott változatban így módosul:

"A vélttnál szálasb' test-képe szemembe vetődik"

Ezt a szerkezetet a X. ének kéziratának első változatában: "... 's az asztal' /Melly abban fogadott vala/ szentségére" - így javította Batsányi: "'s az ottan téged vendégül fogadott asztalra."

Úgy érzem, megfigyeléseimmel egybevág, amit a Baróti Szabó nyelvét egyébként alighanem legalaposabban ismerő Klemm Antal ír mondatszerkesztési sajátosságairól, hogy "mondattani újításaiban a latin nyelv szerepe érződik", ám "míg másutt" - saját munkáiban - "meglep az infinitivus -, az acc. cum infinitivo-féle szerkezetek nagy száma", addig "Aeneisében alig van e szempontból idegenszerű elem."[110] Könnyen lehet, - azon kívül, hogy érett és bölcsebb Baróti Szabó Dávid fordította az Aeneist - a fordítás tényéből következő egyszer is közrejátszott ebben, az, hogy a latin fordulat magyar megfelelőjét kellett minduntalan keresnie.

Igeneves szerkezet azért gyakran található a végleges, nyomtatott változatban is, ezek azonban nem idegenszerűnek tűnnek elsősorban, mint korábbi saját műveiben, hanem az esetek nagy részében tömörnek, választékosnak. Előfordul, hogy a magyar szöveg "igenevesebb", mint a latin, hogy például igét /két ige egyikét/ határozói igenévvé alakít. A II. ének 88-89. sorának:

"dum stabat regno incolumis regunque vigebat
conciliis", - fordítása például így hangzik:

"A' míg ő jeles épségben' fenn-állva virágzott..."

A főnévi igeneves szerkezet az egész korszak irodalmi nyelvében kedvelt volt tömörsége, mindennapitól eltérő választékossága miatt. Baróti Szabó fordításában az a leggyakoribb változata,

hogy a "verbum regens"-t ragozott igei állitmánnyal, az infinitivust főnévi igenévvel adja vissza. A szórend általában vezérigo, utána főnévi igenév, mint például a II. ének 624-625. sorának fordításában:

"Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium et ex ima verti Neptunia Troia"

Illetve:

"Látszott akkor egésszz hamvára feküdni, tövéből
Bomlani, 's a' földnek szinén fetrengeni Trója."

Az alábbi részletben az eredetinél is több főnévi igenév szerepeltetése idegenszerű izt ad ugyan a szövegnek, de képileg erőteljes, a látványt szinte kibontja, hanghatásaival fölerősiti: Verg. VI. ének 255-258. sor:

"ecce autem primi sub lumina solis et ortus
sub pedibus mugire solum et inga coepta moveri
silvarum visaeque canes ululare per umbram
adventante dea."

Baróti Szabónál:

"'S im mikoron kezdett az elő-fény kelni, 's hasadni
A' rózsás hajnal; látszottak alatta körösleg
A' föld zúgni, vadon ligetek tetejekkel inogni,
És szörnyűleg ugatni kutyák a' vastag homályban
Perzefoné' jöttére."

Előfordul nála fordított szórend is. A következőkben a hátravetett verbum regens, a nem szokványos szórend nyomatékot, lendületet ad a dikciónak:

"quis ... possit lacrimis aequare" /Verg. II. é. 361-362./ illetve: "eléggé meg-siratni, ki tudná".

Túl gyakran szerepel Baróti Szabónál az "akar" vezérigeként. A latin szöveg nagyobb választékot kínálna. Például Vergiliusnál: "abnegat... vitam producere exiliumque pati /II. ének 637-638./; "ardemus scitari et quaerere casus" /II. ének 105./; "saepe fugam Danai.. cupiere... nolliri et ... discedere" /II. ének 108-109./; "recusat prodere voce sua quemquam aut opponere morti" /II. ének 126-127./ - Baróti Szabónál: "Élni tovább nem akar, 's idegen földekre szakadni"; "... kívánságunk... fel-gerjed, 's okait meg akarjuk tudni"; "... sokszor fel akartanak hagyni a ... Danaók, s haza költözni"; "Áldozatúl nem akar senkit ki-jelenteni szóval".

Természetesen az accusativus cum infinitivo-t, a nominativus cum infinitivo-t, igeneves szerkezeteket gyakran fordít Baróti Szabó alárendelő szerkezettel is. Ilyenkor a verbum regens lesz a főmondat állítmánya, az infinitivus a mellékmondatban ragozott ige. Ezekben a szerkezetekben hűen ki tudja fejezni az elő-, egyés utóidejűséget, az igemódokat. Az "hogy" kötőszó állandó ismétlődését igyekszik elkerülni: elhagyja vagy kettősponttal fejezi ki vagy más kötőszóval helyettesíti /mintha, ha, miképp stb./. Például: "illam... labentem... cerninus... claram se condere... signantemque vias" /II. ének 695-697./: "Láttyuk, hogy villogva le-szállván... magát Dé-vonnya, 's az útat fényességével meg-jegyzi"; "non effero pedem... sperasti" /II. ének 657-658./ - "Hogy futhassak... azt véltod-e"; "videbar... compellare" /II. ének 279-280./ - "Úgy tetszik vala, mint-ha... Én szóllnék..."

Visszaadja az infinitivust, verbum regens-t határozói igenévvel is, előfordul, hogy elhagyja valamelyiket, s hasonló jelentéssel új igei állítmányt állít: "visus... mihi largos effundere fletus" /II. ének 271./ - "... látom... könyveitől csordulttig elázva"; "iuvat ire.. videre" /II. ének 27-28./ - "... forr a' nép 's nézni ki-zúdul"; "nec... comes ire recuso" /II. ének 704./ - "... társ lészek az útbann"; "me... attrectare nefas" /II. ének 718-719./ - "Non nyúlhatok én..."

Infinitivusból -ás, -és, -at, -et végű elvont főnév is lesz a magyarban, a mondatban tárgy vagy határozó: "temptanda fuga canit aequora attollere" /II. ének 176./ - "... szaladást hirdet 's gálliyákra fel-ülést"; "instant eruere" /II. ének 627-628./ - "... el-esésre siettetik"; "nati me cernere letum fecisti" /II. ének 538-539./ - "Végbe vivéd szemeim' láttára fiamnak halálát".

Infinitivus historicust fordít Baróti Szabó jelen- és múlt idejű igével, határozói igenévvel: "trepidare... excutere... restinguere" /II. ének 685-686./ "... rezsketvén, rázzuk.. óltani igyekszünk"; "criminibus terrere novis, hinc spargere voces / in vulgum ambiguas et quaerere conscius arma" /II. ének 98-99./ - "Motskolt mások előtt, 's rettentett a' gonosz; illy-képp' / Hajhászván fegyvert maga mentségére."

A latin szerkezetek közül a participium coniunctum és az ablativus absolutus megfelelője Baróti Szabónál feltűnően sokszor a határozói igenév. Tömören kifejezi határozói körülményként a cselekvéstartamot, s annak az egész mondat idejéhez viszonyított egyidejű vagy előidejű, befejezetlen vagy befejezett voltát.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

Ma keresettnek vagy választékosnak érezhetjük, de Baróti Szabó korában gyakran használt kifejezés volt, hozzátartozik az irodalmi nyelv stilisztikai képéhez. A sok közül néhány példa: "strictis mucronibus" /II. ének 449./ - "... kardot rántván"; "excisa... Troia" /II. ének 637./ - "Trója ki-veszvén..."; "flens" /II. ének 279./ - "sebess sírásra fakadván"; "gemitus ducens" /II. ének 288./ - "sohajtván"; "saucius" /II. ének 529./ - - "Meg-sebesedve".

Ablativus absolutust tetszetős tömörséggel, világossággal fordít még Baróti Szabó "önálló mondattal", leginkább mellérendelő kapcsolatban álló tagmondattal: "Vulcano superante /II. ének 311./ - "Dúl a láng..."; "sublato pectore" /II. ének 474./ - - "mellyét fenn-hordgya..."; "correcta bipenni" /II. ének 479./ - - "ő fejszét... ragad..."; "furiata nente" /II. ének 407./ - "merő düh fogta-el...".

Természetesen az ablativus absolutust fordítja még mellékneví igenévvel, képzett melléknévvel, ragos vagy névutós főnévvel és főnévi igenév segítségével is.

Ha a participium coniunctumot - magyarosabban - önálló, az előzővel vagy a következővel mellérendelő viszonyban álló tagmondattá alakítja Szabó Dávid, vagy alárendelő mellékmondattal fordítja, képileg, hangulatilag többet, jelentésében pontosabbat tud visszaadni rendszerint az eredetiből, ám ilyenkor rendre növeli is a szavak és a sorok számát. Például: "minans" /II. ének 240./ - "'s veszély fenyeget-ki belőle"; "aperit Cassandra... ora... non unquam credita Teucris" /II. ének 246-247./ - "Kaszszandrának-is /a'ki hitelt soha nem nyere Teucer' / Népétől... itt újra meg-indúl / Intő nyelve."

Gyakori Baróti Szabó fordításában a szenvedő szerkezet. Ez helyenként emelkedetté, máskor inkább kissé idegenszerűvé, nehézkessé teszi nyelvét. Olyan helyeken, amikor az eposzban arról van szó, hogy a magasabb égi s földi erőknek engedelmeskedő ember cselekvése determinált, a szenvedő szerkezetnek talán hajlamosak vagyunk a magyarban speciális kifejezőerőt tulajdonítani, s ezért inkább elfogadjuk jelenlétét. Ilyen például a VI. ének 325-328. sorának fordítása.

A latinban:

"haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turbast;
portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti;
nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
transportare prius, quam sedibus ossa quierunt."

Baróti Szabónál:

"E'sokaság, mellyet látsz itt, temetetlen hagyódott:
Révre, Karón, az hajós: sírt kaptanak, a' kiket ált-visz;
A' többik tiltattnak ezen part-révbe le-jönni;
'S a' zúgó habokonn elsőbb tsólnakra fel-ülni,
Hogysem földbe le-tétettek."

Igaz, nem gyakran, de előfordul azonban az is Szabó Dávid fordításában, hogy szenvedő szerkezettel él olyankor is, amikor a szó szerinti fordítás sem kívánná, hiszen a vergiliusi szöveg cselekvő szerkezetű:

"illi ne comitem et consanquinitate propincum
pauper in arma pater primis huc misit ab annis."

/II. ének 86-87./

Illetve:

"... ezen rokonomhoz atyámtól
Még fiatalabb korban társúl küldettem ez hadba."

A mondatszerkesztési hibák miatti Batsányi-javítások azért is adtak a várnál kisebb értékeket a táblázatokban, mert e javítási fajta sok tekintetben érintkezik azokkal a beavatkozásokkal, amelyeket a "szabadabban, magyarosabban" rovatokban vettem számba. Az itt rögzített korrekciók legtöbbjére azért volt szükség, mert Baróti Szabónak a latint csaknem szó szerint visszaadó fordítását Batsányi nem tartotta elég kifejezőnek magyarul. A fordításelméletben a "hűtlenül, hogy hivebben" elv úgy tűnik, nem üres paradoxon, e javítások nyomán a magyar szöveg rendszerint sokkal inkább megközelíti az eredeti emelkedettségét, mint a latin szerkezetet közvetlenebbül tolmácsoló Baróti Szabó-változat. A XI. ének 191. sorát:

"spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma"

- például így fordította Baróti Szabó a kézirat első változatában:

"Hintetik a' fegyver köny'vel, bé-hintetik a' föld."

Batsányi a szenvedő szerkezetet szabadabban, magyarosabban adja vissza:

"Ázik sírástól a' föld, a' fegyver-is ázik."

A táblázatok e két rovatába felvett javítások egy része között tehát lényegében csak az a különbség, hogy mondatszerkezet miatti korrekciók azokat az eseteket tartalmazzák, amelyeknél a Baróti Szabó-féle változatban e szempontból nyelvhelyességi hibát véltem felfedezni /pontosabban: a javítás módjából úgy ítéltem meg,

hogy Batsányi ott mondatszerkesztés szempontjából nyelvhelyességi hibát lát/, a "szabadabban, magyarosabban" pedig azokat, amelyek a magyar szöveg stílusán "jobbítanak".

Ilyen jellegű beavatkozás véleményem szerint a II. ének 145. sora fordításának javítása is.

Vergiliusnál:

"His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro."

Baróti Szabónál:

"Éltet adunk illy könyveinek, s kegyelembe fogadgyuk."

Batsányi a lapszélen ezt jegyezte meg: "Másképp ohajtanám, igen hoszszan van fordíttva." Baróti Szabóé helyett több szövegváltozatot is felsorolt, de ezeket áthúzta, s végül az utolsó elé ezt írta: "jobb így: Éltét könyveivel ki-nyeré; kegyelembe fogadgyuk." Az ennek nyomán kialakított kéziratbeli második, majd a nyomtatott változat így hangzik:

"Éltét sirással ki-nyeré, 's kegyelembe fogadgyuk",

illetve:

"Sirásán meg-esünk, 's önként kegyelembe fogadgyuk."

Ha más okból tér el Baróti Szabónál jobban Batsányi a latin szövegtől, például azért, mert úgy érzi, hogy a latin szerkezet visszaadása magyarul, a magyar olvasó számára felfoghatóan csak körülírással történhet, akkor az eltérést a margón rendszerint indokolja is. Az V. ének 633-634. sorát, Beroé szövegét, aki a nőket biztatja, hogy égessék el a trójai hajókat:

"... nusquam

Hectoreos amnis Xanthum et Simoëntа videbo?" -

Baróti Szabó ekképp forditotta:

"... tehát nem látom ezentúl
Hektornak folyamit: Szimoist, és hire ki-terjedtt
Kszantust?"

Batsányi elsősorban a "Hectoreos amnis" szerkezet magyarra forditthatósága foglalkoztatta. Két szövegváltozatot is ajánlott:

"... tehát nem látom ezentúl
Xantust és Szimoist, örökös részeseit Hektor
Hirének.

vagy: Xantust és Szimoist e' két örökösseit Hektor
Hirének";

majd indokolta eljárását: "Igaz, hogy merész forditttása ez annak: Hectoreos amnis; de minthogy e' két folyót talán azért nevezi Hectorénak a' poéta, hogy ennek hiréről hiresedtek-el; reménylem, hogy az értelem ki-van ütve."

Tájszók, magyaros fordulatok és a felújitott régi szavak hősköltéményben való alkalmazhatóságának kérdésében Batsányi és Baróti Szabó Dávid nem értettek egyet. Baróti Szabó a forditásnak az "Olvasóhoz" intézett előszavában is kitér arra, hogy "a tőle ki-adatott kisded szótárt-is elő-vette néha segédül", s ezzel kapcsolatban azt magyarázza, hogy "ha valaki született magyar lévén-is, fel-találna némelly szavakbann akadni: gondollya-meg, hogy azokat mások igen-is értik", mert "nem-is olly szegény a' Magyar Nyelv, hogy minden kintseivel egygy vagy két Vármegyébe szorúlt vólna." Batsányi viszont igy vélekedett: "Mink a' magunk részéről, azt tarttyuk és itéllyük: hogy irásainkban, verseinkben, még az

igaz magyar eredetű, de már elavúltt és szokatlan, régi szókkal-is igen ritkán, igen mértékletesen kellene élnünk."[111] Az e nézeteltérésből fakadó Batsányi javításokat tartalmazza a táblázatok "tájszó, magyaros fordulat" rovata.

Többször kifogásolja például Batsányi a "duzmadtt" szó előfordulását. A XII. ének második változatában a "hagy'on alábbra duzmadságával" szerkezetet így javítja: "hagy'on alábbra déltzegségével"; a X. ének első változatában a "duzmadtt tüdejébe" helyett "dagadott tüdejébe" változatot ajánl.

A Sirius Baróti Szabó-féle magyarítását: "az égi kutyó", a XI. ének első változatában ekképp korrigálja:"az eb-fény-jel."

A XI. ének 746. sorából e részlet: "vocat labor ultimos omnis" - Baróti-fordítását: "hí kit-kit utolsó pertzentése" így javítja Batsányi: "hí kit-kit utolsó nagy szüksége". Ugyanennek a szónak /"pertzentés"/ előfordulása zavarja a X. ének második változatában is: "utolsó pertzentéséhez közelítt", s javítja ezért a szöveget: "utolsó napja határához közelítt".

A X. ének első változatában ezt a szót: "kólya" a köznyelvben gyakoribb "kotsi"-ra változtatja.

Azt hiszem, felesleges tovább szaporítanom itt a példák számát. Annyit jegyzek meg csupán, hogy Batsányi javításai ellenére maradt azért bőven tájszó és régi szó a nyomtatott szövegben is, megfigyeléseim szerint a másodszor már nem javított énekekben különösen, de nem csak ott.

Az egyéb nyelvhelyességi hibák miatti javítások között leggyakrabban azt kifogásolja Batsányi, hogy Baróti Szabó a birtokos személyjel egyes szám 3. személyű alakjaként, ha a szó további rag-

gal van ellátva, -i-t használ. Batsányi ezt minden esetben korrigálja a kéziratok második változatán /a X-XII. énekben/. Hol elmagyarázza a margón, hogy az -i ilyen esetben a többes szám jele, mint a XII. énekben, ahol a "mutogattya nagy öttsit" szerkezet mellé írja: "öttsit helyett öttsét - öttsit est in plurali vagy tsupa provincialismus, a'mellynek heroicum carmenben nints helye", hol azt is kifejti ezzel kapcsolatban, hogy "a grammatika ellen egész Erdély sem adhatna auctoritást , ha szinte úgy beszéllne-is", mint a X. énekben, ahol a "nemzőjinek" szót kell "nemzőjének"-re változtatnia.

A nagy számú javítás között gyakori, hogy egy-egy szó Baróti Szabó használta alakját kifogásolja és javítja Batsányi. Például "térdgyeiben" helyett "térdeiben", "nékie" helyett "ő-néki", "tanállya" helyett "találllya", "maroklat" helyett "markolat", "szánattassék-ált" helyett "engedtessék-ált" stb. Ezek a korrekciók gyakran érintkeznek a tájszók miatti javításokkal, mint ahogy azok is, amikor "triviális" és "rút" szavakat hagyat ki a szövegből /"leges-leg elősz'ör", "ökrödik", "al-részén", "futároz" stb./.

Megesik, hogy idegen szó előfordulása a javítás oka. Az V. énekben az "aranyozott pantallér" szerkezet mellé ezt írja például: "német kölyök", és így módosítja: "arany'al gyártott öv".

Ha Baróti Szabó a kettő mennyiségjelző után a jelzett szót egyes számban szerepelteti, ezt Batsányi mindig többes számú alakra javítja. Például "két tábori szolga" helyett "két tábori szolgák".

Mint ahogy írtam is már egy helyen, e rovatban vettem számba az eliziók miatti - egyébként nem túl nagy számú - javításokat is.

Ilyenek például: "otz'ánból" helyett "tengerből" /XI. ének 2. változat/, "ketten vég'z'ük az hartzot" helyett "ketten üzzük az hartzot" /XII. ének 1. változat/, "ellen'zvén" helyett "áltt ellent" /X. ének 1. változat/.

S végül itt szerepeltettem a táblázatokban néhány helyesírási nézetkülönbség miatti változtatást /például: "rodgyan" helyett "rogygyan", "fésüllik" helyett "fésülik"/, ezek száma azonban rendkivül kicsi, gyakorlatilag elhanyagolható.

Nem vitás, a jóhangzás kérdésében Batsányi sokkal igényesebb volt, mint Baróti Szabó. Bár a "Faludi-Toldalékban" Rájnissal szemben, aki "hatlábú verseinek ritmussát, törvényesen ki-szabott menetelét, olly igen akadékossá, rendetlenné, szakadozottá tette, 's a' temérdek sok hiátussal számtalanszor nyilván meg-rontotta" - mint annyiszor - öreg barátját említi pozitiv példaként, mert szerinte "költeményes munkáji nyilván bizonyittyák", hogy "a' magán-hangzók, főképp' az egygyféle magánhangzók illy akadékos öszvejövetelét, 's a' vers hármóniájának ez által okozott idétlen tsonkaságát nem igen nehéz el-kerülni, még akkor-is, mikor verseinket szoros mértékre veszszük",[112] az Aeneis kéziratán azért többször kellett javítania, hogy a szöveg a jóhangzás terén eleget tegyen a kivánalmaknak. Igaz, hiátus előfordulása miatt ritkán korrigál, az itt számbavett javitások oka a legtöbbször az, hogy a véletlen rímeket, a soron belüli szótagismétléseket és az azonos magánhangzók ismétlődéséből fakadó monotóniát kell kiirtania Baróti Szabó fordításából. Ezek miatt a hibák miatt hol más szövegváltozatot ajánl /például amikor a XI. ének 2. változatában a "gerjeszt benneteket"

fordulatot "gerjeszt titeket"-re, a "de merőnn áll a' tsonttyába merűltt vas" egyik szószerkezetét "tsonttyába hatott"-ra változtatja/, hol aláhúzással jelzi csupán kifogásait /például a XII. ének 2. változatában: "e' mélységes poklok gyomrokba le-rántsák..."/, hol pedig a margóra írja, mit tart helytelennek /például a X. ének második változatán e fordulatot olvasva: "rohansz-e szegény" ezt jegyzi meg: "sz-e, sze"/. Amikor rövid szakaszon belül ilyen szavakkal találkozik: "görögököt", "ökrököt", "lovokot", "szügyököt", szinte kifakad: "fertelmes grammatika! 'S tsúfja a' nyelvnek; irtózva hallya az efféléket minden érzékeny és eufóniát ismérő fül; illy szókat ki-mondva még a' szája-is tsúfos az embernek."

Említettem már a dolgozatban egy helyen, hogy Baróti Szabó metaforikus leleményei gyakran a képzavar határán járnak /58.lap/. Főként az ilyen hibák miatt végzett javításokat tartalmazzák a táblázatok "rossz kép, logikai ellentmondás" rovatai. Íme néhány példa közülük a Batsányi javásolta korrekciókkal: "őr-álló szemeivel" helyett "vigyázó szemeivel", "ősz szemeit" helyett "agg szemeit","az éjfél úttyának felén jött" /a "media nocte" fordításaként/ helyett "az éj fél úttyán", "illy szókat ereszt ki" /Aeneas fohászkodását, könyörgését anyjához vezeti be így/ helyett "illy szókra fakad ki", "e' szavakat mihelyst látá terűlni" helyett "e' zsibogást mikor észre-vevé", "a' gyűladtt fák üszök maradékit" helyett "az el-égett fák üszök maradékit", "szép szemeit... le-hajtván" helyett "le-szegvén", "borzas hajú csillag" /üstökös/ helyett "nagy farkot eresztő tsillag". Ezeken kívül például "a ki-terűltt sik térségenn" szerkezetet

azért tartja hibásnak Batsányi, mert "tautológia"; jelzi, hogy az "ügetett szörnyűleg" és a "harsog az ég a' zajgástól" tagjai jelentésüket tekintve nem illenek egymáshoz stb.

A hibásnak tekinthető képek egy része is kiküszöbölhető természetesen a latin szöveg pontosabb fordításával. Az V. ének 507-510. sorát:

"post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
ast ipsam miserandus a em contingere ferro
non valuit..." -

például így ültette át Baróti Szabó:

"Mneszteus jött ezutánn; fellyebb tartotta meg-húzott
Kéz ijját; szemeit, 's nyilát nyújtotta. Hiába
A' tárgyat nem ütötte szegény, nem járta keresztül
A' madarat vas'a..."

A "tetendit" fordítása hibás e képben, Batsányi joggal jegyezte meg, hogy "sem szemet, sem nyilat nem szoktunk nyújtani, hanem lövellni", és ajánlotta a kifogásolt rész helyett ezt a változatot:

"... de szemét, 's nyilát tsak hiába szegezte
A' tárgynak, nem ütötte szegény..."

Végezetül az "idegen név" rovat azokat a javításokat tartalmazza, amelyekre elsősorban azért volt szükség, mert Baróti Szabó Batsányi szerint helyenként rosszul fordította a latin nevek különböző származékait. A "Lídusi Tibris" szerkezet mellé például ezt írja magyarázat-képpen: "Lídusi Lidiától talán nem jó származtatás. Lídiai helyett inkább Lidjai." A "Sztziriai dandár"

fordulatot azért nem tartja helyesnek, mert "Scyrus-ból Scyrusi származik; Scyrá-ból származnék Scyrai.".

Előfordul, hogy Baróti Szabó a szereplők neveit is változtatja. Egyszer így írja például, Mézentzius, máskor Mezentius. Nyilván azért teszi, hogy könnyebben illeszthesse a hexameterbe. A X. ének második változatát korrigálva Batsányi meg is jegyezte egy helyen: "Tartsd meg egyformán az igaz prosodiai quantitást benne!"

Végére érve az egyes javítási típusokból vett példák elemzésének, azt hiszem nyugodtan leszögezhetjük, nem vitás, Baróti Szabó nem túlzott, amikor azt írta az előszóban, hogy Batsányinak "sokat köszönhet a' Magyar Énéis."

Mint ahogy jeleztem is a bevezetőben ezt a szándékot, a dolgozatomban igyekeztem a Batsányi-javítások kérdésére koncentrálni. Megpróbáltam azt úgy tenni, hogy lehetőség szerint azért közben derüljön fény arra is, milyennek tartom magát a fordítást. Abban a reményben, hogy /ha nem is teljesen, legalább valamennyire/ sikerült, a dolgozat végén feltéve azt a kötelezőnek látszó kérdést, hogyan is "szóll" hát "magyarúl" az első formahű "Énéisünk", milyen is hát Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordítása, az elmondott részleteket nem ismételve, összefoglalva válaszolok: sok tekintetben olyan, mint a "viti lantos" egész életműve, azaz egyenetlen kissé, remekbe sikerült részek kevésbé sikerült helyekkel váltakoznak benne, az eredeti mű sokféle ízéből, hangulatából igazán jól csak keveset tudott visszaadni, s szinte teljesen hiányzik belőle annak eleganciája, ám úgy érzem, az aligha vitatható, hogy korának színvonalán: jeles munka. Ezt tartották a kor-

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

társak is. Egy műforditás értékeit megitélni eléggé paradox dolog, hiszen az elemzésnek egyfelől abból kell kiindulnia, hogy a teljes szöveghűség lehetetlen, másfelől viszont amikor a forditásban az eredetitől való eltérésekről beszél, mégis úgy kell tennie, mintha lehetséges lenne. Ezért a műforditást legkézenfekvőbb módon alighanem egy másik forditáshoz való viszonyában lehet megitélni. Láttuk azonban, hogy Baróti Szabó Aeneis-átültetése sokáig egyeduralkodó volt, saját korunk nyelvi-stilisztikai normáit viszont nem lenne stilusos visszavetitenünk a felvilágosodás korára. Ezért gondolom fontosnak a Baróti Szabó-féle Aeneis irodalomtörténeti szerepének megitélésén túl /erről volt szó a dolgozat elején/ a kortársak véleményét. Leginkább két alaposan elfogult vélekedés áll rendelkezésünkre:Batsányié és Kazinczyé, ám ezek lényegében kiegyenlitik egymást. Batsányi rendkivül sokszor magasztalja barátja művét, ám időnként azt sem tagadja, hogy "hellyel-közzel elég tetemes hibák és fogyatkozások vagynak" benne.[113] Kazinczy birálata sok vonatkozásban erősen elmarasztaló, de emögött már a kortársak felfedeztek némi Batsányi ellenes elfogultságot is.[114] Ráadásul Kazinczyt nem is annyira a forditás gyengeségei háboritották fel megitélésem szerint, noha ezeket is emlegeti a Batsányi által oly sokszor elmarasztalt hires kritikájában, hanem a Baróti előszóban tükröződő, a tizenkilencedik század elején valóban igen korszerütlennek tünő irodalomfelfogás, amelyik erkölcsi tanitást és jámbor életre buzditó példákat lát főleg Vergiliusban, s e tekintetben az Aeneist az újabb

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.

román szerzők ellenében magasztalja. Ezzel együtt Kazinczynak is el kell ismernie, hogy Baróti Szabónak akadnak jeles helyei,[115] s ez úgy tűnik, elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy - mint láttuk - úgy töltse be funkcióját irodalmunk fejlődésében, hogy romantikus eposzi nyelvünk kialakulásában hatása kétségbevonhatatlan.

JEGYZETEK

1 A jezsuita-barokk eredetről:

Pl. Császár Elemér: Deákos költők. Kiadja Császár Elemér. 1. köt. Bp. Franklin társulat. 1914. 69-74. p. /A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára XXIII./; Horváth János: Barokk ízlés irodalmunkban. Tanulmányok. Bp. Akad. 1956. 88. p. és A XIX. sz. fejlődéstörténeti előzményei. uo. 104. p.; Szerb Antal: Magyar preromantika. In: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető. 1971. 328 p.; Rónay György: A vérti lantos /Baróti Szabó Dávid/. In: Balassitól Adyig. Bp. Magvető. 1978. 147. p.; Tarnai Andor: A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. Itk. 1959. 1. sz. 68-69. p.; Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában Bp. 1963. 75-76.p.; Mezei Márta: Korszerű költészet a felvilágosodás korában. In: Mesterség és alkotás. Bp. Szépirod. 1972. 192-194. p.

Nyelvének - részben a verselési reformtól eredeztetett - újszerű, a romantika felé mutató elemeiről; költői nyelvének sajátosságairól: Arany János: Szabó Dávid. In: Arany összes prózai művei. Franklin K. 496. p.; Oláh Béla: Baróti Szabó Dávid. Tudósi értekezés. Kny. a Figyelőből. Bp. Aigner Lajos 1883. 28. p.; Császár i.m. 74. p. Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. Akad. 1976. 213-215. p.; és Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Berzsenyi Dániel. In: Tanulmányok. Bp. Akad. 1956. 148. p.; Szerb Antal: Az ihletett költő. In: Gondolatok a könyvtárban. Bp. Magvető. 1971. 270-274. p.; Rónay György: i.m. 181-182. p.; Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. Akad. 1968. Irodalomtörténeti Könyvtár. 45., 63., 68., 74-75., 83., 86., 106., 117-119., 323-324., 327-330. p.; Szeggdy-Maszák Mihály: A XVIII.

század végi magyar költészet főbb tipusai. In: Irodalom és felvilágosodás. Bp. Akad. 1974. 930., 954. p.

2 Főleg Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Bp. 1892., újabban Orosz László: A magyar verstani eszmélkedés kezdetei. Bp. Akad. 1980. /Irodalomtörténeti Füzetek 97./

3 Elsősorban Kniezsa István: A magyar helyesírás története. Bp. Akad. 1959.; Ruzsiczy Éva: Baróti Szabó Dávid műveinek helyesírási vizsgálatából. MNy. LII. 1956. 193-198.; 288-297. p.; Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Bp. Akad. 1967.; Klemm Antal: Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. Bp. 1908. Athaeneum /Nyelvészeti füzetek 50./

4 Csengery írta 1931-ben: "Ma már alig tudjuk elképzelni mekkora feladat volt akkori költői dikciónkkal az eredetinek versalakjában tolmácsolni a római költészet legérettebb, nyelvileg szinte megközelithetetlen termékét." Csengeri János: Vergilius a magyar költészetben. Pallas Bp. 1931. 17. p. Úgy érzem, ez a figyelmeztetés ma is aktuális.

5 Erről Lakatos István: A magyar Vergilius-forditásokról. In: Vergilius összes művei. Magyar Helikon. Bp. 1973. Bibliothecha Classica sorozat. 483. p.

6 Anton Popovič: A műfordítás elmélete. Madách, Bratislava. 1980. 199-200. p. Ford.: Zsilka Tibor.

7 Lakatos István: i.m. 497. p.

8 Csengery János: Vergilius a magyar költészetben. Bp. Pallas 1931. Lakatos i.m. 447-497. p.

9. Pl. Arany J.:i.m. 499.; Császár: i.m. 66. és 68. p.; Rónay Gy.: i.m. 182., Lakatos i.m.: 467.; Keresztury Dezső - Tarnai Andor: Batsányi és Baróti Szabó. It. 1952. 1. sz. 89. p.

10. Különösen: Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. Akad. 1968. Irodalomtörténeti Könyvtár.

11. Popovič i.m. 43. p. Lényegében hasonló eredményre jut Dionýz Ďurišin is. Összehasonlító irodalomkutatás. Gondolat. 1977. 77-84.p.

12 Horváth Károly: i.m. 294-295.p.

13 Arany János: Szabó Dávid. In: Arany összes prózai művei. Franklin K. 496. p.

14. Idézi Horváth Kárdy i.m. 68. p.

15 Lásd 1. sz. jegyzet

16 Szerb A.: Az ihletett költő. i.m. 274. p.

17 Lásd 1. sz. jegyzet

18. v.ö. pl. Radó Antal: A magyar műfordítás története. 1772-1831. Bp. 1883. Franklin Ny. 22-42. p.

19 A Toldalékhoz fűzött egyik jegyzetében. Magyar Museum, I. 318. p. Idézi Keresztury-Tarnai is. im. 76. p.

20 Batsányi uo.

21 Szerb A.: i.m. 389. p.

22 Pl. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. Akad. 1980. 100. p.; Horváth Károly i.m. 23. p.; Keresztury Dezső és Tarnai Andor tanulmány értékű jegyzetei a Batsányi kritikai kiadásban. B. Összes műv. II. köt. 453-461. p.

23 Falus Róbert: Az antik világ irodalma. Bp. Gondolat. 1976. 521-522. p.; Borzsák István: Vergilius. In: Vergilius összes művei. M. Helikon. 1973. 433. p.

24 Csengery i.m. 17. p.; Latakos i.m. 472. p.

25 Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. Akad. 1957. 12-13. p.

26 Csengery i.m. 19. p.

27 v.ö. Rónay i.m. 182. p.

28 Keresztury-Tarnai i.m. 77. p.

29 Kazinczy a rá jellemző módon több helyre is megírta a történetet. Kaz. Lev. VI. köt. 189., XVIII. köt. 97., XX. köt. 73 és 133.

30 Keresztury-Tarnai u.o.; Batsányi János Összes művei I-IV. kiad. Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Zsindely Endre. Bp. 1953-1967. Akad. II. köt. 495. p.

31 Ezt lényegében Arany is elismerte, noha az ő különvéleményét szokás idézni ez ügyben. Amellett azonban, hogy jogban szerette "Dávidot nyers újításaival, nyelve nemesz hibái és szépségei közepett", elismeri, "haladása némely irányban kétségtelen". i.m. 496. p.

32 Mint ismeretes, Baróti Szabó Neumann Bertrand hexameteres Milton átdolgozásából fordított. Hogy a fordítás Batsányi rábeszélésére történt, azt Batsányi is "magára vállalta" Rájnissal vitázva. Bats. Összes művei II. köt. 164. p.

33 Tarnai Andor: A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. Itk. 1959. 67-82. p.

34 u.o. 72. p. Ő is feltételezi azért, hogy a Baróti-féle emelkedettséghez köze lehet "a barokk fenség" hatásának is.

35 Rónay Gy. i.m. 138. p.

36 Keresztury-Tarnai i.m. 85. p.

37 Rónay i.m. 179. p.

38 Rónay i.m. 172-173. p.

39 Részletesen Wéber Antal ír erről: W.A.: A magyar regény kezdetei. Bp. Akad. 1959. Egy régebbi dolgozatban magam is foglalkoztam egy regény magyarításának vizsgálatával: Szerencsés nemzetesítés. Verseghy Kaczajfalvyjának forrásai. In memoriam Verseghy Ferenc. Szolnok, 1973.

39/a A fordítási elvekről részletesen szól a már többször idézett Radó is. i.m., de Keresztury Dezső és Tarnai Andor is Batsányinak a fordításról írt munkájához fűzött jegyzetekben. B. Ö. Műv. II. köt. 454-461. p.

40 Batsányi Összes művei. II. köt. 614. p. Franciából fordította Hankiss Elemér.

41 Keresztury-Tarnai i.m. 453. p.

42 uo. 454.

43 uo.

44 uo.

45 A Magyar Vergiliushoz tartozó sisakos paizos kardos mentőírás-hoz kapcsolt Töldalékban, melyben a Magyar Vergiliusnak szerzője a Kassai Magyar Múzéumról jelesben pedig az abban foglaltatott fordítás mesterségének réguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja. In: Pennaháborúk. Összáll.: Szalai Anna. Szépirod. 1980. 179. p.

46 Keresztury-Tarnai i.m. 454. p.

47 Fol. Germ. 1318. 14-15. p.

48 Keresztury-Tarnai i.m. 454. p.

49 Császár Elemér: Horatius és Verseghy. Itk. 1899. 429. p. Idézi Notheisz János Szolgai és szabad utánzás. In memoriam Verseghy Ferenc. Szolnok, 1973. 98. p.

50 Verseghy Ferenc: Mi a poezis? és ki az igaz poéta? Buda, 1793. 39. p.

51 Mint a Batsányi kritikai kiadás jegyzeteiből tudjuk, Batsányinak ennek a Fordittásról cimü munkájának első változata a Magyar Mú sa 1787. szeptember 5., 8. és 12-i számaiban, második változata a Magyar Museum 1. évfolyam III. negyedében jelent meg. Batsányi saját bevallása szerint Gatterertől forditotta, ám az eredetit nem sikerült megtalálni, és Keresztury Dezső és Tarnai Andor nem tartják lehetetlennek, hogy egyéb forrásból is meritett /Gottsched, D'Alambert/ s azt sem, hogy egy része önálló alkotás. Batsányi Összes művei. II. köt. Bp. 1960. 458. p.

52 Pétzeli, Rájnis rögtön vitáztak vele /v.ö. Batsányi Ö.M.II. 459-461/, s a szabad forditás elmélete és gyakorlata még a 18. század közepéig tartotta magát. /v.ö. Radói i.m. 7-12. p./ Voltak azért,

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 13.

akik értették, és támogatták az új elméletet, mint például Horváth, Szilágyi és mindenekelőtt Földi /Keresztury-Tarnai i.m. 461./

53 Keresztury-Tarnai i.m. 455. p.

54 Rónay György: Horatius körül. In: Fordítók és fordítások. Bp. 1973. Magvető. 140. p.

55 Batsányi János: A fordittásról. — Összes művei II. köt. 105. p.

56. Popovič i.m. 52. p.

57 Keresztury-Tarnai i.m. 456. p.

58. Batsányi Összes művei II. köt. 164. p.

59 Kazinczy lev. II. köt. 304-305. p.

60 Heyne magyarországi hatásáról részletesen szól Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdete. Bp. Akad. 1955.

61 Borzsák uo. 165-169. p.

62 Borzsák uo. 32. p.

63 OSZK Fol.Hung. 1315. II. 30-31.f. /másolat/ Idézi Keresztury-Tarnai is: Batsányi és Baróti Szabó i.m.

64 Négyesy i.m. 87. p.

65 Keresztury Dezső-Tarnai Andor: Batsányi és Baróti Szabó. It. 1952. 1. sz. 84-89. p.

66 Lakatos i.m. 476. p.

67 Keresztury-Tarnai uo.

68 Az első változatok lapszámai a 3 kötetes változatban: OSZK Quart. Hung. 46. 1-3. köt./1. ének 1. köt. 13-26. l., 2. ének 1. köt 27-40. l., 3. ének 1. köt. 61-74. l., 4. ének 1. köt 90-104. l., 5. ének 1. köt. 147-164. l., 6. ének 1. köt. 165-181. l., 7. ének 2. köt. 50-73. l., 8. ének 2. köt. 112-123. l., 9. ének 3. köt. 28--43. l., 10. ének 3. köt. 44-60., 11. ének 3. köt. 119-134. l., 12. ének 3. köt. 163-175. l./

68/a. OSZK Fol. Hung. 1315. II. köt. 29. f. /másolat/

69 uo. 15. f.

69/a. Batsányi: A fordittásról. B. Összes II. köt. 102. p. A jegyzetekben Keresztury és Tarnai az idézett elvet D'Alambert-től származtatják. v.ö. B. Összes II. köt. 458. p.

70 Keresztury-Tarnai i.m. 86. p.

71 uo.

72 Rónay Gy. i.m. 182. p.

73 Az egyes énekek a következő helyeken találhatók: 2. ének 1. köt. 41-60. l., 3. ének 1. köt. 75-88. l., 4. ének 1. köt.1o5-122. l., 5. ének 1. köt. 123-146. l., 6. ének. 2. köt. 2-26. l., 7. ének 2. köt. 27-49. l., 8. ének 2. köt. 64-86. l., 9. ének 3. köt. 1-27. l., 10. ének 3. köt. 64-90. l., 11. ének 3. köt. 91-118. l., 12. ének 3. köt. 135-162. l.

74 OSZK Fol. Hung. 1315. II. 30-31. fl, másolat

75 Keresztury-Tarnai i.m. 87.

76. OSZK Fol. Hung. 1315. II. köt. 32. f., másolat

77 Hazai- és Külföldi Tudósitások 24. sz. 191. l. Idézi Keresztury-Tarnai uo.

78 OSZK Fol. Hung. 1315. II. köt. 33. f.

79 uo. 107-108. f.

80 Véleményük ellentmondásos egy kissé ezen a ponton. Egyrészt azt irják - szerintem is helyesen - hogy "csak az első öt ének jelent meg, amit Batsányi imprimálhatott" /i.m. 88. l./, másrészt nem sokkal később ezt: "A szökevény Párizsban még Doll levelének vétele előtt" /egy 1811. március 24-i levél, amelyben Doll azt tanácsolja Batsányinak, engedjék útjára az öreg Szabót/ "tudomást szerzett róla, hogy az első öt kötet az ő további irányitása nélkül jelent meg" /u.o./.

81 B. Összes művei III. 468-469. p.

82 OSZK Fol. Hung. 1315. II. 30-31. f., másolat

83. uo. 33. f.

84 Magyar Kurir 1810. okt. 30. 17-18. l. Idézi Keresztury-Tarnai i.m. 88. p.

85 Keresztury-Tarnai i.m. 89. p.

86 MTA M.Irod.Lev. 4° 152. sz. Idézi Keresztury-Tarnai i.m. 88.

87 uo. 141. sz.

88 Idézi Keresztury-Tarnai i.m. 88-89.

89 Bats. Összes művei. III. köt. 468-469.

90 Zrinyi is átvette ezt a sort /Szigeti veszedelem III. é. 357--358. sor/: "Egy reménsége van meggyőzetteknek,
Hogy semmi győzödelmet ne reménljenek"

91 Trencsényi-Waldapfel Imre: Az Aeneis és költője. In: Vergilius: Aeneis. Bp. Európa. 1962. XXVII. p.

92 Mezei M. i.m. 217.

93 Vermes Stefánia: Hangutánzás és hangulatfestés Vergilius hexametereiben. Bp. 1948.

94 Idézi Lakatos I.: I.m. 502. p.

95 v.ö. Popovič i.m. 111. és 114. p.

96. Horváth K. i.m. 343. p.

96/a. Batsányi Összes művei III. köt. 41. p.

97 Kocskés András: A vers hangzásvilága. Bp. Tk. 1981. 137-141. p.

98 Kerék András: Generativ verselmélet és a magyar időmértékes vers. In: Jelentéstan és stilisztika. Bp. Akad. 1974. 277-278. p.

99 Horváth István Károly: Gondolatok az új magyar Iliászról című tanulmányából idézi Rónay László: Az antik metrumok fordítása. In: A műfordítás ma. Bp. Gondolat. 1981. 341-342. p.

100 Keresztury-Tarnai: i.m. 73.

101 Mint ahogyan az Orthographia- és Grammatica-béli észrevételekben írja /Komáromban Weinmüller Bálint' Betűivel. 1800./: "több másokkal egygyütt az előtte álló, 's magában bizonytalan-hangú szó-tagot magam-is, a' Görög és Deák példa szerént, rövidnek vettem; de ellenben meg-nyújtottam a' tehetősséget-jelentőkbenn /potentialia/ és így közép 's talán leg-jobb útonn jártam."

102 Köztudott, hogy felpattanó zárhanghoz kapcsolt likvidákat és tremulánsokat, tehát a bl, dl, gl, kl, pl, tl és br, dr, gr, kr, pr, tr, később pedig az f-es és az ly-os mássalhangzó kapcsolatokat Baróti Szabó a latin mintájára nem tartotta szótagnyújtó tényezőnek. v.ö. Négyesi i.m 82.

103 Lásd erről Batsányi Összes művei. III. köt. 8., 40., 133. p.

104 Batsányi Összes művei. II. köt. 106. p.

105 v.ö. Bárczy Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp. Gondolat. 1963. 330-333. p.

106 Bárczy u.o.

107 Csengery János: Vegilius a magyar költészetben. Itk. 1931. 147. p.

108 Popovič: i.m. 141-142. p.

109 Keresztury-Tarnai i.m. 90. p.

110 Klemm A.: i.m. 64-65. p.

111 Batsányi Összes művei. III. köt. 106. p.

112 uo. 153-154.

113. uo. 554.

114 v.ö. Keresztury-Tarnai: i.m. 88-89.

115 Kazinczy recenziója az Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthume 1811. júniusi számában a 304-317. lapon jelent meg. Részleteit idézi Keresztury, Tarnai is. i.m. 89.

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

1. sz. melléklet

1. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																		Batsányi jelzi a hibát									ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
		Baróti Szabó változtat														Baróti Szabó nem vált.			ÖSSZESEN	Baróti Szabó változtat											
		szó szerint átveszi					részben átveszi				ÖSSZESEN	máskép változtat					ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN			ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk	Sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó és szószerk. sor és több	nem vált.	ÖSSZESEN				
		szó	szó-szerk	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk	sor	2 sor	több				szó szerk												
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	–	–	2	3	–	–	3	1	–	–	–	–	1	–	–	1	4	4	–
	Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Mondat- és szövegszerk.	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	–	–	–	–	1	2	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	1	1	1	–
	ÖSSZESEN	1	–	–	–	–	–	–	1	–	2	1	1	1	–	–	3	5	–	–	5	1	1	–	–	–	2	–	–	2	7	7	–
Nyelvhelyesség, stílus	Mondat-szerkezet	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Tőszó, magyaros fordulat	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Egyéb nyelvhelyesség	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	2	–	1	1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	1
	Euphonia	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1	–	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	1
	Rossz kép, logikai ellentm.	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Szabadabban magyarosabban	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	1
	Metrum	1	1	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	1	–	1	3	–	–	1	–	1	–	–	1	4	3	1
	Idegen név	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	ÖSSZESEN	3	1	1	–	–	1	–	–	–	6	1	–	–	–	–	1	7	2	2	4	11	–	–	1	–	1	–	–	1	12	8	4
	MIND ÖSSZESEN	4	1	1	–	–	1	–	1	–	8	2	1	1	–	–	4	12	2	2	4	16	1	1	1	–	3	–	–	3	19	15	4

2. sz. melléklet

2. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																				Batsányi jelzi a hibát												
		Baróti Szabó változtat														Baróti Szabó nem vált.						Baróti Szabó változtat												
		szó szerint átveszi					részben átveszi					máskép változtat																							
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	nem vált. szó és szószerk.	nem vált. sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem vált. összesen
Az eredetihez hívebb	Jelentés, hangulat, kép	8	5	4	1	–	3	1	1	–	23	2	7	–	–	–	9	32	1	–	1	33	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	34	33	1
	Hangzás, metrum	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	2	1	–	1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	1
	mondat-és szövegszerk.	3	1	–	–	–	1	1	–	–	6	–	–	1	–	–	1	7	–	1	1	8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	7	1
	Tömörít, betoldástelhagy	–	–	–	–	1	–	1	–	–	2	–	1	–	–	–	1	3	–	1	1	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	3	1
	Pótol, bővít	–	1	–	–	–	–	1	–	1	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	ÖSSZESEN	12	7	4	1	1	4	4	1	1	35	3	8	1	–	–	12	47	2	2	4	51	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	52	48	4
Nyelvhelyesség, stílus	Mondat-szerkezet	1	1	–	–	–	1	3	–	–	6	–	–	–	–	–	–	6	–	–	–	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	6	–
	Idegen szó, magyaros fordulat	–	–	1	–	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	1	1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	1
	Egyéb nyelvhelyesség	4	3	–	1	–	3	–	–	–	11	3	3	2	–	–	8	19	1	2	3	22	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	22	19	3
	Euphonia	–	1	1	–	–	–	–	–	–	2	–	1	–	–	–	1	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	Rosszkép, logikai ellentm.	2	4	–	–	–	2	–	–	–	8	1	1	1	–	–	3	11	1	1	2	13	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	13	11	2
	Szabadabban magyarosabban	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	2	–	1	3	4	–	1	1	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	4	1
	Metrum	1	1	–	–	–	1	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	Idegen név	4	–	–	–	–	–	–	–	–	4	1	–	–	–	–	1	5	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	5	–
	ÖSSZESEN	12	10	2	1	–	8	3	1	–	37	5	5	5	–	1	16	53	2	5	7	60	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	60	53	7
MIND ÖSSZESEN		24	17	6	2	1	12	7	2	1	72	8	13	6	–	1	28	100	4	7	11	111	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	112	101	11

3. sz. melléklet

3. ének 1. változat

A javítás oka, jellege		A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE																																	
		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																					Batsányi jelzi a hibát										Mind összesen	Változtat összesen	Nem változtat összesen
		Baróti Szabó változtat																	Baróti Szabó nem változtat			Összesen	Baróti Szabó változtat									Összesen			
		szó szerint átveszi					részben átveszi				Összesen	másképp változtat					Összesen	Összesen					változtat					Összesen	nem változtat		Összesen				
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	Összesen	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	Összesen	Összesen	szó	szó-szerk.	Összesen	Összesen	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	Összesen	szó és szószerk.	sor és több	Összesen	Összesen			
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	3	1	2	–	–	2	–	1	–	9	1	6	4	1	1	13	22	–	–	–	22	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	22	22	–
	Hangzás, metrum	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Mondat- és szövegszerk.	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	1	2	–	–	3	4	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	4	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	2	–	–	2	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
ÖSSZESEN		3	2	3	–	–	2	1	1	1	13	1	7	8	1	1	18	31	–	–	–	31	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	31	31	–
Nyelvhelyesség, stílus	Mondatszerkezet	–	–	1	–	–	–	–	1	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Tájszó, magyaros fordulat	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Egyéb nyelvhelyesség	5	1	–	–	–	–	–	–	–	6	4	1	1	–	–	6	12	2	–	2	14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	12	2
	Euphonia	1	–	–	–	–	1	–	–	–	2	–	1	–	–	–	1	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	Rossz kép, logikai ellentmondás	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Szabadabban, magyarosabban	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	2	–	–	2	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	Metrum	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	1	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Idegen név	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	1	–	1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	1
ÖSSZESEN		9	1	1	–	–	3	1	1	–	16	5	2	4	–	–	11	27	3	–	3	30	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	30	27	3
MIND ÖSSZESEN		12	3	4	–	–	5	2	2	1	29	6	9	12	1	1	29	58	3	–	3	61	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	61	58	3

4. sz. melléklet

4. ének 1. változat

A javítás oka, jellege		A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE																																	
		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																				Batsányi jelzi a hibát										Mind összesen	Változtat összesen	Nem változtat összesen
		Baróti Szabó változtat																	Baróti Szabó nem változt.			Összesen	Baróti Szabó									Összesen			
		szó szerint átveszi					részben átveszi				Összesen	másképp változtat					Összesen	Összesen					változtat						nem változt.						
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.	Összesen		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	Összesen	szó és szószerk.	sor és több	Összesen				
Hívebben az eredetihez	Jelentés, hangulat, kép	—	—	—	—	—	1	1	—	1	3	1	4	2	1	—	8	11	—	1	1	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	11	1
	Hangzós, metrum	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
	Mondat- és szövegszerk.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
	Tömörít, betoldást elhagy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Pótol, bővít	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
ÖSSZESEN		—	1	1	—	—	1	2	—	1	6	1	4	2	1	—	8	14	—	1	1	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	14	1
Nyelvhelyesség, stílus	Mondat-szerkezet	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
	Tájszó, magyaros fordulat	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	2	—	—	—	2	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—
	Egyéb nyelvhelyesség	4	3	—	—	—	—	2	1	—	10	4	2	—	—	—	6	16	2	—	2	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	16	2
	Euphonia	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
	Rossz kép, logikai ellentmondás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Szabadabban, magyarosabban	1	2	—	—	—	—	1	—	—	4	1	1	—	—	—	2	6	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	—
	Metrum	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
	Idegen név	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ÖSSZESEN		7	7	—	—	—	—	4	2	—	20	5	6	—	—	—	11	31	2	—	2	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	31	2
MIND ÖSSZESEN		7	8	1	—	—	1	6	2	1	26	6	10	2	1	—	19	45	2	1	3	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	45	3

5. sz. melléklet

5.ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	szó szerint: szó	szó szerint: szószerk.	szó szerint: sor	szó szerint: átveszi 2 sor	szó szerint: átveszi több	részben: szószerk.	részben: sor	részben: átveszi 2 sor	részben: átveszi több	szó szerint + részben: ÖSSZESEN	másképp változtat: szó	másképp változtat: szószerk.	másképp változtat: sor	másképp változtat: 2 sor	másképp változtat: több	másképp változtat: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem változtat: szó	Baróti Szabó nem változtat: szószerk.	Baróti Szabó nem változtat: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN
Jelentés, hangulat, kép	2	12	5	2	2	7	3	3	2	38	2	1	4	—	—	7	45	—	1	1	46
Hangzás, metrum	—	1	1	—	—	—	1	1	—	4	—	1	—	—	—	1	5	—	—	—	5
Mondat- és szövegszerk.	4	1	1	—	—	1	—	1	—	8	—	1	—	—	—	1	9	—	—	—	9
Betoldással-hagy, tömörít	—	1	—	1	1	—	1	—	—	4	—	—	1	—	—	1	5	—	—	—	5
Pótol, bővít	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
ÖSSZESEN	6	15	7	3	3	8	6	5	2	55	2	3	5	—	—	10	65	—	1	1	66
Mondatszerkezet	—	1	1	2	—	—	—	1	—	5	—	1	—	—	—	1	6	—	—	—	6
Tőjszó, magyaros fordulat	—	3	—	—	—	—	1	—	—	4	—	1	—	—	—	1	5	—	—	—	5
Egyéb nyelvhelyesség	8	7	1	—	—	1	1	—	—	18	3	5	2	—	—	10	28	2	—	2	30
Euphonia	1	—	1	1	—	—	—	—	—	3	1	—	1	—	—	2	5	—	—	—	5
Rosszkép, logikai ellentmondás	2	2	3	1	—	—	—	—	—	8	4	1	1	—	—	6	14	—	—	—	14
Szabadabban, magyarosabban	—	1	2	2	1	1	1	1	1	10	1	—	3	1	—	5	15	—	—	—	15
Metrum	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	—	—	3	4	—	—	—	4
Idegen név	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	1	4	—	—	—	4
Nyelvhelyesség, stílus: ÖSSZESEN	15	14	8	6	1	2	3	2	1	52	10	9	9	1	—	29	81	2		2	83
MIND ÖSSZESEN	21	29	15	9	4	10	9	7	3	107	12	12	14	1	—	39	146	2	1	3	149

Batsányi jelzi a hibát

Baróti Szabó

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	változtat: szó	változtat: szószerk.	változtat: sor	változtat: 2 sor	változtat: több	változtat: ÖSSZESEN	nem változtat: szó és szószerk.	nem változtat: sor és több	nem változtat: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
Jelentés, hangulat, kép	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	47	46	1
Hangzás, metrum	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—
Mondat- és szövegszerk.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—
Betoldással-hagy, tömörít	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—
Pótol, bővít	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
ÖSSZESEN	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	67	66	1
Mondatszerkezet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	—
Tőjszó, magyaros fordulat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	—
Egyéb nyelvhelyesség	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	31	29	2
Euphonia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—
Rosszkép, logikai ellentmondás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	14	—
Szabadabban, magyarosabban	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	15	—
Metrum	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	5	5	—
Idegen név	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	
Nyelvhelyesség, stílus: ÖSSZESEN	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	86	84	2
MIND ÖSSZESEN	—	—	—	1	1	2	—	—	—	4	153	150	3

6. sz. melléklet

6. ének 1. változat

A javítás oka, jellege	A javítás módja, mértéke																																	
	Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																		Batsányi jelzi a hibát															
	Baróti Szabó változtat																		Baróti Szabó															
	szó szerint átveszi					részben átveszi				Összesen	másképp változtat					Összesen	Összesen			Összesen	Összesen	változtat					Összesen	nem vált.		Összesen	Összesen	Mind összesen	Változtat összesen	nem vált. összesen
	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.			szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó és szószerk.	sor és több					
Az eredetihez hívebben: Jelentés, hangulat, kép	4	1	3	—	—	2	1	3	1	15	—	2	1	—	—	3	18	—	—	—	18	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	19	19	—
Hangzás, metrum	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Mondat- és szövegszerk.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Tömörít, betoldás, elhagy	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Pótol, bővít	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
ÖSSZESEN	5	2	3	—	—	3	2	3	1	19	—	2	3	—	—	5	24	—	—	—	24	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	25	25	—
Nyelvhelyességi, stílus: Mondatszerk.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Tájszó, magyaros ford.	2	2	—	1	—	2	1	—	—	8	1	1	—	—	—	2	10	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	—
Egyéb nyelvhelyesség	5	1	—	—	—	—	3	—	—	9	5	3	1	1	—	10	19	—	—	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	19	—
Euphonia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rossz kép, logikai ellentm.	—	4	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	4	8	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8	—
Szabadabban, magyarosabban	—	—	—	1	—	—	1	1	—	3	2	—	—	—	—	2	5	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—
Metrum	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idegen név	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ÖSSZESEN	7	7		2		2	5	2		25	12	4	2	1	—	19	44	—	—	—	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	44	—
MIND ÖSSZESEN	12	9	3	2		5	7	5	1	44	12	6	5	1	—	24	68	—	—	—	68	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	69	69	—

7. sz. melléklet

7. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	szó szerint átveszi: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	részben átveszi: szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	másképp változtat: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem volt.: szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN
Az eredetihez hivebben: Jelentés, hangulat, kép	4	4	1	–	–	4	1	–	1	15	–	1	–	–	–	1	16	–	–	–	16
Hangzás, metrum	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Mondat- és szövegszerk.	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Betoldást elhagyj tömörít	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
ÖSSZESEN	4	4	4	–	–	4	1	–	1	18	–	1	–	–	–	1	19	–	–	–	19
Nyelvhelyesség, stílus: Mondatszerkezet	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	1	2	–	–	–	2
Tájszó, magyaros fordulat	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	2	–	–	–	2
Egyéb nyelvhelyesség	1	4	–	–	–	2	1	–	–	8	2	3	1	–	–	6	14	–	1	1	15
Euphonia	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Rosszkép, logikai ellentmondás	3	–	1	–	–	1	–	–	–	5	2	1	–	–	–	3	8	–	–	–	8
Szabadabban, magyarosabban	–	–	2	–	–	–	1	–	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3
Metrum	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Idegen név	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
ÖSSZESEN	4	5	3	–	–	4	3	–	–	19	4	5	2	–	–	11	30	–	1	1	31
MIND ÖSSZESEN	8	9	7	–	–	8	4	–	1	37	4	6	2	–	–	12	49	–	1	1	50

Baróti Szabó a Batsányi jelezte hibán változtat

szó	szó-szerk.	sor	2sor	több	ÖSSZESEN	nem változtat: szó és szószerk.	sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	16	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	1	–	–	–	1	–	–	–	1	2	2	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	1	–	–	–	1	–	–	–	1	2	2	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	2	2	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	16	15	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	8	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	2	2	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	2	–	–	2	–	–	–	2	33	32	1
–	1	2	–	–	3	–	–	–	3	53	52	1

8. sz. melléklet

8. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																					Batsányi jelzi a hibát												
		Baróti Szabó változtat																	Baróti Szabó nem változtat				Baróti Szabó												
		szó szerint átveszi					részben átveszi					másképp változtat											Változtat						nem változtat						
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó és szószerk.	sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	2	4	3	1	–	–	2	2	–	14	–	2	–	–	–	2	16	–	–	–	16	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	16	–
	Hangzás, metrum	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Mondat- és szövegszerk.	–	1	–	–	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	2	2	–
ÖSSZESEN		4	5	3	1	–	1	3	3	–	20	–	2	–	–	–	2	22	–	–	–	22	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	23	23	–
Nyelvhelyesség, stílus	Mondatszerk.	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Tájszó, magyarosfordulat	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Egyébnyelvhelyesség	2	5	–	–	–	1	–	–	–	8	3	1	–	–	–	4	12	–	–	–	12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12	12	–
	Euphonia	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
	Rossz kép, logikai ellentm.	–	1	–	–	–	1	–	–	–	2	–	1	–	–	–	1	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	Szabadabban, magyarosabban	–	1	–	–	–	–	1	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Metrum	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	Idegen név	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
ÖSSZESEN		3	8	–	–	–	3	1	1	–	16	4	2	–	–	–	6	22	–	–	–	22	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	22	22	–
MIND ÖSSZESEN		7	13	3	1	–	4	4	4	–	36	4	4	–	–	–	8	44	–	–	–	44	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	45	45	–

9. sz. melléklet

9. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		szó szerint átveszi: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	részben átveszi: szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	másképp változtat: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem vált.: szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN
Az eredeti nyelvhelyességhez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	3	2	2	1	–	–	1	–	–	9	1	1	1	–	–	3	12	–	–	–	12
	Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
	Mondat- és szövegszerk.	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	ÖSSZESEN	4	2	2	1	–	1	1	–	–	11	1	1	1	–	–	3	14	–	–	–	14
Nyelvhelyesség stílus	Mondat-szerk.	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	1	–	–	1	2	–	–	–	2
	Tájszó magyaros fordulat	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	–	1
	Egyéb nyelvhelyesség	1	3	–	–	–	2	–	–	–	6	–	2	–	–	–	2	8	–	1	1	9
	Euphonia	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
	Rossz kép, logikai ellentm.	1	1	–	–	–	–	–	1	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3
	Szabadabban, magyarosabban	–	2	–	–	–	–	–	1	–	3	–	–	–	1	–	1	4	–	1	1	5
	Metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1	–	–	–	1
	Idegen név	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	ÖSSZESEN	2	4	–	–	–	2	1	2	–	14	1	2	2	1	–	6	20	–	2	2	22
MIND ÖSSZESEN		6	9	2	1	–	3	2	2	–	25	2	3	3	1	–	9	34	–	2	2	36

Batsányi jelzi a hibát

Baróti Szabó változtat

szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	nem vált.: szó és szószerk.	sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	változtat összesen	nem változtat összesen
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12	12	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	14	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9	8	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	4	1
–	–	1	–	–	1	1	–	2	2	2	–	
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	1	–	–	1	1	–	2	2	23	21	2
–	–	1	–	–	1	1	–	2	2	37	36	1

10. ének 1. változat

10. sz. melléklet

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	szó szerint					részben					máskép változtat					ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem változtat			ÖSSZESEN
			átveszi				átveszi			ÖSSZESEN											
	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	
Jelentés, hangulat, kép	6	5	1	–	1	4	3	4	1	25	3	1	1	1	–	6	31	–	–	–	31
Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1	1
Mondat- és szórogszerk.	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Tömörít, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2	2	–	–	–	2
ÖSSZESEN	7	5	1	–	1	4	3	4	1	26	3	1	3	1	–	8	34	–	1	1	35
Mondat-szerk.	1	–	1	–	–	–	–	–	–	2	–	2	1	–	–	3	5	–	1	1	6
Tájszó, magyaros fordulat	2	2	–	–	–	1	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	5
Egyéb nyelvhelyesség	9	2	1	–	–	3	–	–	–	15	3	2	–	–	–	5	20	2	–	2	22
Euphonia	–	2	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2
Rossz kép, logikai ellentm.	4	3	–	–	–	1	–	–	–	8	1	–	–	–	–	1	9	–	–	–	9
Szabadabban magyarosabban	1	1	2	–	1	–	–	1	2	8	–	2	2	1	–	5	13	–	–	–	13
Metrum	2	1	–	–	–	–	1	–	–	4	–	2	–	–	–	2	6	–	1	1	7
Idegen név	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
ÖSSZESEN	20	11	4	–	1	5	1	1	2	45	4	8	3	1	–	16	61	2	2	4	65
MIND ÖSSZESEN	27	16	5	–	2	9	4	5	3	71	7	9	6	2	–	24	95	2	3	5	100

Az eredetihez hívebben / Nyelvhelyesség, stílus

Batsányi jelzi a hibát

Baróti Szabó

változtat					ÖSSZESEN	nem változtat		ÖSSZESEN	2 ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	változtat összesen	nem változtat összesen
szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó és szórszerk.	sor és több					
–	–	1	1	–	2	–	–	–	2	37	36	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
–	–	1	1	–	2	–	–	–	2	37	36	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	5	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	5	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	22	20	2
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	10	10	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	13	13	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	6	1
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
–	–	1	1	–	2	–	–	–	1	66	62	4
–	–	1	2	–	3	–	–	–	3	103	98	5

11. sz. melléklet

11. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																					Batsányi jelzi a hibát												
		Baróti Szabó változtat																	Baróti Szabó nem vált.				Baróti Szabó												
		szó szerint átveszi					részben átveszi					másképp változtat											változtat						nem vált.						
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó és szószerk.	sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
Az eredetihez hívebben	Selentés, hangulat, kép	2	1	—	—	—	1	1	—	—	5	—	1	—	—	—	1	6	—	—	—	6	2	3	—	—	1	6	1	—	1	7	13	12	1
	Hangzás, metrum	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Mondat- és szövegszerk.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
	Tömörít, betoldást elhagy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Pótol, bővít	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
ÖSSZESEN		2	1	—	—	—	1	1	—	—	5	—	1	1	—	—	2	7	—	1	1	8	2	3	—	—	1	6	1	—	1	7	15	13	2
Nyelvhelyesség, stílus	Mondatszerkezet	—	1	1	—	—	—	—	—	1	3	—	1	1	—	—	2	5	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	—
	Tájszó, magyaros fordulat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	2	1	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1
	Egyéb nyelvhelyesség	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	1	—	—	—	4	7	—	—	—	7	1	1	—	—	—	2	—	—	—	2	9	9	—
	Euphonia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Rosszkép, logikai ellentm.	2	1	—	—	—	—	—	—	—	3	1	1	—	—	—	2	5	—	—	—	5	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	6	6	—
	Szabadabban, magyarosabban	1	—	2	—	—	1	—	1	—	5	—	1	1	—	—	2	7	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	7	—
	Metrum	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	3	—	—	3	—	—	—	3	4	4	—
	Idegen név	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ÖSSZESEN		7	2	3	—	—	1	—	1	1	15	5	5	2	—	—	12	27	1	—	1	28	1	2	3	—	—	6	—	—	—	6	34	33	1
MIND-ÖSSZESEN		9	3	3	—	—	2	1	1	1	20	5	6	3	—	—	14	34	1	1	2	36	3	5	3	—	1	12	1	—	1	13	49	46	3

12. sz. melléklet

12. ének 1. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	szó szerint átveszi: szó	szó szerint átveszi: szószerk.	szó szerint átveszi: sor	szó szerint átveszi: 2 sor	szó szerint átveszi: több	részben átveszi: szószerk.	részben átveszi: sor	részben átveszi: 2 sor	részben átveszi: több	részben átveszi: ÖSSZESEN	másképp változtat: szó	másképp változtat: szószerk.	másképp változtat: sor	másképp változtat: 2 sor	másképp változtat: több	másképp változtat: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem vált.: szó	Baróti Szabó nem vált.: szószerk.	Baróti Szabó nem vált.: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN
Jelentés, hangulat, kép	6	6	1	–	–	2	3	3	–	21	2	5	–	–	–	7	28	–	–	–	28
Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Mondat- és szövegszerk.	–	2	–	–	–	–	–	1	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3
Tömört, betoldást elhagy	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
ÖSSZESEN	6	8	2	–	–	2	3	4	–	25	2	5	–	–	–	7	32	–	–	–	32
Mondatszerk.	–	1	1	–	–	–	1	–	–	3	–	1	1	–	–	2	5	–	–	–	5
Idegen, magyaros fordulat	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	2	–	–	–	2
Egyéb nyelvhelyesség	12	2	–	–	–	–	–	–	–	14	1	7	–	–	–	8	22	–	–	–	22
Euphonia	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Rossz kép, logikai ellentm.	1	3	–	–	–	1	–	–	–	5	1	2	–	–	–	3	8	–	–	–	8
Szabadabban, magyarosabban	–	5	1	1	–	1	–	–	–	8	1	4	–	–	–	5	13	–	–	–	13
Metrum	2	–	–	–	–	–	1	–	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3
Idegen név	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
ÖSSZESEN	17	12	2	1	–	2	2	–	–	36	4	14	1	–	–	19	55	–	–	–	55
MIND ÖSSZESEN	23	20	4	1	–	4	5	4	–	61	6	19	1	–	–	26	87	–	–	–	87

Batsányi jelzi a hibát

Baróti Szabó

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	változtat: szó és szószerk.	változtat: szószerk.	változtat: sor	változtat: 2 sor	változtat: több	változtat: ÖSSZESEN	nem vált.: szó és szószerk.	nem vált.: sor és több	nem vált.: ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat. ÖSSZESEN	Nem változtat ÖSSZESEN
Jelentés, hangulat, kép	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	29	29	–
Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Mondat- és szövegszerk.	–	–	–	–	1	1	–	1	1	2	5	4	1
Tömört, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
ÖSSZESEN	–	–	–	1	1	2	–	1	1	3	35	34	1
Mondatszerk.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	5	–
Idegen, magyaros fordulat	–	–	–	2	–	2	–	–	–	2	4	4	–
Egyéb nyelvhelyesség	–	–	–	6	1	7	–	1	1	7	29	28	1
Euphonia	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
Rossz kép, logikai ellentm.	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	9	9	–
Szabadabban, magyarosabban	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	13	13	–
Metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
Idegen név	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
ÖSSZESEN	–	–	–	9	1	10	–	1	1	10	65	64	1
MIND ÖSSZESEN	–	–	1	11	1	13	–	2	2	13	100	98	2

13. sz. melléklet

Az 1. változat összes javításai (1–12. ének)

A javítás oka, jellege		A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE																																	
		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																				Batsányi jelzi a hibát													
		Baróti Szabó változtat																				Baróti Szabó													
		szó szerint átveszi					részben átveszi				összesen	másképp változtat					összesen	összesen			összesen	összesen	változtat					összesen	nem változtat		összesen	összesen	mind összesen	változtat összesen	nem változtat összesen
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.			szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó és szószerk.	sor és több					
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	41	41	22	5	3	26	17	17	6	178	12	32	14	3	1	62	240	1	2	3	243	4	4	1	2	2	13	1	–	1	14	257	254	3
	Hangzás, metrum	5	2	3	–	–	2	1	1	–	14	1	1	–	–	–	2	16	1	–	1	17	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	17	16	1
	Mondat- és szövegszerk.	9	6	2	–	–	3	2	3	1	26	1	1	2	–	–	4	30	–	1	1	31	–	1	–	–	1	2	–	1	1	3	34	32	2
	Betoldást elhagy, tömörít	–	2	3	1	2	–	3	–	–	11	–	2	4	–	–	6	17	–	1	1	18	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	18	17	1
	Pótol, bővít	–	1	–	–	–	–	4	1	1	7	–	–	5	–	–	5	12	–	1	1	13	–	1	–	1	–	2	–	–	–	2	15	14	1
ÖSSZESEN		55	52	30	6	5	31	27	22	8	236	14	36	25	3	1	79	315	2	5	7	322	4	6	1	3	3	17	1	1	2	19	341	333	8
Nyelvhelyesség, stílus	Mondatszerkezet	2	6	5	2	–	1	6	4	1	27	–	5	6	–	–	11	38	–	1	1	39	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	39	38	1
	Tájszó, magyaros fordulat	7	7	1	1	–	7	2	1	–	26	4	6	–	–	–	10	36	1	1	2	38	2	1	–	–	–	3	–	–	–	3	41	39	2
	Egyéb nyelvhelyesség	54	31	2	1	–	13	7	1	–	109	32	30	7	1	–	70	179	9	5	14	193	6	3	1	–	–	10	1	–	1	11	204	189	15
	Euphonia	3	7	2	1	–	1	–	–	–	14	1	2	1	–	–	4	18	1	–	1	19	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	19	18	1
	Rossz kép, logikai ellentm.	6	19	4	1	–	6	–	1	–	37	15	7	2	–	–	24	61	1	1	2	63	–	2	–	1	–	3	–	–	–	3	66	64	2
	Szabadabban, magyarosabban	3	12	10	4	2	3	6	6	3	49	5	8	10	3	1	27	76	–	3	3	79	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	79	76	3
	Metrum	10	3	–	–	–	2	3	–	–	18	1	4	4	–	–	9	27	1	1	2	29	–	–	6	1	–	7	–	–	–	7	36	34	2
	Idegen név	9	–	–	–	–	–	–	–	–	9	1	1	2	–	–	4	13	1	–	1	14	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	15	14	1
ÖSSZESEN		94	85	24	10	2	33	24	13	4	289	59	63	32	4	1	159	448	14	12	26	474	8	6	7	3	–	24	1	–	1	25	499	472	27
MIND ÖSSZESEN		149	137	54	16	7	64	51	35	12	525	73	99	57	7	2	238	763	16	17	33	796	12	12	8	6	3	41	2	1	3	44	840	805	35

14. sz. melléklet

10. ének 2. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																			Batsányi jelzi a hibát														
		Baróti Szabó változtat															Baróti Szabó nem vált.					Baróti Szabó változtat									Baróti Szabó nem vált.				
		szó szerint átveszi					részben átveszi					másképp változtat																							
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	szó és szószerk.	sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	változtat összesen	nem változtat összesen
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	6	5	2	2	–	1	2	2	–	20	1	1	1	–	–	3	23	–	–	–	23	4	30	12	6	1	53	1	–	1	54	77	76	1
	Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	2	–	–	–	2	2	2	–
	Mondat- és szövegszerk.	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	1	2	–	–	–	2	3	3	–
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–	–	–	3	3	3	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2	–	–	–	2	2	2	–
	ÖSSZESEN	6	6	2	2	–	1	2	2	–	21	1	1	1	–	–	3	24	–	–	–	24	4	32	12	8	6	62	1	–	1	63	87	86	1
Nyelvhelyesség, stílus	Mondat-szerk.	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	1	3	1	5	–	–	–	5	7	7	–
	Tájszó, magyaros ford.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	3	–	–	–	3	3	3	–
	Egyéb nyelvhelyesség	11	3	–	–	–	–	–	–	–	14	–	1	–	–	–	1	15	1	1	2	17	3	–	–	–	–	3	–	–	–	3	20	18	2
	Euphonia	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	2	–	1	1	3	–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	4	3	1
	Rosszkép, logikai ellentm.	5	2	–	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–	7	–	2	–	–	–	2	–	–	–	2	9	9	–
	Szabadabban, magyarosabban	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	2	–	–	–	2	2	2	–
	Idegen név	5	–	–	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	5	–
	ÖSSZESEN	21	6	2	–	–	–	–	–	–	29	1	1	–	–	–	2	31	1	2	3	34	6	3	2	4	1	16	–	–	–	16	50	47	3
MIND ÖSSZESEN		27	12	4	2	–	1	2	2		50	2	2	1	–	–	5	55	1	2	3	58	10	35	14	12	7	78	1	–	1	79	137	133	4

15. sz. melléklet

11. ének 2. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE	Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																		Batsányi jelzi a hibát																	
	Baróti Szabó változtat														Baróti Szabó nem változtat				Baróti Szabó változtat																	
	szó szerint átveszi					részben átveszi				ÖSSZESEN	másképp változtat					ÖSSZESEN	ÖSSZESEN			ÖSSZESEN	ÖSSZESEN							nem változtat			ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.			szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó és szórész	sor és több						
Az eredetihez hívebben: Jelentés, hangulat, kép	14	8	5	4	5	1	1	1	3	42	2	3	1	1	1	8	50	1	—	1	51	5	28	13	4	4	54	1	2	3	57	108	104	4
Hangzás, metrum	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Mondat- és szövegszerk.	6	—	1	1	2	—	—	1	—	11	—	—	1	—	—	1	12	—	—	—	12	—	—	1	4	—	5	—	—	—	5	17	17	—
Betoldást elhagy, tömörít	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	2	2	2	—
Pótol, bővít	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
ÖSSZESEN	21	8	6	5	9	1	1	2	3	56	2	3	2	1	1	9	65	1	—	1	66	5	28	14	10	4	61	1	2	3	64	130	126	4
Nyelvhelyesség, stílus: Mondat-szerk.	3	—	—	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	1	—	1	1	—	3	—	—	—	3	7	7	—
Tőjszó, magyaros fordulat	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—
Egyéb nyelvhelyesség	7	4	—	—	—	—	—	—	—	11	3	1	—	—	—	4	15	2	—	2	17	1	2	—	1	—	4	—	—	—	4	21	19	2
Euphonia	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	1	—	—	1	2	—	—	—	2	6	6	—
Rossz kép, logikai ellentmondás	1	2	1	—	—	—	—	—	—	4	—	2	—	—	—	2	6	—	—	—	6	—	—	—	2	—	2	—	—	—	2	8	8	—
																	1	—	—	—	1											1	1	—
Szabadabban, magyarosabban	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
																	3	—	—	—	3	—	1	6	—	—	7	—	1	1	8	11	10	1
Metrum	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	4	—	1	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	1
Idegen név	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ÖSSZESEN	24	8	1	1	—	—	—	—	1	35	3	3	—	—	—	6	41	2	1	3	44	2	4	7	4	1	18	—	1	1	19	63	59	4
MIND ÖSSZESEN	45	16	7	6	9	1	1	2	4	91	5	6	2	1	1	15	106	3	1	4	110	7	32	21	14	5	79	1	3	4	83	193	185	8

16. sz. melléklet

12. ének 2. változat

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

A JAVÍTÁS OKA, JELLEGE		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																					Batsányi jelzi a hibát												
		Baróti Szabó változtat																	Baróti Szabó nem vált.				Baróti Szabó												
		szó szerint átveszi					részben átveszi					máskép változtat											változtat						nem vált.						
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több	összesen	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	összesen	összesen	szó	szó-szerk.	összesen	összesen	szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	összesen	szó és szószerk.	sor és több	összesen	összesen	MIND ÖSSZESEN	Változtat összesen	Nem változtat összesen
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	13	3	5	2	–	2	1	1	1	28	1	2	–	–	–	3	31	1	–	1	32	1	16	12	4	3	36	2	–	2	38	70	67	3
	Hangzás, metrum	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	2	–	–	–	2	2	2	–
	Mondat- és szövegszerk.	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	3	3	2	1	9	–	–	–	9	10	10	–
	Tömörít, betoldást elhagy	–	–	1	–	–	–	–	1	1	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3	–	–	–	4	2	6	–	–	–	6	9	9	–
	Pótol, bővít	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	ÖSSZESEN	13	3	7	2	–	2	1	2	2	32	1	2	–	–	–	3	35	1	–	1	36	1	19	17	10	6	53	2	–	2	55	91	88	3
Stílus	Mondatszerkezet	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1	–	1	2	–	1	1	–	–	2	–	–	–	2	4	3	1
	Tájszó, magyaros fordulat	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–	–	–	2	2	2	–
	Egyéb nyelvhelyesség	11	3	–	–	–	–	–	–	–	14	–	1	–	–	–	1	15	2	–	2	17	8	–	1	2	–	11	2	–	2	13	30	26	4
	Euphonia	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	6	2	1	3	–	12	1	–	1	13	14	13	1
	Rossz kép, logikai ellentm.	3	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3	2	–	–	–	–	2	–	–	–	2	5	5	–
	Szabadabban, magyarosabban	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Metrum	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	2	–	–	2	–	1	1	3	4	3	1
	Idegen név	3	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	–
	ÖSSZESEN	19	3	1	–	–	–	–	–	–	23	–	1	–	–	–	1	24	3	–	3	27	16	5	5	5	–	31	3	1	4	35	62	55	7
MIND ÖSSZESEN		32	6	8	2	–	2	1	2	2	55	1	3	–	–	–	4	59	4	–	4	63	17	24	22	15	6	84	5	1	6	90	153	143	10

17. sz. melléklet

A 2. változat összes javításai (10–12. ének)

A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE

Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl

Baróti Szabó változtat

A JAVÍTÁS OKA JELLEGE	szó szerint átveszi: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	részben átveszi: szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	máskép változtat: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	Baróti Szabó nem vált: szó	szó-szerk.	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN
Az eredetihez hűtlenben: Jelentés, hangulat, kép	33	16	12	8	5	4	4	4	4	90	4	6	2	1	1	14	104	2	—	2	106
Hangzás, metrum	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Mondat- és szövegszerk.	6	1	2	1	2	—	—	1	—	13	—	—	1	—	—	1	14	—	—	—	14
Betoldást elhagy, tömörít	—	—	1	—	—	—	—	1	1	3	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3
Pótol, bővít	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
ÖSSZESEN	40	17	15	9	9	4	4	6	5	109	4	6	3	1	1	15	124	2	—	2	126
Nyelvhelyesség, stílus: Mondatszerkezet	3		3	1						7							7	1		1	8
Tájszó, magyaros ford.	2	2								4							4				4
Egyéb nyelvhelyesség	29	10								39	3	3				6	45	5	1	6	51
Euphonia	5	1								6	1					1	7		1	1	8
Rossz kép, logikai ellentm.	9	4	1							14		2				2	16				16
Szabadabban, magyarosabban									1	1							1				1
Metrum	4									4							4				4
Idegen név	12									12							12		1	1	13
ÖSSZESEN	64	17	4	1					1	87	4	5				9	96	6	3	9	105
MIND ÖSSZESEN	104	34	19	10	9	4	4	6	6	196	8	11	3	1	1	24	220	8	3	11	231

Batsányi jelzia hibát

Baróti Szabó

változtat: szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	ÖSSZESEN	nem vált.: szó és szerk. sor és több	ÖSSZESEN	ÖSSZESEN	MIND ÖSSZESEN	változtat összesen	nem vált. összesen
10	74	37	14	8	143	4	2	6	149	255	247	8
1	1	2	—	1	4	—	—	—	4	5	5	—
4	4	6	2	16	—	—	—	16	30	30	—
—	—	—	6	5	11	—	—	—	11	14	14	—
—	—	—	2	—	2	—	—	—	2	4	4	—
10	79	43	28	16	176	4	2	6	182	308	300	8
1	1	3	4	1	10	—	—	—	10	18	17	1
3	2	—	—	—	5	—	—	—	5	9	9	—
12	2	1	3	—	18	2	—	2	20	71	63	8
6	3	2	3	1	15	1	—	1	16	24	22	2
2	2	—	2	—	6	—	—	—	6	22	22	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
—	—	2	8	1	11	—	2	2	13	17	15	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	12	1
24	12	14	13	2	65	3	2	5	70	175	161	14
34	91	57	41	18	241	7	4	11	252	483	461	22

18. sz. melléklet

A JAVÍTÁSOK ÖSSZESEN

A javítás oka, jellege		A JAVÍTÁS MÓDJA, MÉRTÉKE																																	
		Batsányi javít, más szövegváltozatot ajánl																				Batsányi jelzi a hibát											Mind összesen	Változtat összesen	Nem változtat összesen
		Baróti Szabó változtat																Baróti Szabó nem változtat			Összesen	Baróti Szabó										Összesen			
		szó szerint átveszi					részben átveszi				Összesen	másképp változtat					Összesen	Összesen					változtat					Összesen	nem vált.		Összesen				
		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több			szó	szó-szerk.			szó	szó-szerk.	sor	2 sor	több		szó és szószerk.	sor és több					
Az eredetihez hívebben	Jelentés, hangulat, kép	74	57	34	13	8	30	21	21	10	268	16	38	16	4	2	76	344	3	2	5	349	14	78	38	16	10	156	5	2	7	163	512	501	11
	Hangzós, metrum	6	2	3	–	–	2	1	1	–	15	1	1	–	–	–	2	17	1	–	1	18	–	1	2	–	1	4	–	–	–	4	22	21	1
	Mondat- és szövegszerk.	15	7	4	1	2	3	2	4	1	39	1	1	3	–	–	5	44	–	1	1	45	–	5	4	6	3	18	–	1	1	19	64	62	2
	Tömörít, betoldást elhagy	–	2	4	1	2	–	3	1	1	14	–	2	4	–	–	6	20	–	1	1	21	–	–	–	6	5	11	–	–	–	11	32	31	1
	Pótol, bővít	–	1	–	–	2	–	4	1	1	9	–	–	5	–	–	5	14	–	1	1	15	–	1	–	3	–	4	–	–	–	4	19	18	1
ÖSSZESEN		95	69	45	15	14	35	31	28	13	345	18	42	28	4	2	94	439	4	5	9	448	14	85	44	31	19	193	5	3	8	201	649	633	16
Nyelvhelyesség, stílus	Mondatszerkezet	5	6	8	3	–	1	6	4	1	34	–	5	6	–	–	11	45	1	1	2	47	1	1	3	4	1	10	–	–	–	10	57	55	2
	Tájszó, magyaros fordulat	9	9	1	1	–	7	2	1	–	30	4	6	–	–	–	10	40	1	1	2	42	5	3	–	–	–	8	–	–	–	8	50	48	2
	Egyéb nyelvhelyesség	83	41	2	1	–	13	7	1	–	148	35	33	7	1		76	224	14	6	20	244	18	5	2	3	–	28	3	–	3	31	275	252	23
	Euphonia	8	8	2	1	–	1	–	–	–	20	2	2	1	–	–	5	25	1	1	2	27	6	3	2	3	1	15	1	–	1	16	43	40	3
	Rossz kép, logikai ellentm.	15	23	5	1	–	6	–	1	–	51	15	9	2	–	–	26	77	1	1	2	79	2	4	–	3	–	9	–	–	–	9	88	86	2
	Szabadabban, magyarosabban	3	12	10	4	2	3	6	6	4	50	5	8	10	3	1	27	77	–	3	3	80	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	80	77	3
	Metrum	14	3	–	–	–	2	3	–	–	22	1	4	4	–	–	9	31	1	1	2	33	–	2	14	2	–	18	–	2	2	20	53	49	4
	Idegen név	21	–	–	–	–	–	–	–	–	21	1	1	2	–	–	4	25	1	1	2	27	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	28	26	2
ÖSSZESEN		158	102	28	11	2	33	24	13	5	376	63	68	32	4	1	168	544	20	15	35	579	32	18	21	16	2	89	4	2	6	95	674	633	41
MIND ÖSSZESEN		253	171	73	26	16	68	55	41	18	721	81	110	60	8	3	262	983	24	20	44	1027	46	103	65	47	21	282	9	5	14	296	1323	1266	57

D-780

Notheisz Jánosné Huszár Anikó
"Imé magyarul szóll az egészsz Énéis" : Baróti Szabó Dávid Aeneis-forditásáról, különös tekintettel keletkezésére és Batsányi javitásaira
Szeged,[1985]

3. r. sz. Könyvkártya
Könyvtárellátó — Rákóczi Ny.
MSZ 3396—54